

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

ØSTJYSK HJEMSTAVN

55. ÅRGANG

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1990

UDGIVET MED TILSKUD FRA:

Alm. Brand af 1792

Andelsbanken

Hadsten kommune

Hørning kommune

Kulturministeriet

Nykredit

Provinsbanken

Ry kommune

S.D.S.

Århus kommune

Sats og tryk: Ry Bogtrykkeri A/S, 8680 Ry

Omslagsbillede: Skødstrup kirke, af arkitekt Poul Reintoft.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

I kommission hos forlaget Aros.

ISSN 0108-3570

FORORD

”Østjysk Hjemstavn” henter i år sine emner fra en række lokaliteter omkring i vort store område. Vi hører om klosterliv i middelalderen med udgangspunkt i Ring Kloster ved Skanderborg, ser på lokale billedhuggeres værker, som de stadig pryder vore kirker, hører om livet i en selvejergård i Tåstrup med særlig vægt på klædedragt, hører om de næsten utallige former for gilder ved en forbavsende bred vifte af lejligheder - gamle traditioner, som alle kendte og trofast holdt i hævd.

En rejse til Jerusalem gav anledning til opdagelse af hidtil ukendte oplysninger om Karen Jeppe fra Gylling og hendes utrættelige virke blandt armenierne.

Vi hører om en degn og hans viv og deres livsgerning i et landsbysamfund under stærk udvikling ikke mindst takket være netop degnen.

Der er en beretning om Holmstol gennem en lang periode og en anden om det gamle Malling, før byudviklingen tog fart, før landbrugsskolen kom for 100 år siden. Der fortælles om privat - og ulovlig - brændevinsbrænding i gamle dage og om myndighedernes ikke altid lige heldige kamp imod det.

Der er en gennemgang af ny litteratur om vort østjyske område, og der er beretninger fra museer og lokalhistoriske arkiver - nogle korte og præcise, andre udførlige og

REDAKTION

Redaktionssekretær *Leif Rasmussen*

Overlærer *J.S. Thomsen*
ansvarshavende.

med mange detaljer. Der sluttes med et udførligt referat af foreningens virksomhed i det forløbne år.

Når man sidder og læser hele dette materiale, der i rigt mål kommer år efter år, og skal vælge ud, sørge for variation, komme rundt til forskellige egne og forskellige emner og samtidig holde stofmængden inden for den tilmålte ramme, hele tiden med foreningens formål i tankerne, så kommer der en helt naturlig trang til at rette en varm tak til de mange, der trofast gennem årene sender materiale til årbogen, leverer billeder og tegninger til årbogen, reagerer på henvendelser herfra – og reagerer til tiden – og gør det til en ansvarsfuld, men en dejlig opgave at redigere netop ”Østjysk Hjemstavn”. Tak for godt og tillidsfuldt samarbejde gennem årene. Tak til medarbejdere i redaktionen, og ikke mindst tak til vor store læserskare, som er redaktionens bedste kritikere og bedste støtter.

Når en lang arbejdsdag er til ende, alle forhandlinger sluttet, billedmateriale placeret, korrekturen læst flere gange, registre udarbejdet og det hele endelig afleveret til bogtrykkeren, så sidder man tilbage med taknemmelighed over at være en sådan opgave betroet og med et stille håb om, at også denne årgang må blive godt modtaget af vore læsere.

Jens Sigurd Thomsen

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENINGSS BESTYRELSE:

Forretningsudvalg:

Formand: *Fru Karen Margrethe Sørensen,*
Ormslevvej 432, 8260 Viby J.

Næstformand: *Assurandør N.P. Boye-Nielsen,*
Sandbygaard, 8382 Hinnerup.

Kasserer: *Sognepræst Irma Hald Madsen,*
Holbækvej 17, 8900 Ørsted.

Sekretær: *Gårdejer P. Holm Jensen,*
Elstedvej 75, Terp, 8520 Lystrup.

Gårdejer Ejnar Pedersen,
Søbyvej 37, Gylling, 8300 Odder.

Øvrige medlemmer:

Smedemester Søren Bach, Rye.

Lærer Niels Berthelsen, Ryomgaard.

Godsejer Erik Kjær, Ristrup Hovedgaard.

Direktør Bent Knie-Andersen, Charlottenlund.

Museumsinspektør, dr. phil. Erna Lorenzen, Århus.

Museumsinspektør H.J. Madsen, Mundelstrup.

Fru Johanne Methling, Odder.

Arkivleder Jonna Abild Nielsen, Riisskov.

Civilingeniør Ole Friis Sørensen, Adsløv.

Overlærer J.S. Thomsen, Viby J.

Æresmedlem:

Museumsinspektør, dr. phil. Erna Lorenzen, Århus.

her skete det...

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord.....	3	Bylaugets gilder 90 <i>af Esther Tromborg.</i>
Oversigtskort, indholdsfortegnelse	5	Den gamle landsby Malling 93 <i>af Marinus Sørensen.</i>
Forfattere.....	7	LITTERATUR OM ØSTJYLLAND 98 <i>af Kjeld Elkjær.</i>
Regelbunden dér at være	9	LOKALHISTORISKE ARKIVER:
6 mænd stenet ud af Gedved.....	23	Gjern lokalhistoriske arkiv..... 101 <i>af Tage Frank.</i>
Peder Clausen, billedhugger i Århus 1634 – 1657	30	Hadsten kommunes lokalhistoriske arkiv og samlinger 101 <i>af Børge Jensen.</i>
<i>af Merete Bergild og Jens Jensen.</i>		Lystrup-Elsted-Elev lokalhistoriske samling 102 <i>af Preben Dollerup.</i>
En bykone på landet	48	Molsbibliotekets lokalhistoriske arkiv..... 103 <i>af Carl A. Laursen.</i>
Når fortid og nutid mødes.....	62	Nørhald Egnsarkiv 104 <i>af Peter Østergaard.</i>
En degn og hans viv i Klovborg 1886 – 1923.....	66	Purhus Lokalarkiv..... 104 <i>af Jytte Nielsen.</i>
<i>af Jonna Ebbe Green.</i>		Rosenholm Egnsarkiv 105 <i>af Søren Sloth Carlsen.</i>
Holmstol, om en by i “Det kåde sogn” i et halvt årtusinde.....	81	Skanderborg Egnsarkiv..... 106 <i>af Leif Juul Pedersen.</i>
<i>af Niels Sehested.</i>		Skejby-Lisbjerg-Ølsted sognearkiv 107 <i>af P. Holm Jensen.</i>
		Egnsarkivet i Solbjerg 109 <i>af Emmy Domino.</i>
		Sønderhald Egnsarkiv 110 <i>af Vibeke Nielsen.</i>
		Vejlby-Riisskov lokalhistoriske samling 111 <i>af Jonna Abild Nielsen</i>

MUSEER		Silkeborg Museum	119
		<i>af Keld Dalsgaard Larsen.</i>	
Clausholm	112	Skanderborg Museum.....	121
<i>af Henrik Berner.</i>		<i>af Helle Reinholdt.</i>	
Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup	113	ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING	123
<i>af Svend Nielsen.</i>		<i>af Karen Margrethe Sørensen.</i>	
Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum ...	115	Personregister	125
<i>af Vibeke Nielsen.</i>		Stedregister	127
Odder Museum	115		
<i>af Inger Tolstrup.</i>			
Rye Træskomuseum	119		
<i>af Søren Bach.</i>			

FORFATTERE

Niels Jørgen Andersen, født i Århus 1956, opvokset i Gedved. Cand. mag. 1982 (historie og kunsthistorie) med speciale i Voer herreds ejendomsfordeling 1536-1660. Arkivleder ved sognearkiverne i Gedved kommune 1982-1986. Underviser og foredragsholder siden 1978. Siden 1986 leder af kunstafdelingen hos Auktionshuset Nellemann & Thomsen, Århus.

Merete Bergild, mag. art., kunsthistorie, født 1946, har skrevet artikler om kirkeinventar, malere og billedhuggere efter reformationen, således i Østjysk Hjemstavn 1987 og 1989.

Jonna Ebbe Green, landhusmoder, født 1925 i Århus.

Jens Ingvordsen, født 1952 i Grindsted, cand. mag. i middelalder-arkæologi 1987, ekstern lektorvikar og undervisningsassistent ved Afd. f. middelalder-arkæologi v. Århus Universitet 1987-88, vikarierende museumsinspektør ved Skanderborg Museum. Specielt interesseret i middelalderens klostervæsen.

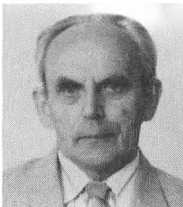
Jens Jensen, cand. phil., kunsthistorie, født 1946, har skrevet artikler om kirkeinventar, malere og billedhuggere efter reformationen, således i Østjysk Hjemstavn 1987 og 1989.

Ejnar Pedersen, født 1929 i Tiset sogn, lært ved landbruget, bosat i Gylling 1952, interesse for det nære samfund, oprettede lokalhistorisk arkiv i Gylling 1986.

Kirstin Nørgaard Pedersen, født i 1929. Uddannet som tegner på Kunsthåndværkerskolen i København, senere suppleret med grafikkursus på Århus Kunstakademi. Har boet de sidste 20 år syd for Århus. Har dyrket slægtsforskning i ca. 8 år, autodidakt.

Niels Sehested, født 1918 i Holmstol, uddannet ved landbrug, ophold på Uldum højskole og Malling landbrugsskole, overtog 1946 fødegården, der i 1978 er overdraget til en søn, som er 12. generation på gården, der har været i slægten siden 1598. Har været sognefoged, fmd. f. brugsforening og menighedsråd, i hovedbestyrelsen for Dansk Slægtsgårdsforening m.m., arbejder nu med slægts- og lokalhistorie og hjælper på Gjern lokalhistoriske arkiv.

Marinus Sørensen, født 1916 i Øster Snede sogn, agronom, tidligere forsøgsleder ved Statens Husdyrbrugsforsøg.
Foto fra Malling landbrugsskoles jubilæumsskrift.

Esther Tromborg, født i Give, Vejle amt, lærer og slægtsforsker, fra 1961 i Saxild-Nølev sogne, hvor interessen blev vendt til lokalhistorie og sognearkiv.

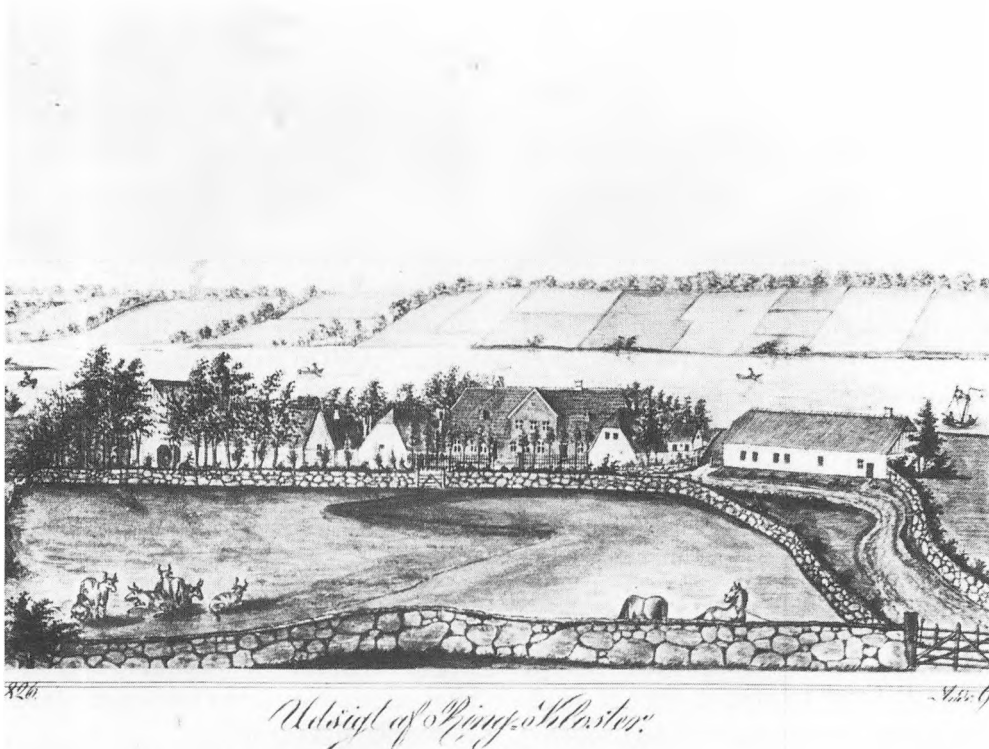
Regelbunden dér at være

Af Jens Ingvordsen

Gennem mere end 3 hundrede år virkede Ring kloster ved sydsiden af Skanderborg Storesø som et benediktinsk nonnekloster. Her, i ly bag klostrets skærmende mure, le-

vede nonner af ædel byrd et liv i evig bøn og arbejde, alt til Herrens pris.

De benediktinske, regelbundne nonner kom fra en snæver samfundsgruppe, nem-

Ring kloster. På tomten opførtes med tiden flere bøndergårde. Tegning 1826, fot. efter fotografisk kopi hos arkitekt Th. Ry Andersen, Risskov.

Et forældrepar fører en datter til klosterporten. Bag klausurmuren ses i baggrunden klosterkirken. Tysk træsnit 1517.

lig adelen, og, i senmiddelalderens byklostre, til en vis grad fra det højeste borgerskab, der var blevet en ny magtfaktor i de hastigt voksende bydannelser. Nonneklostrene var yderst vigtige institutioner for de adelsfamilier, der havde såvel flere sønner, der skulle hjælpes i gang, og dette skete som oftest ved hjælp af jordegods, som døtre, der alle skulle have en standsmæssig medgift ved indgåelse af ægteskab. Det skal ikke glemmes, at der store dele af middelalderen igennem fandtes et kvindeoverskud. Et nonnekloster var således næsten det eneste sted, man kunne anbringe de døtre, det var for dyrt at bortgifte, eller som det viste sig umuligt at finde et passende parti til.

I senmiddelalderen lå Ring klostres jordegods spredt i langt flere sogne og herreder end de nærtliggende Voer og Øm klostre. Dette viser, at jordegodset i denne periode ikke var skænket af nogle få og rige velgørere, interesseret i klostrets velstand, eller i deres egen sjæls frelse, men var givet af de fædre, formyndere og værgere for de

kvinder fra det meste af Østjylland, der blev optaget i Ring kloster⁽¹⁾.

Piger fra de lavere samfundsgrupper blev ikke benediktinernonner, idet der ikke var noget udtalt behov for, på denne måde at få pigerne afsat. Visse steder kunne de ligefrem ikke undværes i lokalsamfundet. De tjente deres ærlige udkomme indenfor håndværk eller landbrug eller arbejdede som tjenestepiger på en herregård eller i et kloster. Desuden havde deres familier næppe heller råd til den betydelige medgift, der skulle erlægges, før pigerne kunne blive indgivet i et fruekloster.

Fra skriftlige kilder kender man et par eksempler på en sådan medgift. I år 1338 måtte en Ditlev Ruthze således pantsætte noget jordegods for at fremskaffe 40 mark lybsk, så datteren Aleke kunne blive optaget i det benediktinske Skt. Johannes kloster i Slesvig. Hr. Ditlev kunne i stedet have købt sig 10 okser, så der har været tale om en anselig sum penge⁽²⁾.

Niels Pedersen Lykke til Skovsbo lovede i 1432 en gård i Kolt sogn til birgittinernes

kloster i Mariager, ifald hans datter Karine måtte blive optaget i dette kloster⁽³⁾.

Adelsmanden Søren Christiensen Stygge til Søgård skænkede i 1497 en gård i Tørring sogn til de Gudum-benediktinere i anledning af datteren Kirstens indgivelse i dette nonnekloster⁽⁴⁾.

Birgitte Sørensdatter Munk »bleff mytt guldt oc pendinge indgiffuen wti Riing kloster regelbunden ther att were«⁽⁵⁾.

Nonneklostrene fungerede endvidere som et slags pensionat eller refugium, hvortil adelsenker, mod et passende vederlag, kunne trække sig tilbage for at nyde en behagelig alderdom i fred og ro, fjernt fra denne verdens malstrøm. Af klostret modtog enkerne til gengæld en god forplejning, og den altid nødvendige sjælesorg. Det vides også, at gifte kvinder kunne bo i klostret i kortere eller længere tid, når mændene f.eks. var draget på korstog til Det hellige Land.

Fra engelske kilder ved man dog, at disse pensionærer kunne skabe en del røre i det stille klosterliv. Pensionærerne medbragte nemlig ofte deres eget udstyr, silketøj og pelsværk, smykker og perlekæder. Selv kæledyr, som hunde og katte, lærker og egerne, endog aber, der af og til forvildede sig ned i kirken, hvor de nok har vakt nogen forstyrrelse under messens afholdelse. Nonner, der var opdraget i klostret fra barnsben af, kunne så af pensionærerne høre om alt det, de selv for evigt var afskåret fra at opleve.

Disse enker kom for det meste af egen, fri vilje til klostret. Langt værre var det for de kvinder, der, som børn eller helt unge, af deres familier blev anbragt bag den lukkede klosterport. Cistercienserabbedissen Eliza-

beth i Bergen på Rügen citeres for at have sagt, at hendes broder, der var hertug af Pommern, hellere måtte have bortgiftet hende til den fattigste ridder, han kunne finde, end at have begravet hende levende i Bergen-klostret⁽⁶⁾.

Hvem ved, hvilke tanker nonnen Birgitte Sørensdatter Munk havde gjort sig, inden hun ca. 36 år gammel en dag i år 1520 flygtede fra Ring kloster? Senere indgik hun endog ægteskab. Dette udløste senere igen en strid om hendes medgift, der jo bestod af guld og penge, som nævnt overfor, samt hendes andel af familiearven. Viborg landsting gav i 1537 imidlertid hendes familie medhold i, at hun, uden nogen form for tilfældelse, var borttrømmet klostret for at gifte sig med en ikke-adelig mand. Af landstinget blev hun derfor dømt fra hendes arv, sikkert til hendes svigerfamilies store fortrydelse, thi de havde nemlig rejst sagen⁽⁵⁾.

Ingen ved i dag, hvor gammel Birgitte var, da hun blev sendt til Ring kloster. Undersøgelser af kildemateriale fra Tyskland har dog vist, at flertallet af nonner var ankommet til klostrene i en alder af 4-6 år, ja, mange blev ligefrem endnu ufødte tillovet et kloster. En visitation af klostret Niedermünster i Regensburg i 1246 beretter, at næsten alle nonner var kommet til klostret som børn⁽⁷⁾.

Disse børn modtog så deres undervisning og oplæring i klostret, indtil de, som 12-15 årige, afgav deres tredelte klosterløfte om evig kyskhed, lydighed og fattigdom. Herefter påbegyndte de, under kyndig vejledning, deres egentlige noviciat eller læretid i klostergerningen.

Mange har utvivlsomt følt klosterlivet som et Guds kald, endskønt den hellige Bi-

bel intetsteds omtaler noget klostresamlag, men nonnerne kunne da altid henvise til Pauli 1. Korintherbrev⁽⁸⁾.

I klostret har de fundet en mulighed, vel nok den eneste for datidens kvinder, for fuld åndelig udfoldelse, kombineret med et verdsligt, økonomisk ansvar overfor klosterhjemmet og dets indvånere.

Indenfor klostrets port var alle nonner lige, i princippet. Man gik iført den samme simple, sorte ordensdragt, spiste den samme slags mad i den fælles spisesal, og sov, i det mindste i begyndelsen, i den fælles sovesal på ens og hårde brikse, senere i middelalderen har de fleste nonner angiveligt haft deres egen lille, spartanske celle. Alligevel var der forskel på nonnernes status i det lille samfund.

Øverst i klosterhierarkiet stod priorinden. Hun var hele klostrets åndelige og timelige vejleder, der, til alle tider, skulle være i stand til at give gode råd. Hun overvågede nonneflokkens liv og levned, og måtte være god til at prædike ordet, træde frem, hvad enten det nu var belejligt eller ej, hun skulle tugte, formane med al langmodighed og belæring⁽⁹⁾.

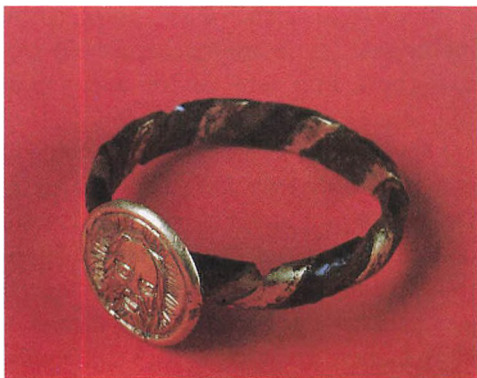
Ja, hun skulle opildne de flittige og fromme, samt revse de forsømmelige og ubetænksomme. Indenfor murene var hun den ubestridte leder af klostret, men hun kunne ikke give møde alene på tinge eller erhverve jord, ej heller kunne hun være præsteviet og, som sådan, forrette de kirkelige handlinger. Klostret havde derfor en prior, eller forstander, der bestyrede klostrets økonomiske og retlige anliggender udadtil, samt holdt messe og modtog nonnernes skriftemål.

Priorinden blev udpeget til det høje em-

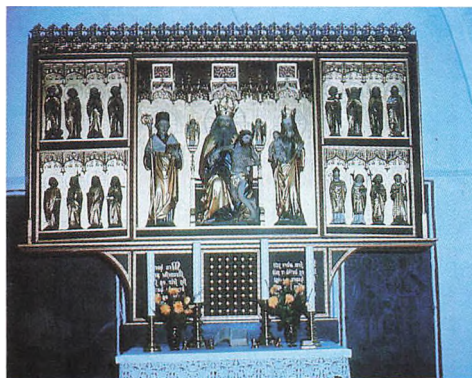
bede af stiftets bisp, eller valgt af nonnerne ved simpel flertalsafgørelse. I det afsonderede klostresamfund besad hun et yderst magtfuldt embede, men urørlig var hun ikke. Alle klostre skulle helst visiteres én gang årligt, enten af stiftets bisp, der havde det overordnede ansvar for tingenes tilstand i sit distrikt, eller af folk fra det pågældende klostres moderkloster, for at sikre, at alt gik regelret til. Denne visitation indebar også en privat samtale med hver eneste nonne i klostret, der, overfor bispen, frit kunne berette om uretfærdigheder og brud på den benediktinske klosterregel, begået af priorinden eller én af de andre nonner. På den måde kunne nonnerne få bugt med grumme priorinder, hvad af og til hændte. Af anklager rejst af nonner mod priorinder ved disse bispelige forhør forekommer hyppigst adelsfornemmelser, griskhed, kødelige lyster og gemen ondskab. På grund af kildematerialets sparsomme overleveringsgrad ved man imidlertid ikke, om nogen af Ring klostres priorinder har begået slige fejltrin.

Af embeder, der blev beklædt af nonnerne, kan der fremhæves adskillige. Kældermesteren skulle f.eks. sørge for, at der til stadighed var fyldt op med forsyninger i fadebure og brændeskure, men hun havde på samme tid også det overordnede opsyn med køkkenafdelingen og tjenestefolkene dér.

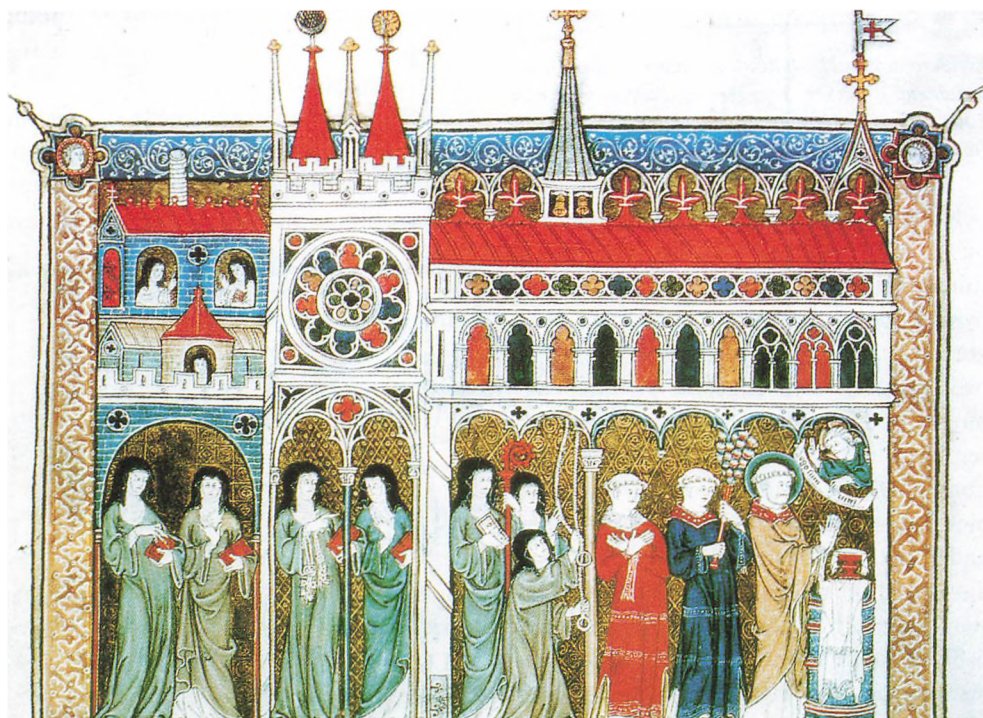
Kammermesteren tog sig af nonnernes klædedragt. Hun skaffede klæde til veje, enten fra de omkringliggende byer eller fra omrejsende handelsfolk, ligeledes varetog hun syning og allehånde reparationer. Endskønt nonnerne altid skulle bære en simpel, sort ordensdragt, så købte adskillige nonner dog gerne dyrt, importeret klæde af forskellig farve.

Guldring fundet i Ring kloster 1985. Skinnen er snoet af guld-, sølv- og jerntråd, på medaillon ses Kristi billede. Fra 1400-tallet. Foto: Skanderborg Museum.

Altertavlen fra 1480 nu i Østbirk kirke. I midten ses Gudfader med Kristi afsjælede legeme, omgivet af abbed eller biskop og Jomfru Maria med Jesusbarnet. Yderfløjene med helgener og discipelflokken. Foto: Skanderborg Museum.

Nonner celebrerer messe under ledelse af en præst. Sakristanen ringer med de 2 små messeklodder i tagrytteren, bag hende står priorinden med krumstaven. Kældermesteren bærer nøgler, da hun havde opsyn med faddebu-rene. Fra fransk håndskrift ca. 1300.

Kældermesteren skulle holde et vågent øje med tjenestefolkene i køkken, bryggers og bagers, men hun kunne ikke være alle steder på én gang. Tysk træsnit fra moraliserende bibel, 1400-tallet.

Klostrets sangmester ikke bare træned og ledede korsangen i kirken, men måtte tillige gerne være i stand til at komponere hymner og sætte dem til musik. At øve i korsang var ofte nødvendigt. Vi ved fra de overleverede, især engelske visitatsberetninger, at det stod meget sløjt til med disciplinen under korsangen. Enten sad flere nonner og halvsov under sangen, eller også blev den ene halvdel af koret færdig før den anden del. Da klostrets bibliotek sædvanligvis udelukkende bestod af liturgiske tekster, passede hun gerne også biblioteket.

Sakristanen havde opsyn med kirkens tekstiler og de hellige kar, i brug ved hver kirkelig handling, men hun skulle ydermere sørge for, at altrets udsmykning og kirkerummets belysning var i orden.

Almisseuddeleren, eller portnersken, modtog de fattige og trængende ved klostrets port, hvor hun varetog uddeling af fødevarer.

I små, fattige klostre synes nonnerne ligefrem af og til selv at have manglet fødevarer, men der var altid lidt brød eller grød at dele ud. I sin egenskab af portnerske modtog hun eventuelle besøgende. Hvis der var gæster til én af de øvrige nonner, foregik al konversation gennem et tilgittret vindue, under behørigt opsyn.

I ethvert kvindekloster var der en nonne, kyndig i behandling af sår og sygdom, det være sig hos nonne, tyende eller udefra kommende folk. Hun havde tilligemed opsyn med klostrets egen urtegård og varetog indsamling samt præparering af de helsebringende urter.

Skolemesteren beskæftigede sig med de vordende nonners oplæring, så de med tiden kunne indtage deres plads i konventet. Næsten alle nonneklostre formodes at have

En forkrøblet tigger ved klostrets port modtager almisse af portnersken. Tysk træsnit 1400-tallet.

drevet en lille kostskole, der kunne give et ekstra tilskud til den ofte betrængte økonomi. Børnene, de fremtidige nonner, fik her deres undervisning, sammen med udefra kommende adelsbørn, hvis familier betalte en vis sum penge for kost og logi.

Middelalderens skoleværelse: En munk giver undervisning til 2 drenge og en pige. Fra tysk håndskrift ca. 1400.

Hvad blev der så undervist i? Det er vanskeligt at sige præcist, men i al fald i Credo, Ave Maria og Paternoster (Trosbekendelsen, Ave Maria og Fadervorbønnen), men tillige i at læse og skrive, spinde, sy og brodere. Skolemesteren i Ring kloster, jomfru Mette Ovesdatter, skrev 1. august 1529 et brev til adelsdamen fru Sofie Krummedige i anledning af, at fru Sofies dreng, Peder Eskesen Bille, og hans kusine, jomfru Karine Jacobsdatter Lykke, skulle hjemsendes fra klosterskolen. Brevet rummer et væld af detaljer. Peder Bille havde nu lært at læse og skrive rigtigt, om han nu bare ville se sig for. »Thet breff i skreff megh sist til, thet kvnne han lesse så roligh som sin ave maria,...«. Jomfru Karine var en flittig pige og god til at læse. Da hun havde været i klosterskolen i bare 1 år, kunne hun allerede sy godt linned og gøre kraver med søm i render, både små og grove⁽¹⁰⁾.

Andre børn fra klosterskolen kendes

også, f.eks. Birgitte Mogensdatter Gøje, der senere, sammen med sin ægtefælle, admiral Herluf Trolle, havde klostret som pantelen fra 1544 til 1575. Da Birgittes moder døde i 1513, blev den lille pige sendt til de fromme nonner i »Ringklaaster, at hun skulde der optuctis vdi Guds fryct, Fromhed oc Høffuiskhed met andre gode Mends Børn, som den tid der vaar«⁽¹⁰⁾.

Reglerne for hverdagslivet i et benediktinsk nonnekloster blev bestemt ud fra den hellige Benedikts klosterregel, nedskevet i 500-årene, der opretholdt en omhyggelig balance mellem bøn, studier og arbejde. Hver eneste dag var reguleret og indpasset i et bestemt tidsforløb, kun Kirkens og stiftets almene, samt klostrets specielle festdage, afbrød den ensformige rytme.

En nonne havde korbøn 7 gange og messe 2 gange dagligt. Hun stod op kl. 2 om natten, gik i procession fra sovesalen på første stokværk i klostrets vestfløj og ned i kirkens nonnekor, for at synge Matutinum, samt Laudes, og kom i seng igen ved solopgang, for at få endnu et par timers søvn. Kl. 6 stod hun op igen for at bede Prim, dagens første bøn. I løbet af dagen fulgte så Terts, Sext, Non, Vesper og Completorium. Den sidste blev om vinteren sunget kl. 7, og om sommeren kl. 8 om aftenen, hvorefter det var sengetid, hvis man da ikke følte trang til litterære sysler, eller lidt håndarbejde.

I alt blev det til omkring 8 timers søvn, der så blev afbrudt kl. 2 om natten. Efter visitationsberetningerne at dømme kneb det dog for mange nonner at give møde kl. 2 om natten i den dunkle og klamme kirke. Endvidere skulle nonnen gå til skrifte hver anden uge og have altergang hver fjerde uge.

Læsende nonne i studerekammeret. Træsnit 1400-tallet.

Af måltider blev der serveret 3 om dagen: En let anretning med brød og øl om morgenen efter Prim, et solidt middagsmåltid, og et mindre måltid om aftenen efter Vesper. Måltiderne blev indtaget i den fælles spisesal, og under hvert måltid læste en nonne højt af opbyggelige skrifter, ellers var tavshed en dyd.

Hvad blev der så serveret? En fortegnelse fra slutningen af 1300-årene fra Lund omtaler, hvad prioren dér skulle levere nonnerne til deres underhold⁽¹¹⁾. Der nævnes byg, ærter, bønner, nødder, løg, bremer-salt, ost, smør, sild, torsk, ål, oksekød, flæsk, marsvinsflæsk, og 4 tønder øl om ugen, dertil 6 malkekøer og brænde, ydermere olie til at faste med, fri kåljord, og indtægterne af klostrets laksefiskeri i Halland, samt byg og havre til hønsene og gæs-sene. Klostrets abild- og ladegård kunne som regel selv levere det meste, der blev for-tæret, men noget måtte man dog købe,

f.eks. rosiner, mandler og figner til ærte-suppen. Ring kloster har nok været selvforsynende med de så vigtige ferskvandsfisk, idet flere damme, velegnet til fiskeopdræt, er blevet lokaliseret i umiddelbar nærhed af klostret. Omend hellig Benedikts kloster-regel helst så, at intet kød, eller i al fald helst kun kød fra tofodede dyr, blev fortæret, så viser knoglematerialet fra Ring kloster dog, at en del grisekød er blevet spist.

Benedikts regel foreskrev også arbejde for de klostergivne. Fra 12 middag til 5 om aftenen ved vintertide, og om sommeren fra kl. 1 til 6, skulle nonnerne udføre et eller andet arbejde, f.eks. passe køkkenhaverne, beskære frugttræerne, bjerge hø, indøve korsang eller læse. Læsningen foregik normalt i den på sydsiden af nordfløjen anlagte korsgang, hvor solens stråler lige kunne nå ned og lune, eller i varместuen, hvis klostret da havde en sådan. Nonnerne skulle egentlig varetage det arbejde, der var forbundet med husførelsen, men det grovere arbejde, såsom rengøring og storvask, er vel tidligt blevet overladt tjenestepiger; klosterjomfruene var dog af ædel byrd. Megen tid må derimod være gået med fremstillingen af finere håndarbejde. I Ring kloster har nonnerne siddet og syslet med deres sytøj og broderier i klostrets nordfløj. Her er i al fald fundet omkring en snes sy- og brodernåle, sammen med et fingerbøl, og flere bøjlesakse, alt på et afgrænset område.

Salg af disse håndarbejder kunne nok indbringe lidt ekstra penge til klostret.

Foruden rengørings- og vaskepiger har de fleste nonneklostre haft en stab af tjenestefolk, der har arbejdet i haver og på marker, i køkken, bryggers og bagers.

Nonnerne havde også fritid, hvor man burde fordybe sig i et eller andet teologisk problem, eller i bøn. I klostrene boede dog levende mennesker, og det synes, som om den meste fritid blev tilbragt med at slentre rundt på må og få ude i det fri. Man vandrede omkring i haverne og sludrede et par timer eller gik ud på markerne for at få frisk luft eller føle forårets komme. Man ved også, at nonnerne kunne tage deres sytøj og puder med for at sidde i det nyslåede, duftende hø.

At foretage udflugter fra klostret var ganske normalt, dog ildeset og faktisk forbudt. Problemet blev taget op af pave Bonifacius VIII omkring år 1300 med bullen *Periculoso*, der beordrede nonnerne til at holde klausuren, d.v.s. de skulle til alle tider forblive på klostrets afsondrede områder. Ved et bispebesøg i et nonnekloster nær Lincoln i England læste bispem den pavelige bulle højt for alle nonnerne og gav en kopi af den til klostrets arkiv til evig påmindelse. Men nonneflokkens jagede ham af porten og smed, i stor ophidselse, endog bullen efter ham! Fra det danske kildemateriale kan man fremhæve et brev fra Esrom kloster, hvori det hedder: »og at tillukke klostergaarden og holde den lukket, som det sig bør«⁽¹²⁾.

Det hjalp altsammen intet. Man kunne måske overbevise priorinden om, at nære slægtninge lå syge derhjemme, eller at man selv var sløj og behøvede rekreation, hvor man så kunne få set noget af den forbudte verden. Som det vil være kendt fra Canterbury-fortællingerne, kunne man også rejse på pilgrimsfærd. Nonner vides tillige at have aflagt besøg hos venner og bekendte, eller at have deltaget i bryllup el-

ler barnedåb, hvor det bestemt ikke gik stille for sig. Alt dette var bisperne meget imod, især da, hvis nonnerne måtte foretage en overnatning udenfor murene.

Bisperne kæmpede også en forgæves kamp for at få fjernet allehånde nymodens klædestykker fra klostret. Man nedlagde til stadighed forbud mod brugen af silke, pelse og importerede klædevarer, mod smykker af sølv og guld, mod perlekæder m.m. Nonnerne har nok fået en del af dette udstyr fra testamentariske gaver, eller selv købt det for penge testamenteret dem. Således fik nonnen Margrethe Bang i Ring kloster i 1292 en guldring testamenteret af en søster⁽¹³⁾.

Fra engelske klostre synes det dokumenteret, at nonnerne ligefrem modtog ugepenge. I 1500-årene havde jomfruerne i Ring under alle omstændigheder kontanter til rådighed, herom vidner forstander Niels Clemmensens gældbøger, i hvilke man kan se nonnernes indkøb af det dyre, udenlandske klæde. Nonnen Mette Vesteni købte bl.a. 13 alen klæde, men hun sparede dog på de likvide ressourcer og betalte for de 6 alen ved at overlade købmanden en skimmel fole, som hun da åbenbart rådede over personligt⁽¹⁴⁾.

Nonnerne kunne også have en elsker, som regel var det en kloster tilknyttet præst eller munk.

Andre personer kendes imidlertid fra de afslørende, engelske visitatsberetninger. Der nævnes f.eks. en i klostret boende gift pensionær, en køkkentjener, ladegårdsfogeden, landsbysmedens søn, en omvandrende harpespiller m.m. Kirken hadede synd, men hadede måske endnu mere den skandale, som ofte fulgte i syndens fod-

spor. Visse bødetakster kendes. Almindeligt utroskab kostede 4 gylden, dog 6 gylden, hvis begge parter var gifte, men hele 10 gylden, hvis den ene part var en klostergiven nonne⁽¹⁵⁾. Mangen falden nonne kan have håbet på støtte og hjælp fra medsøstre, men blev resultatet af nonnens fejltrin et barn, da var skandalen næsten umulig at dysse ned. En abbedisse i 1600-tallets Frankrig sagdes at have været i barselsengen i alt 12 gange, og mindst én priorinde blev grebet i at sælge noget klostergods for at skaffe en god medgift til sin datter. Uægte børn var intet særsyn i middelalder-

ren, og der skal nok være blevet sørget godt for børnene.

Nonnerne kunne også gå i forfald sammen, men det er et emne, man idag kun kender ganske lidt til. Augustin advarede i 400-tallet et nonnesamfund om, at den kærlighed, som søstre bar til hinanden, ikke måtte være kødelig, men skulle være åndelig. Kirkekoncilier i Paris 1212 og i Rouen 1214 forbød på det strengeste nonner at sove sammen, og det nævnes, at der, til stadighed, skulle brænde en kerte i sovesalen, hvor nonnerne skulle sove fuldt påklædte.

Et alvorligt brud på klosterreglerne: En nonne i sin celle har fået besøg af en munk. Hun skænker vin op for gæsten, bagved ses sengen. Tysk træsnit fra reformationstiden.

Alle disse aktiviteter kendes især fra de bevarede visitatsberetninger. Forbud følger forbud. Alt uden virkning i det lange løb, men der nedlægges jo først et forbud, når noget ildeset faktisk allerede har fundet sted. Disse forbud viser, at der har været mange forskelligartede forlystelser til at bryde den ensformige hverdag i middelalderens nonneklostre.

Lad os vende blikket mod Ring klostres priorinder og nonner. Der kendes knap en snes navne, så en komplet liste kan langt fra opstilles. Dog kan der ikke være nogen tvivl om, at de følgende personer alle var ud af gode, fortrinsvis jyske adelsfamilier, endskønt kun enkelte adelsnavne forekommer. Af priorinder kendes 6 navne, af nonner 9, hvoraf vel et par stykker er mere end tvivlsomme.

Priorinder

1. Katerine, 1345. Hun omtales en enkelt gang i et testamente, der bærer datoen 15. april 1345. Teksten lyder: »Fremdeles til fru Katerine, priorinde i Ring, og hendes søster fru Bodil en skilling grot«⁽¹⁶⁾.

2. Helene Nielsdatter, 1363. Hun kendes fra et diplom, dateret 10. november 1363. Diplomet omhandler udleje af en ålegård på Djursland til Stig Andersen Hvide. Diplomets tekst: »...søster Helene Nielsdatter, priorinde, og hele konventet i Ring kloster...«⁽¹⁷⁾.

3. Hildeborg, 1371. Hun nævnes i et diplom fra 29. september 1371, der omhandler udleje af selvsamme ålegård, som omtalt ovenfor. Ålegården lejes af Stig Andersens sønnesøn, Jens Ovesen Hvide, for 8 tønder salt årligt, der skulle erlægges 2

gange årligt i Århus. Teksten lyder: »...søster Hildeborg, priorinde, og hele konventet i Ring kloster...«⁽¹⁸⁾.

4. Margareta Lauridsdatter (eller Laugesdatter?), 1405. Hun forekommer i et brev, med datoen 24. juni 1405, vedrørende jordegods i Odder og Vedslet sogne. Brevet starter således: »Erik Johansen, præst og prior i Ring kloster, Margareta Lawesdatter, priorinde, og det ganske konvent sammesteds...«⁽¹⁹⁾.

5. Dorothea Lauridsdatter, 1480. Hun nævnes i en nu desværre forsvunden indskrift, med årstallet 1480, på altertavlen i Østbirk kirke.

Tavlen blev oprindeligt skåret til brug i Ring klosterkirke, men Frederik II skænkede den i 1582 til Niels Skram til Urup, der lod den opstille i Østbirk kirke. Indskriften lød: »I det Herrens År 1480 blev denne tavle fuldført under priorinde Dorothea Lauridsdatter af Vilhelm malers hånd«⁽²⁰⁾.

6. Marine Christiansdatter, fra 1506 til efter 1529. Hun nævnes første gang i 1506 i de regnskabsbøger, som Ring klostres forstander Niels Clemmensen til Avnsbjerg førte i sin egenskab af storkøbmand. Hun erhvervede følgende varer: »Priorissæ Marinæ sex alnæ ledisk oc 5 alnæ nersk«⁽²¹⁾. En anden indførsel stammer antageligt også fra år 1506 og lyder: »Priorisse Maren i Ring closter 10 aln hwich klede tenetur, aln 8 sk.«⁽²²⁾. Dernæst nævnes hun i en indskrift, med årstallet 1519, på en alterkalk i Stilling kirke.

Kalken blev brugt ved altret i Ring klosterkirke, men blev i 1593 overdraget af kongen til Stilling kirke, da denne kirkes kalk og disk på skammelig vis var blevet stjålet. Indskriften lyder: »I det Herrens

Alterkalk fra 1519-nu i Stilling kirke. Bekostet af priorinde Marine Chrstiansdatter til brug ved Maria-alteret i Ring klosterkirke. Foto: Nationalmuseet.

År 1519 lod den gudfrygtige og ædle jomfru Marina Christiernsdatter, priorinde i Ring kloster, denne kalk gøre til brug for den hellige Jomfrus alter i det førnævnte kloster«⁽²³⁾. Hun omtales sidste gang i 1529, da hendes navn forekommer i et nu tabt brev: »Marine Christens Dotter Priorisse i Ring kloster, med menige Convent«⁽²⁴⁾.

Nonner

7. Margrethe Skjalmsdatter Bang, 1292. Hun nævnes i et testamente med dateringen 4. marts 1292. Hun var en søster til Peder og Jens Bang, henholdsvis bisp i Roskilde og Lund. Testamentets relevante tekst: »Fremdeles Margrethe mynn søster udi Rindkloster enn guldrinng«⁽¹³⁾.

8. ?Bodil, 1345. Hun omtales, sammen med priorinde nr. 1, i et testamente fra 15. april 1345. Det er dog aldeles ikke sikkert, at denne fru Bodil har været nonne i Ring. For teksten henvises til nr. 1.

9.-10. NN Andersdatter Bjørn, 1491. De 2 søstre nævnes, desværre uden fornavne, i et testamente fra januar 1491. Testamentet blev gjort af Anders Jacobsen Bjørn til Stenalt og Voergård. Teksten lyder: »Mine 2 døtre i Rins Kloster skal have det Stykke brune medelbusch til Hjælp at holde de 2 Børn med, som er i Vaargaard,...«⁽²⁵⁾.

11. Mette Eggertsdatter Vesteni, 1506. Hendes navn findes en enkelt gang, i 1506, i Niels Clemmensens gældbøger. Som tilfældet var med nr. 6, købte også Mette Vesteni fint, udenlandsk klæde. Teksten lyder: »Iomfrwe Mette Egertzdatter 13 alne oc en korther swort leysk tenetur; ther aff er 6 alne betaldh for en skiemildh fole, ieg fick aff henne«⁽¹⁴⁾. Hun var sandsynligvis

en datter af Eggert Lauridsen Vesteni til Østergård i Houlbjerg herred, og dennes hustru Eline Jensdatter.

12. Mette Ovesdatter, 1506 til efter 1529. Hun nævnes første gang i 1506, da også hun købte klæde af den driftige handelsmand og klostrets forstander Niels Clemmensen. Gældbogen oplyser: »Iomffrwæ Metthæ Owssdatther halff nyende alnæ ledisk; ther aff er yt 8 (rettet til 11) marck penninghe«⁽²¹⁾. Sidste gang hun omtales er 1. august 1529, da hun, i egenskab af klostrets skolemester, skrev brev til fru Sofie Krummedige, som nævnt ovenfor. Brevets afslutning lyder: »Skreffvet i Ringh kloster sancte Pederss dagh ad vincvla anno domini mdxxix. Mette Ovesdatter«⁽¹⁰⁾.

13. ?Maye Jensdatter, 1506 til efter 1529. Også hun er at finde i Niels Clemmensens gældbøger for år 1506. Teksten lyder: »Mayæ Ienssdatther 5½ alne ledisk«⁽²¹⁾. Hun nævnes sidste gang i skolemester Mette Ovesdatters brev af 1. august 1529, hvori det berettes: «...effther etherss skriffvelsse lodh ieg Maye Jenssdatter følle thenvm (d.v.s. de 2 adelsbørn) til Arss och bliffve hoss thenvm, til the gik til skibss,...«⁽¹⁰⁾. Det skal dog bemærkes, at der hersker stor usikkerhed, om Maye Jensdatter var nonne, lægsøster eller tjenestepige i klostret. Det faktum, at hun ingen steder ses tituleret som jomfru, tyder unægteligt på, at hun ikke har været regelbunden nonne.

14. Kirsten Eriksdatter, 1506. Hun nævnes 8. september 1506, da hun købte klædevarer af Niels Clemmensen. Klædet var dog blåt, til forskel fra de øvrige klosterfolks indkøb. Teksten lyder: »Iomffrwæ Kirstinæ Ericksdatther 5 alnæ bloo nersk

eodem die« (d.v.s. sancte Lucii virginis dagh)⁽²¹⁾.

15. Birgitte Sørensdatter Munk, 1520. Hun nævnes i en rettertingsafgørelse af 1. maj 1537 fra Viborg, hvori det siges: »...oc war hun ther inde till hun war sexthen oc thiuge aar gammell (d.v.s. 1520),... wdlockett oc tog hinde ther aff closthrett hemelligen...«⁽⁵⁾. Hun var en datter af Søren Pedersen Munk til Havbro i Års herred.

Ved reformationens indførsel i Danmark

i 1536 blev Ring kloster, som en religiøs institution, ophævet og drevet videre som en slags herregård. Nonnerne blev ikke fordrevet fra deres klosterhjem, som tilfældet var med flere tiggermunke, men fik lov at blive og føre en hensygnende tilværelse. Endnu i 1544 levede der nonner i Ring. Det nævnte år fik Herluf Trolle nemlig pantebrev på klostret, for 4.000 rhinske gylden i guld, mod at besørge de derværende klosterjomfruer deres tilbørlige underhold⁽²⁶⁾.

Noter og litteratur

- (1) Poul Rasmussen: Ring Klosters Jordegods 1573 og dets Historie, *Østjydske Hjemstavn* 21, 1956, p. 57.
- (2) *Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ* 2. Rk. 1, 1 nr. 1723, p. 246 (herefter Reg. Dipl.). R. og O. Olsen: Nonneliv – især i Jylland, *Skalk* 1972: 6, p. 21 (herefter Olsen).
- (3) Reg. Dipl. 1. Rk. 2, nr. 3519, p. 406. *Danske Magazin* 6, København 1752, pp. 69-70.
- (4) *De ældste danske Archivregistraturer* 3 B, København 1865, nr. C 14, p. 227. *Danmarks Adels Aarboeg* 1921, pp. 551-52 (herefter DAA).
- (5) *Danske Domme 1375-1662, De private domssamlinger* I, København 1978, nr. 18, pp. 200-02. *Det Kongelige Rettertings Domme og Rigens Forsølgninger fra Christian III's Tid* I, København 1959, pp. 159-60. DAA 1905, pp. 307-08.
- (6) Olsen pp. 25-26.
- (7) Stephanus Hilpisch: *History of Benedictine Nuns*, transl. by Joanne Mugli, ed. by Leonard J. Doyle, St. John's Abbey Collegeville, Minnesota 1958, p. 36.
- (8) *Det Nye Testamente* (herefter DNT), Paulus' første brev til Korintherne 7, 25-38.
- (9) DNT, Paulus' andet brev til Timotheus 4, 2.
- (10) Helle Reinholdt: »...syet i Ring kloster«, *Hikuin* 14, 1988, pp. 199-208. Reg. Dipl. 2. Rk. 1, 2 nr. 12604, p. 1485. K. Barner: *Familien Rosenkrantz's Historie i det 16. Århundrede*, II, København 1882, pp. 88-91. Gustav Ludvig Wad (udg.): *Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjøe*, I, København 1893, pp. xxxii-iii.
- (11) Citeret efter Vilh. Lorenzen: De danske benediktinerklosters Bygningshistorie, *De danske klostres Bygningshistorie*, X, København 1933, pp. 335-36. Olsen pp. 24-25.
- (12) Reg. Dipl. 1. Rk. 2, nr. 4611, p. 519.
- (13) *Diplomatarium Danicum* (herefter DD) 2. Rk. 4, nr. 67, pp. 47-50. *Danmarks Riges Breve* (herefter

- DRB) 2. Rk. 4, nr. 67 pp. 43-46. Kr. Erslev: *Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450*, København 1901, nr. 17, pp. 36-39 (herefter Erslev).
- (14) V.A. Secher og A. Thiset: Om Rigsraad Niels Clementssøn til Avnsbjerg og hans Børn, *Samlinger til Jydske Historie og Topografi*, 2. Rk. 1, København 1886-88, p. 229 (herefter Secher og Thiset).
- (15) Richard Friedenthal: *Luther, his life and times*, New York 1970, p. 162.
- (16) DD 3. Rk. 2, nr. 147, pp. 128-30. DRB 3. Rk. 2, nr. 147, pp. 105-08. Reg. Dipl. 2. Rk. 1, nr. 1933, p. 272. Erslev nr. 42, pp. 87-89.
- (17) Helge Søgaard: Nogle Diplomer fra Ring klostres arkiv fra tiden 1257-1371. En foreløbig redegørelse, *Jyske Samlinger*, ny række, 6, 1964, nr. 11, p. 235 (herefter Søgaard). DD 3. Rk. 6, nr. 400, pp. 393-94. DRB 3. Rk. 6, nr. 400, pp. 303-04.
- (18) Søgaard nr. 12, pp. 235-36. DD 3. Rk. 9, nr. 83, p. 72. DRB 3. Rk. 9, nr. 83, p. 53.
- (19) *Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis* 1. Rk. 3, nr. 4690, p. 53 (herefter Rep. Dipl.).
- (20) Helge Søgaard (udg.): *Peder Hansen Resen, Atlas Danicus, Århus Stift*, Århus 1967, p. 120. Erik Pontoppidan: *Marmora Danica sive Inscriptionum etc.* Hafniæ MDCCXXXIX, Liber V, p. 180. *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold*, 6. januar 1582, p. 418 (herefter KB).
- (21) Secher og Thiset p. 231.
- (22) Secher og Thiset p. 233.
- (23) *Danmarks Kirker*, Århus amt, 6, hæfte 32-33, pp. 2969-63. KB 30. december 1593, pp. 200-01. Erik Pontoppidan: *Den Danske Atlas* (herefter DDA), IV, København 1768 (genoptrykt sst. 1968), p. 195 med note h.
- (24) DDA IV p. 236.
- (25) Rep. Dipl. 2. Rk. 4, nr. 6870, pp. 153-55. Bemærk dog, at testator meldes død 1490, se DAA 1887, p. 90.
- (26) *Danske Kancelliregistranter 1535-1550*, København 1881-82, p. 270.

6 mænd stenet ud af Gedved

Af Niels Jørgen Andreasen

Engang hen på efteråret 1985 kom Svend Nørregård Hansen til Sognearkiverne i Gedved kommune med et fyldigt fotokopieret materiale om en brændevinssag i Gedved, som han møjsommeligt havde transskriberet. Materialet betragtede han som et spildprodukt fra en negativ slægthistorisk undersøgelse, og med sin klare historiske logik lod han mig forstå, at der sikkert var andre, der kunne få glæde af materialet. Efter gennemlæsningen af det, fandt jeg, at Nørregård Hansens transskription ikke burde ligge urørt, og efter en større omrydning og systematisering af kildematerialet, håber jeg, at en bredere læserskare kan få glæde heraf.

Det kan ligeledes indledningsvis fortælles, at dele af materialet efter bearbejdning af Søren Hansen, Gedved, til stor morskab for Gedvedditterne, har dannet basis for et friluftsspil opført i Gedved i 1988.

Materialet er hentet fra Voer-Nim herreders Justitsprotokol⁽¹⁾.

Den 26. maj 1796 kunne være blevet en ganske almindelig dag i de hårdtarbejdende Gedvedditters liv, hvis ikke seks mennesker fra Skanderborg havde besluttet sig for at besøge landsbyen i et bestemt ærinde netop denne dag.

I stedet for at blive en almindelig dag ud-

viklede det hele sig unormalt lige fra morgenstunden. Det blev en dag, hvis begivenheder gav anledning til mange samtaler i landsbyen flere år frem i tiden.

Hvem vil ikke huske den dag, da myndighederne forsøgte at tage byens ulovlige brændevinsbrænderi uden held?

Tidligt om morgenen før solen stod op, begav seks mennesker sig afsted fra Skanderborg i en stor hestevogn med Gedved som mål. Bagerst sad fire personer, konsumtionsforvalter Ulch, strandkontrollør Andreas Hansen Schmidt, Gunde Pedersen og Hans Nielsen, der begge var forstandige og troværdige mænd fra Skanderborg. Forrest på plinten sad endnu to mænd. De skulle køre vognen, så de fire andre fik en behagelig rejse på den hullede landevej.

Menneskene i vognen udgjorde en inkvisition med ret til at konfiskere ulovlige brændevinsanlæg. Lederen af inkvisitionen var strandkontrollør Schmidt. Den 10. oktober 1783 var han udpeget af amtmand Bülow i Skanderborg til at foretage inkvisitioner i Skanderborg og Åkjær amter, hvis birkedommer T.C. Muncheberg var forhindret.

Hen på morgenen kunne folk i Gedved se vognen nordfra på hovedlandevejen. De kunne ikke vide, om passagererne havde et

ærinde i Gedved eller om de bare skulle sydpå. Da vognen nåede vejen ind til selve Gedved - Vestervej, som den hedder i dag⁽²⁾ - drejede man af. De kørte nu på byens hovedgade.

Meget målbevidst kørte de ned til Hans Kjærs gård (antagelig matrikel no. 14 på kortet)⁽³⁾. Ud for tvillinggårdens port stoppede de, og mændene stod af.

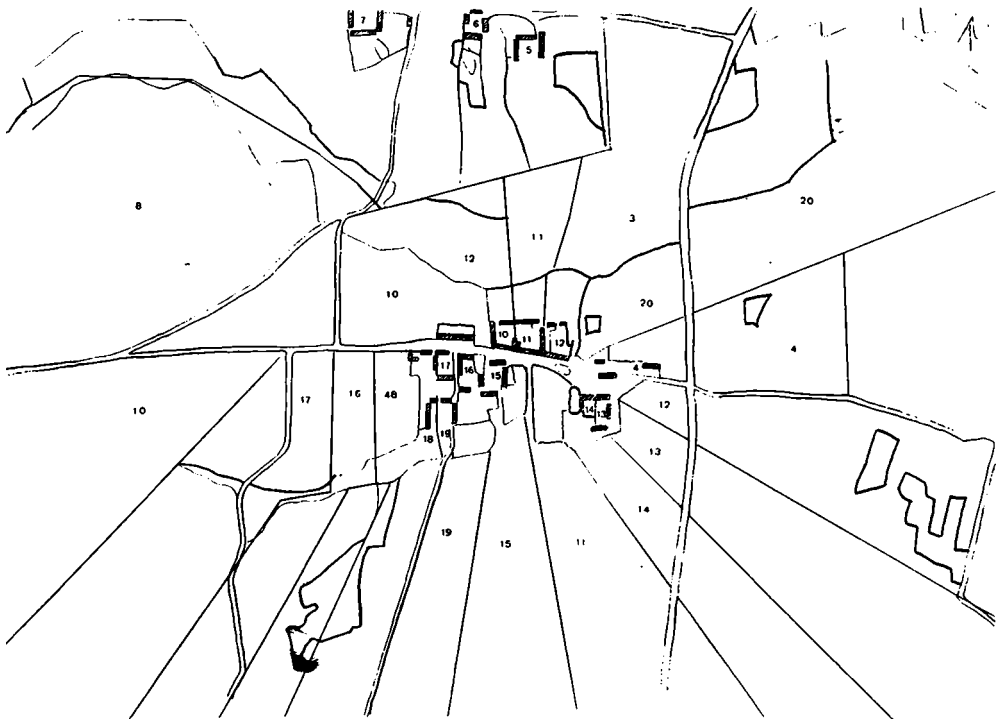
Flere indbyggere i Gedved havde deres opmærksomhed henledt på vognen med de fremmede personer i. Hvad var det for en vogn, der kom så tidligt til Hans Kjærs gård? Hvorfor var der så mange personer i den? Hvad ville de hos Hans Kjær? Vidste de ikke, at Hans Kjær var syg? Flere spørgs-

mål har sikkert rejst sig, men inderst inde vidste de godt, hvad de fremmede ville.

Det var en almen kendt hemmelighed, at Hans Kjær havde byens ulovlige brændevinsanlæg. Herfra forsørgedes hele byen.

Alle de personer, der så mændene i vognen gå hen imod Kjærs gård, var på det rene med, at myndighederne med alle til rådighed stående midler prøvede at komme det ulovlige brænderi til livs, med forordninger, konfiskationer og bøder. Men hvem skulle have troet, at myndighederne kunne finde frem til det lokale brænderi?

En nabo til Hans Kjær var gårdmand Anders Pedersen. Han havde som alle andre i byen hørt hundenes glammen, da vog-

Kopi af det ældste matrikelkort fra Gedved. Handlingen udspilles i gård nr. 14. Kortet er tegnet af landmåler Avnstrup i 1817.

nen kørte ned ad Vestervej, og han havde set, hvor mange mennesker, der var i den. Når en vogn kom så tidligt om morgenen med så mange i, havde han også en klar fornemmelse af, hvad det drejede sig om. Anders Pedersen, der var en fornuftig og beslutsom mand, satte straks i løb over til nabogården, for at advisere dem om, hvad der var i vente.

Hans Kjær var syg og lå i sengen. Men hans kone havde også hørt hundenes glammen, og rent intuitivt var hun gået i gang med at samle destillationsapparatet sammen. Det meste af udstyret var således demonteret, da Anders Pedersen kom ind ad køkkendøren. Efter en kort samtale mellem de to fik Anders Pedersen brændevinstøjet med sig. Det var hensigten, at det skulle smides i et kær bag ved gården.

Anders Pedersen behøvede ikke større forklaringer. Resolut tog han anlægget og løb ud af bagdøren med det. Imens gik Kjærs hustru rundt og gemte de sidste rester af tilstedeværelsen af anlægget. Hun forberedte sig på at tage imod inkquisitionen med den uskyldigste mine.

På vej ud af bagdøren blev Anders Pedersen imidlertid set af konsumtionsforvalter Ulch. Ulch var en gammel mand, men han var tilsyneladende helt på det rene med, hvad Anders Pedersen foretog sig. Han forfulgte ham med opløftet stok. Med Ulch i hælene var gode råd dyre, men Anders Pedersen fik dog alligevel smidt brændingsanlægget, der bestod af en kobberhat og et dæk, i kæret. Desværre for Anders Pedersen var der ikke kraft nok i kastet. Anlægget kom ikke langt nok ud, hvorfor det ikke blev helt dækket med vand, og det var således synligt for enhver.

Ulch fik indhentet Anders Pedersen og så til sin fulde tilfredshed, at han havde gjort ret i at forfølge den mistænkelige mand.

Medens dette foregik, var de andre inkvirenter gået igennem Niels Jensens gård, og de ankom et par sekunder efter til kæret, hvor Anders Pedersen og Ulch stakåndede stod og så olmt på hinanden. Sammen med inkvirenterne kom en del Gedvedborgere. De havde alle fulgt med i, hvad der var sket, og de var langt fra trygge ved situationen.

Der var flere grunde til, at de fulgte de fremmede. Først og fremmest har de vel været nysgerrige. Men de ville også hjælpe deres medborgere, hvis det var nødvendigt.

Følgende Gedvedditter ankom til kæret: Gårdmand Bertel Jensen, gårdmand Albert Rasmussen, gårdmand Niels Rasmussen, husmand Rasmus Skårup, husmand Jens Nielsen den yngre og sognefoged Morten Nielsen.

Ved kæret udspiller handlingen sig derefter. Vi må forestille os, at den gamle Ulch med store ord og opløftet stok fordømte Anders Pedersens handling, mens Anders Pedersen forsvarede sig så godt som overhovedet muligt. Deres råben animerede de andre tilkomne til at blande sig i diskussionen. Gårdmand Niels Rasmussen spurgte således personerne fra Skanderborg om, hvem de var, og med hvilken ret de kunne tillade sig at efterstræbe Hans Kjærs brændevinsudstyr. Hvilket bevis havde de? Som bevis slog Schmidt sig i brystet og svarede, at her var hans bevis. Den gamle Ulch slog med stokken i jorden og sagde, »det er mit bevis«. En tredje af folkene fra Skanderborg sagde, at »han kom fra sin egen by«,

uden derved nærmere at gøre rede for, hvor det så end var.

I det hele taget virkede disse folk fra Skanderborg meget løjerlige i øjnene på Gedvedditterne. Ingen skulle komme og løbe om hjørner med dem, og de bevarede fatningen. Alle og enhver kunne jo stille sig op og sige, »jeg er kompetent«, men Gedvedditterne vidste, at inkvirenterne skulle vise en form for legitimation for at kunne håndhæve loven. Denne legitimation var det så som så med.

Under diskussionen råbte Schmidt til Ulch, at han skulle tage brændevinstøjet. »Det er nu konfiskeret«, bjæffede han. Da Ulch ville tage det konfiskerede brændevinsudstyr, kom det imidlertid til tumultagtige scener. Gedvedbønderne forbød ham simpelthen at tage det. Gedvedborgerne skubber til de fremmede og kommer med skældsord efter dem. Der var endda en af borgerne, der tog Schmidt i brystet eller halsen, »så blodet gik ham til hovedet og nær havde kvalt ham«.

Midt under disse scener trænger tømrer og husmand Rasmus Skårup, der var i dagleje hos Hans Kjær, sig frem. Han var en opvakt fyr, der overhovedet ikke troede på den historie, personerne fra Skanderborg fortalte. Meget resolut samler han brænderiet op fra grøften, og han begynder at løbe ind i Hans Kjærs gård med det. Han slap dog ikke uset afsted. Igen var det Ulch, der så, hvad der skete. Med opløftet stok forsøger han at fratage Skårup tøjet. Til alt held for Skårup griber gårdmand Niels Rasmussen ind, og han afbøder et slag fra Ulch, så Skårup uhindret kan løbe afsted med brænderiet. Skårup løb fra Kjærs gård videre ud ad Vestervej, og han smed anlæg-

get i et andet kær – måske nuværende gadekær. Her blev det liggende godt dækket af et tykt grønt algetæppe.

Da Skårup pludselig var væk, afbrød inkquisitionen med ét det hele og begav sig afsted til Hans Kjærs gård, hvor de ville fortsætte undersøgelserne. Flere af Gedvedditterne fulgte dem ind i bryggerset, og de skubbede efterhånden inkquisitionen helt ud af dette og ud på gårdspladsen. Her truedes inkquisitionen direkte af borgerne: »I skal slås så brede som tusser, ifald I ikke forføjer jer fra gården«, blev der råbt til dem.

Af frygt for denne ubehagelige trussel retirerer de fire mennesker tilbage til den ventende vogn med Gedvedditterne i hælene. De kommer imidlertid ikke op i vognen. De tvinges til at gå ved siden af den et godt stykke op ad vejen. Mens de langsomt begav sig op ad Vestervej, gik der en hale af Gedvedditter efter dem.

Skaren bestod nu ikke udelukkende af mænd. Kvinder og børn var kommet til, og smeden og skolelæreren var der også. På tilbagoget ydmyges inkquisitionen med generende tilråb, og på et tidspunkt blev der kastet sten efter dem. Hvor mange sten, der blev kastet, er der ingen der ved. Inkquisitionen mente senere, at det var alle deltagere i følget – de sammenrottede – der forsøgte at stene dem med store sten. Smeden i Gedved mente derimod, at der kun blev kastet to sten efter dem.

Optoget endte først på hovedlandevejen. Her kunne folkene fra Skanderborg begive sig op i vognen og komme bort fra hvepsereden.

Da vognen var væk, kom det til en livlig diskussion både i vognen og blandt indbyg-

gerne i Gedved. I vognen var emnet: Hævn. De ville anmelde det passerede til de rette myndigheder, så de opsætsige kunne blive stillet for retten. I Gedved så man anderledes på tingene. Her var emnet: Sejr. Man havde afværget et angreb på byens brænderi. Men de var også klar over, at deres opførsel ville skaffe dem en sag på halsen.

Senere samme dag ankommer inkvisitionen til Skanderborg. De indberetter hændelsen til amtmand Bülow og til Det kongelige Toldkammer. I begge breve beder man myndighederne om at tage affære, så de skyldige kunne blive straffet efter kgl. forordning af den 2. august 1786 om ulovlig brændevinsbrænding på landet.

Dagen efter udstedes der en arrestordre

til borgmester, by- og herredsfoged Carøe i Horsens om »uførtøvet af lade alle i Gedved by værende indvånere af gård- og husbeboere samt unge karle med videre indkalde til lovlig forhørs holdelse, om hvem formanden eller ophavsmanden til denne sammenrottelse har været, for derved at få de skyldige optaget til afstraffelse«. I samme brev anføres, at det er Carøes pligt at konfiskere Hans Kjærs brændevinsanlæg og dømme ham.

I Skanderborg udpeges en anklager. Anklageren udarbejder med det samme et brev til sognepræst Pertou i Kattrup om at få udfærdiget en liste over samtlige mænd i Gedved. Præsten sidder i første omgang henvendelsen overhørig, p.g.a. arbejdspres.

Brændevinsanlæg: Den gamle By, Århus. Foto: Poul Hoppe.

Først den 24. juni udfærdiger han den. Det fremgår af listen, at der dengang var 45 mandspersoner i Gedved, heraf var 10 alene fra Overholm.

Den 27. juni indkalder Carøe alle de mænd, der er opført på præstens liste til forhør på Horsens Rådstue, onsdag den 29. juni om formiddagen kl. 9 slet. To mænd fra Tolstrup forkynder indkaldelsen for mændene i Gedved.

Da Gedvedborgerne fik stævningen, har de talt meget om, hvad de skulle sige under forhøret. Diskussionen har sikkert været livlig i den lille by, men man er tilsyneladende blevet enige om, at man skulle svare det samme. Man blev også enige om at aflevere brændevinsudstyret til de rette myndigheder.

Den 29. juni 1796 blev forhøret gennemført i Horsens. Der var trangt i lokalet, for hele 34 Gedvedditter var mødt frem. 11 personer var udeblevet af forskellige grunde, bl.a. var flere indbyggere syge, og andre var rejst fra byen.

Alle personer fik stillet de samme spørgsmål ved retsmødet, og af referatet fremgår det samstemmende, at inkvisitionen var kommet til byen tidligt om morgenen. De var kommet ned til Hans Kjærs gård, fordi de var nysgerrige efter at få at vide, hvem det var, der var interesseret i at besøge ham så tidligt om morgenen. De sagde endvidere, at de ikke kendte folkene fra Skanderborg, og at der ikke på noget tidspunkt blev råbt ukvemsord efter dem. Borgerne mente heller ikke, at personerne fra Skanderborg havde haft noget skriftligt bevis, så de var i deres ret til at borttage brændevinsudstyret. Man havde kun hævdet dette mundtligt. Gedvedditterne var

endvidere fuldstændig overbevist om, at der ikke blev kastet sten.

Forhøret viste, at Gedvedborgerne stod last og brast som ærtehalm, og de var nu så frække, at de indstævnedes anklageren for at have ført urigtige beskyldninger imod dem med hensyn til det, der var sket ved gadekæret.

Efter stævningen af anklageren går sagen imidlertid i hårdknude, og den kommer først op igen året efter. På dette tidspunkt indkaldes nye vidner fra Gedved, der ikke direkte var i familie med de implicerede. Ved denne høring kom det frem, at der alligevel var kastet sten efter Skanderborgenserne.

Langt om længe, efter tre dages rettergang, falder der dom i sagen. I dommen kan det læses, at der alene skulle fares hårdt frem mod de personer, som efter egen tilståelse havde været tilstede ved forretningen. Blandt disse nævnes i særdeleshed sognefogeden, Morten Nielsen, qua sognefoged og tre andre, fordi de tilstod at have gjort gerning under forretningen – nemlig Anders Pedersen, Rasmus Skårup og Niels Rasmussen.

Hovedanklagen mod de implicerede er forordningen af den 22. august 1785, der i paragraf 16 forbyder folk, hvor inkvisition foretages, at samle sig, hindre eller modsætte sig forretningen, true eller overfalde inkvirenterne. Denne lov befaler endvidere sognefogeden på forlangende at gå inkvirenterne til hånde og forhindre og afværge almuens sammenløb.

I domsskriftet anføres endvidere, at strandkontrollør Schmidt nok var beskikket til at foretage inkvisitioner, men at han ikke havde lov til at foretage inkvisition i

Gedved, idet det var uden for hans jurisdiktion.

Sognefoged Morten Nielsen dømmes for pligtforsømmelse. Hans tilstedeværelse var en pligt, hvad enten inkquisitionen var legitimeret eller ej. Det var endvidere hans pligt at påse ro og orden. Han dømmes også for ikke at have gjort myndighederne opmærksomme på den ulovlige brændevinsbrænding, der var foregået i byen. Han burde også være trådt til, da Rasmus Skårup tog brændevinstøjet og forsvandt. Sognefogeden tildømtes en mulkt på 2 rigsdaler, der skulle betales til sognets fattigkasse.

Anders Pedersens gerning ansås for direkte ulovlig. Hvis hans forehavende med at slæbe brændevinsanlægget væk fra gården var lykkedes, var det slet ikke sikkert, at Hans Kjærs ulovligheder ville være blevet opdaget. Anders Pedersen skulle dels betale 2 rigsdaler til fattigkassen og 3 rigsdaler, 2 mark og 8 skilling til Skanderborg konsumtionskasse.

Husmand Rasmus Skårup fik en mulkt for sin delagtighed. Den blev ikke så stor som Anders Pedersens, idet han ikke ved sin gerning var med til at befri hovedmanden for straf. Rasmus Skårup skulle betale 2 rigsdaler til fattigkassen.

Gårdmand Niels Rasmussen fik også en mulkt på 2 rigsdaler for at forhindre inkquisitionen i at tage brændevinssættet fra Rasmus Skårup.

De fire dømte skulle foruden de mindre bøder betale sagens omkostninger på 52 rigsdaler og 2 mark til kammeradvokaten.

Hans Kjær, hovedmanden i sagen, fik imidlertid den største enkelte straf. Hans brænderi konfiskeredes, og han fik en bøde på 30 rigsdaler.

Dommen viser, at selvom Gedvedborgerne forhindrede inkquisitionen i at tage Hans Kjærs brændevinsudstyr i første omgang, så kunne deres handling langt fra betale sig. Det havde været en dyr fornøjelse at sætte sig til modværge. Specielt var sagens omkostninger enorme. Hvis inkquisitionen havde haft deres papirer og juridiske rettigheder i orden ved ankomsten til Gedved, og en tilsvarende situation var opstået, er der næppe tvivl om, at borgerne ville have fået en langt hårdere straf, hvis hændelsesforløbet havde været det samme.

Efter domsafsigelsen var Gedvedditterne ikke så kåde, som de var den dag, de smed inkquisitionen ud af byen, og det er vel tvivlsomt, om ulovligt brændevinsbrænding har fundet sted i Gedved lige med det samme.

Endelig viser dommen, at forbrydelse ikke betaler sig, specielt ikke når magten skal statuere et hårdt eksempel overfor borgere, der i kraft af en historisk tradition og vane skal bringes ud af disse forestillinger og harmoniseres.

Noter

(1) Voer-Nim herreders justitsprotokol 1775-1800. Landsarkivet, Viborg. Arkivnummer B 65 - 12. Sognearkiverne i Gedved kommune. Arkivnummer 1985/23.

(2) I folkemunde har vejen altid heddet Smaddegade.

(3) Matrikel nr. 14 efter 1817-matriklen. Tvillinggården eksisterer ikke mere.

Peder Clausen, billedhugger i Århus – 1634-1657

Af Merete Bergild og Jens Jensen

Der findes – hovedsagelig i Jylland – en gruppe stenepitafier fra slutningen af 1630'erne og til slutningen af 1650'erne. Den geografiske placering strækker sig fra Ålborg i nord og til Tjæreborg i syd. I alt er der tale om godt et dusin arbejder fortrinsvis lavet for adelen. Det er værker, der har det til fælles, at de sikkert er udgået fra samme værksted. Det største antal befinder sig i Århus og omegn. Tre er i Århus domkirke, to i Skødstrup kirke og ét i Hornslet kirke – begge uden for Århus. Som ophavsmand til nogle af værkerne har været nævnt den københavnske billedhugger Henning Selgen eller Salling (-1634-1659-)⁽¹⁾. Sammenstillingen er da også nærliggende ud fra forskellige karakteristika, men samtidig må det fastslås, at der er så væsentlige divergenser, at billedhuggeren må være en anden.

Når adelen skulle have lavet epitafier og andet billedhuggerarbejde til deres kirker, hentedes kunstnerne som oftest fra andre dele af landet – man havde sine »hofkunstnere« blandt de dygtigste. Det vides, at Henning Salling sikkert var i Randers i 1639 i forbindelse med Eske Broks kapel ved Sct. Mortens kirke. Kapellet var oprettet o. 1626 og indeholdt et epitafium, velsagtens lig det i Nørup kirke ved Vejle over Knud

Brahe og Margrethe Lange fra 1624, også udført af den randrusianske billedhugger Henrik Henriksen (-1624-1656)⁽²⁾. Kapellet blev nedbrudt og opført i ny skikkelse i 1639/40. Kontrakten blev sluttet d. 15. maj 1639 med mester Gerdt Barchmand og Henning Salling af København. Bl.a. skulle bygningen udvendig prydes af 12 apostelfigurer. Figurernes skulle udhugges i København, og fragten måtte mestrene selv betale⁽³⁾. Ellers er Henning Salling kendt for en døbefont til Sorø kirke, 1655.

Sjældent ses det dog, at borgere eller gejstlige hentede kunstnere udefra. De benyttede sig af udbudet i den nærmeste omkreds. Det ene epitafium i domkirken i Århus er over en borger, og de to sammenhørende epitafier i Skødstrup er opsat over gejstlige. Endvidere er de opsat forskellige år og er hverken fra 1639 eller tilgrænsende år. Endelig må det formodes, at de i Århus værende kunstnere ville protestere over indtrængen udefra.

Altså må stenhuggeren søges i Århus.

Værkerne kan placeres i perioden fra 1639-1656. Inden for denne periode findes en stenhugger ved navn Peder Clausen. Han er følgelig søn af en mand ved navn Claus, og en billedhugger ved navn Claus Lauritzen virkede i Kolding fra ca. 1596-

1630⁽⁴⁾. Claus Lauritzen, der bl.a. arbejdede for kongen på Koldinghus, lavede også kirkeinventar. Nævnes kan den nu brændte altertavle i Vor Frue kirke i Ålborg og det signerede epitafium samme sted over Jørgen Lunge og Sofie Brahe fra o. 1620. Endvidere er han tilskrevet de to dydefigurer på Jørgen Skeels epitafium i Århus domkirke, hvorimod den formodede elev Henrik Henriksen færdiggjorde epitafiet i 1633⁽⁵⁾. Ved en stilistisk sammenligning med Claus Lauritzens værker både hvad angår opbygning og udformning af figurer og ornamenter, ses da også en nær tilknytning til den omhandlede gruppe af epitafier. Det ses også, at der blandt gruppen er flere adelige familier, for hvem Claus Lauritzen også arbejdede f.eks. Skeel og Lunge.

Det har før været nævnt, at Henrik Henriksen sikkert som elev af Claus Lauritzen overtog dennes kundekreds⁽⁶⁾, således Skeel epitafiet. Ellers kendes han ikke fra Århus. I 1634 var han som »entreprenør« optaget af restaureringen af Sct. Mortens kirke i Randers, hvor en hvælving var styrtet ned⁽⁷⁾. Det er velsagtens også ham, der har peget på Henning Salling ved renoveringen af Eske Broks kapel, idet de formodentlig har kendt hinanden som elever hos Claus Lauritzen, og Peder Clausen var optaget andetsteds, herom senere. At Henning Salling har stået i lære hos Claus Lauritzen formodes ud fra den betragtning, at der som nævnt er stor overensstemmelse mellem hans figurer og opbygninger og de Peder Clausen tilskrevne, hvilket næppe kan være tilfældigt. Der plejer nemlig ikke at være stor overensstemmelse mellem værkerne i Jylland og på Øerne, undtagen hvor en kunstner er blevet hentet fra én landsdel

til en anden, jvfr. den jyske billedhugger Jacob Hansens altertavle i Pårup kirke ved Odense⁽⁸⁾.

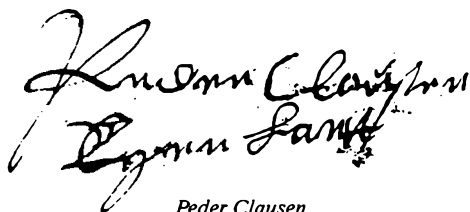
Kort sagt er Peder Clausen, billedhugger i Århus og formodet elev og søn af billedhugger Claus Lauritzen fra Kolding, den sandsynlige kunstner bag den gruppe af fortrinlige sandstensepitafier, der i det følgende skal behandles.

Peder Clausens levned

Peder Clausen kan dokumenteres som boende i Århus fra 1634. Iflg. skattelisterne, hvor der er en lakune fra 1630 til 1634, boede han i Guldsmædgade, men i 1650 i Badstuegade, også her er der en lakune fra 1642 til 1650⁽⁹⁾. Imidlertid kan han findes i tingbøgerne både i 1638, 1642 og 1646⁽¹⁰⁾. I 1637 tog han borgerskab. Didrik hattemager og Søren Jensen garanterede for ham⁽¹¹⁾.

Peder Clausen er dokumenteret for at have udhugget en ligsten til Søren Andersen Morsing, magister og konrektor ved latinskolen. I 1648 købte Søren Andersen stenen for 14 rdl. af Rasmus Wærn, hvorefter Peder Clausen fik 23 rdl. for at udhugge den. Den 3. november indlagdes den i domkirken⁽¹²⁾. Peder Clausen fik dog ikke pengene på én gang. Samme dag, Søren Andersen købte stenen, blev han forligt med Peder Stenhugger »her i Århus for samme sten fuldkommen at udhugge« for de nævnte 23 dlr., og i december fik han første afdrag på én daler. I alt blev arbejdet betalt over 15 gange, nogle gange til Peder Clausens hustru, men ellers til Peder Stenhugger selv. Hver gang har han kvitteret for det modtagne beløb, sommetider i kontanter,

men også i form af naturalier som rug og byg eller en flæskeside. I oktober 1649 havde Peder Clausen modtaget i alt 20 sdlr. Endelig som før nævnt den 3. november 1649 indlagde Peder Clausen ligstenen i domkirken »samme tid jeg afbetalte ham for hans umage med i alt 23 dlr. Og foræret herfor hans søn én sdlr. over al forthingning«⁽¹³⁾

Peder Clausen
Egen hantt

Signatur fra Domkapitlets regnskabsbog, 3 nov. 1649

Peder Clausens søn har sikkert medvirket ved udarbejdelsen af stenen og har som vanlig i tiden fået udbetalt drikkepenge evt. som svend. Stenen blev 1718 solgt til Samsø.

Peder Clausens søn, Claus Pedersen, nævnes sammen med faderen i en meget interessant sag ved rådstueretten i Århus i 1656 torsdagen den 10. juli: »Christen Aderssen og Knud Mathisen bøsse-mager anlovede og rakte borgmester og råd hånd, at være forlover for Peder Clausen stenhugger og hans søn Claus Pedersen, at de skal være Daniel Hoffmann stenhuggersvend barnefødt i Wismar nu arbejdende her i byen for velb. H. Oluf Parsberg, aldeles ubevaret med ord og gerninger i alle måder, derimod anlovede Rasmus Wærn rådmand og Søren Lauridsen bag bispegården, på bemeldte Daniel Hoffmanns vegne, at han

og skal være førnævnte Peder stenhugger og hans søn Claus Pedersen hans hustru og børn ganske ubevaret med ord og gerninger i alle måder, uden hvis de med lov og ret kan udføre«⁽¹⁴⁾. Kort sagt skulle de konkurrerende parter forliges under deres arbejde i byen. Det gik imidlertid galt. Den 14. august samme år aftingede Daniel Hoffmann stenhugger »med borgmester og råd samt Laurids Rasmussen byfoged for hvis klammeri og slagsmål han med Peder Clausen stenhugger her ibidem begået haver, at skal give 4 rigsdaler til kongelig majestæt og byen, hvorfor Rasmus Wærn rådmand lov-ede og godsagde«⁽¹⁵⁾. Man var åbenbart gået over til håndgribeligheder, og Daniel Hoffmann måtte se sig som den skyldige i miseren.

Peder Clausen vil i det følgende blive tilskrevet bl.a. Otte Skeels epitafium fra 1656 i Århus domkirke, og samtidig med udførelsen heraf blev Chr. Thomesen Sehesteds begravelse med epitafium udført 1656/57 – også i domkirken⁽¹⁶⁾. Det er derfor nærliggende at antage, at det er her, spektaklerne er opstået. Så meget desto mere som Chr. Thomesen Sehesteds epitafium og dydefigurerne foran begravelsen er enestående i Århus og derfor sandsynligvis er udført af en udenbys kunstner. Kansleren Christen Thomesen Sehested var optaget i perioden 1655-1657 og kan derfor udmærket have benyttet en bekendt til at forestå det praktiske omkring opførelsen af gravkapellet i domkirken, således i dette tilfælde Oluf Parsberg, rigsråd og ejer af Jernit – sammenlagt med andre gårde – det nuværende Frijsenborg gods.

Den 19. december 1657 begravedes Peder stenhugger på Badstuegade i domkirkens

jord »ved linden«, mens de to mindste klokker ringede over ham⁽¹⁷⁾.

Claus Pedersen har sikkert videreført faderens værksted, og han kan sandsynligvis tilskrives flere epitafier i Århus ud fra sammenligning med dem, der her vil blive tilskrevet Peder Clausen. Det drejer sig om Søren Sørensen Ugelbølles epitafium fra før 1666, som er fra samme værksted som

Erik Rosenkrantz epitafium i Hornslet kirke⁽¹⁸⁾, samt epitafiet over biskop Jacob Mathiesen o. 1660, også i domkirken, og endelig i Vor Frue kirke epitafiet over provst Christen Nielsen Friis fra o. 1666. De fire epitafier er alle af sandsten. Endvidere er successionen mellem bestiller og kunstner i så tilfælde opretholdt. Her tænkes især på familien Rosenkrantz og deres epitafier i Hornslet kirke.

Epitafium over Laurids Ebbesen Udsen til Refstrup (død 1646) og hustruer. Detalje. o.1639. Århus domkirke. Nat. mus. foto 1964.

Peder Clausens værker

Adelige epitafier.

Peder Clausen arbejdede næsten udelukkende for den gamle jyske storadel. Familier som Skeel, Rosenkrantz, Gyldenstjerne, Lindenov hører til blandt hans bestillere. Mange af disse familier var forbundet gennem giftermål, så det er derfor forklarligt, at Peder Clausen har udført monumenter så vidt omkring som i Ålborg, Århus, Tjæreborg i det sydlige Jylland og i Ryde på Lolland.

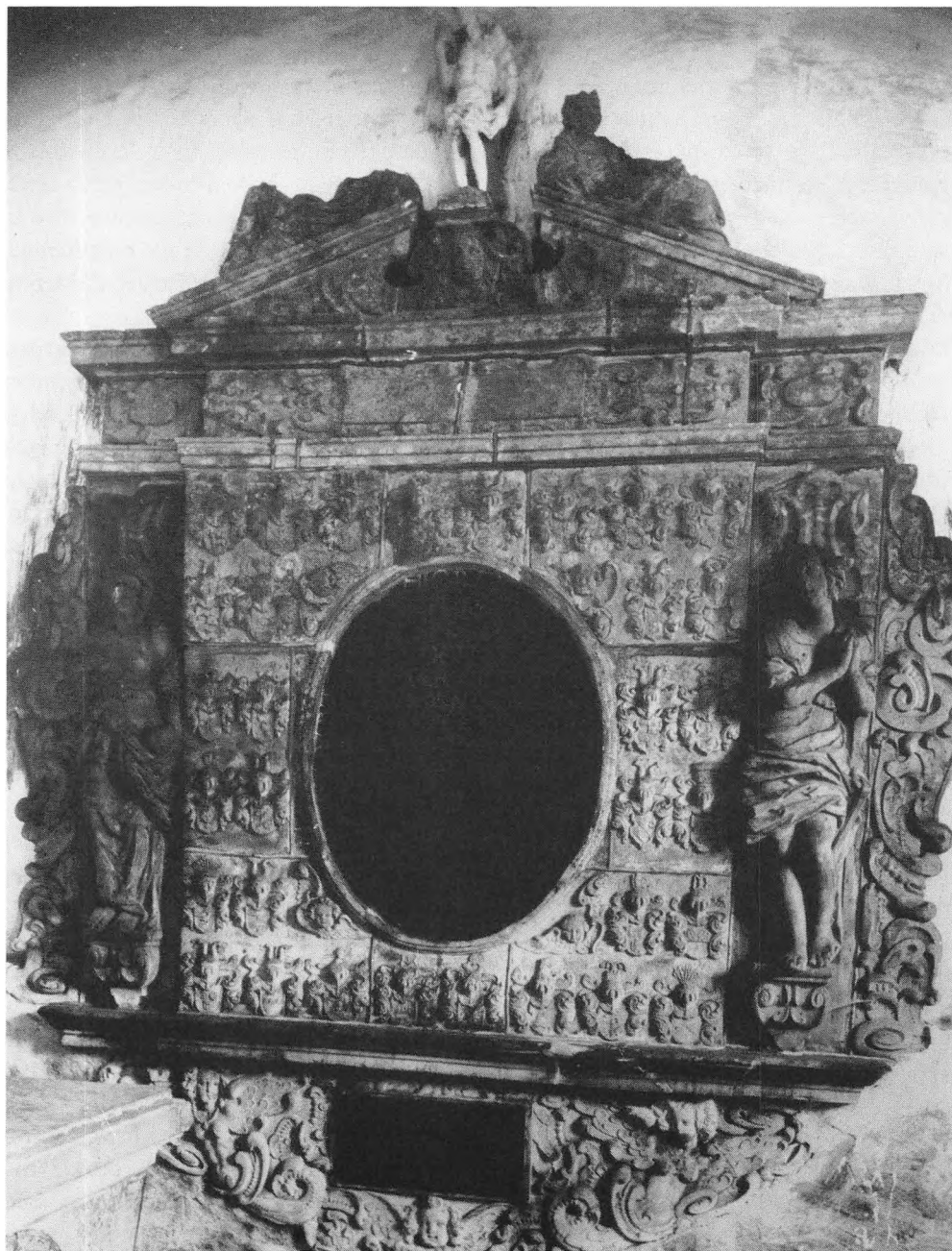
Adelsepitafierne kan deles i to hovedgrupper. En med ovalt eller ottekantet indskriftsfelt omgivet af anevåben og flankeret af store figurer. Nederst et mindre indskriftsfelt omgivet af kvindefigurer med snoede bruskhaler i stedet for underkrop. Den anden gruppe er karakteriseret af et bredt postamentfelt, der hviler på jorden, marmorsøjler, brudte gavle og gavlfragmenter og en meget klar arkitektonisk opbygning. Den sidste gruppe benyttes kun i 1650'erne, mens den udformning, der bruges i den første, findes hele Peder Clausens produktion igennem.

Det tidligste epitafium, der kan tilskrives Peder Clausen, er monumentet over Laurits Ebbesen Udsen til Refstrup (død 1646) og hans tre hustruer Ellen Gøye (død 1626), Lisbeth Arenfeldt (død 1632) og Sophie Staverskov (død efter 1668) i Århus domkirke. Laurits Ebbesen blev gift tredje gang i 1635 og erhvervede gravkapellet o. 1639⁽¹⁹⁾. Gravmælet er sandsynligvis opført omkring dette tidspunkt.

Epitafiet består af et stort ovalt indskriftsfelt (uden indskrift)⁽²⁰⁾, omgivet af 64 anevåben. På begge sider af dette felt knæler protrætfigurer af stifterne på en

kraftig postamentbjælke. Til venstre Laurits Ebbesen med sin sidste hustru og til højre de to første hustruer. De er alle individuelt karakteriserede og iført forskellige modedragter, der placerer dem tidsmæssigt. Postamentbjælken hviler på to kraftige støtter, hvori der er nicher med siddende figurer af evangelisten Johannes med ørnen og Mattæus med det vingede menneske, begge udført i stærkt bevæget positur, de flankeres hver især af en kvindelig og en mandlig hjørneherme. Imellem de to støtter er et nedhæng, der hviler på gulvet, udført i kraftigt bruskværk med et indskriftsfelt omgivet af armeløse kvindelige hermefigurer. I det bruskværk, der omgiver hovedfeltet, står to små putti på konsoller med englehoveder og rækker henholdsvis et kranium og et timeglas frem mod portrætfigurerne. Øverst er et relief-felt forestillende Kristi gravlæggelse, flankeret på skrå gavlstykker af evangelisterne Lukas med oxen og Markus med løven. Derover i et bruskornament Kristus på korset omgivet af Maria og Johannes, og som topfigur den opstandne Kristus.

Ebbesen Udsens epitafium er det eneste, hvor Peder Clausen benytter sig af portrætfigurer. Men det er et motiv, hans formodede fader og læremester, Claus Lauritzen, meget ofte har benyttet, bl.a. på Lunges epitafium i Vor Frue kirke i Ålborg fra o. 1620, og på Albert Skeels epitafium i Ribe domkirke fra o. 1624-27⁽²¹⁾. Det kan tilskrives Claus Lauritzen som hans sidste værk, og det er sandsynligt, at Peder Clausen har været med som svend. Der er visse træk som f.eks. personernes lange, smalle hænder med tværmarkeringer af fingrene, der er typisk for Peder Clausen, men ellers

Epitafium over Knud Gyldenstjerne til Ågård (død 1627) og hustru. Sidste halvdel af 1640'erne. Rårup kirke, Bjerge her, Vejle amt. Nat. mus. foto.

ikke findes hos Claus Lauritzen. Det samme er tilfældet med de kantede folder på bl.a. kvindefigurernes dragter.

De kvindelige figurer med bruskhaler optræder flere gange på Peder Clausens epitafier både med og uden arme, nogle gange med vinger i stedet for arme. Og de små englehoveder med de fine højtsvungne øjenbryn, store øjne og fint formede næser og det tykt krøllede hår med krøllen ned midt i panden, er også karakteristiske for ham. Det samme er tilfældet med det lange forblæste skæg, der ses på evangelisten Mattæus, ligesom de kraftige firkantede fødder, hvor hvert led er markeret og hver tånegl udførligt gjort rede for. Draperierne er kantede, fladt skårne med mange folder, og figurerens kraftige knæskaller ses tydeligt igennem stoffet.

Epitafiet i Rårup kirke, Bjerger herred, sydøst for Horsens, over Knud Gyldenstjerne til Aagaard (død 1627) og hans hustru Sophie Lindenov (død 1666) er ikke dateret, men stilistisk må det placeres i sidste halvdel af 1640'erne. Det har et rundt indskriftsfelt omgivet af 32 anevåben og flankeret af to store dydefigurer, hvoraf den venstre sandsynligvis forestiller Mådeholdet (Temperantia), der blander vin med vand, og den anden Håbet (Spes). Hun holder hænderne samlet i bøn, men ved hendes fødder står ankeret. Hendes dragt udviser nogle for Peder Clausen specielle tværgående folder, og hendes tæer har de tidligere omtalte karakteristika. Epitafiet er i meget dårlig stand, men viser tydeligt hen til Peder Clausen.

I Ryde kirke, Lollands Sdr. herred mellem Nakskov og Maribo, viser epitafiet over Laurids Grubbe (død 1639) og hustru-

erne Dorthe Urne og Anne Sparre (død 1653), at familieforbindinger kan sprede en kunstners værker vidt omkring. Epitafiet er opsat i 1654 af sønnen Erik Grubbe til Tjele og Gammelgaard (som Ryde er sognekirke til)⁽²²⁾. Erik Grubbe (1605-1692) var lensmand på Aarhusgaard fra 1636 til 1649. Forbindelsen til Århus billedhuggeren Peder Clausen kan derfor let anskueliggøres.

Hovedfeltet er et ottekantet indskriftsfelt, omgivet af 32 anevåben. Yderst sidder to evangelister og på gesimsbjælken endnu to, der flankerer to relieffer med Nedtagelsen af Korset og Gravlæggelsen, omgivet af tre dydefigurer. Topfiguren er den opstandne Kristus. I nedhænget ses de to kvindefigurer med vinger i stedet for arme og underkrop som et snoet ornament. Imellem dem en fremstilling af døden med le og timeglas. Topstykkets udformning følger nøje Claus Lauritzens på epitafiet over Jørgen Lunge i Ålborg. Det samme er tilfældet med de siddende evangelister yderst ved storfeltet. Hovedfeltet flankeres nu af glatte pilastre, men oprindeligt var der placeret to skeletter foran disse. De er senere blevet fjernet af en mere dødsfornægtende generation⁽²³⁾.

Hvordan epitafiet oprindeligt har set ud, kan man få en forestilling om ved at sammenligne med epitafiet over Henrik Lindenov til Gavnø (død 1653) og hustru Sidsel Lunge (død 1657) i Vor Frue kirke i Ålborg⁽²⁴⁾. Epitafiet er dateret 1656. Her flankeres hovedfeltet af to draperede, livfulde skeletter, den ene omvunden med slanger og trædende på jordkuglen, mens den anden med krans og palmegren træder på en lille djævlefigur. Motivet med skelet-

ter er ikke ret almindeligt på dette tidspunkt. Det træffes dog på gravstenen dateret 1602 over Casper Markdanner og hustru i Rønninge kirke på Fyn. Stenen tilskrives Claus Lauritzen⁽²⁵⁾.

De fire siddende evangelister er placeret

på hver side af skeletterne og yderst på gesimsen. De fremviser alle Peder Clausens specielle træk med de fintformede og detaljerede ansigter, hænder og fødder, det forblæste skæg hos Mattæus og Markus og de folderige dragter med de lidt flade, kan-

Epitafium over Henrik Lindenov til Gavne (død 1653) og hustru. 1656. Vor Frue kirke, Ålborg. Nat. mus. Foto 1973.

tede folder. Kvindefigurerne med bruskhaler understøtter også her postamentbjælken. Ligesom på Laurids Ebbesen Udsens epitafium i Århus er der anbragt små buttede putti i sviklerne omkring hovedfeltets anevåben. De er i slægt med de putti, der sidder i topstykket, og som holder døds-

symbolerne på Udsens epitafium. Englehovederne i nedhænget og over skeletterne har de for Peder Clausen så karakteristiske ansigtstræk og det tykkrøllede hår.

Alle de nævnte epitafier i denne gruppe har bruskornamentik. Det træffes derimod kun antydningvis eller slet ikke i den an-

Epitafium over Wenzel Rothkirck til Krogsgård (død 1655) og hustruer. 1652. Tjæreborg kirke, Skats her., Ribe amt. Nat. mus. foto 1938.

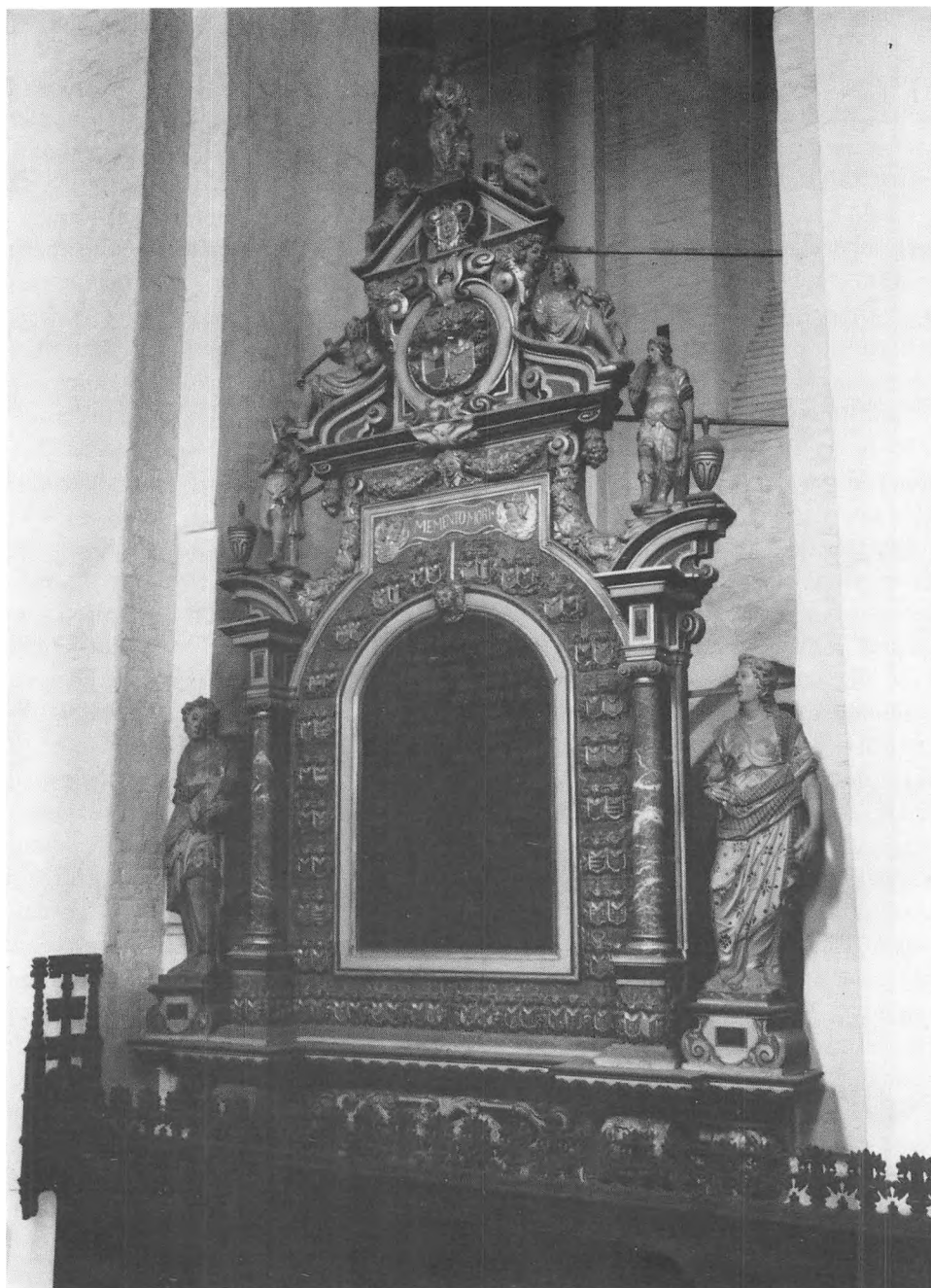
den gruppe adelsepitafier, der kan tilskrives Peder Clausen. Denne gruppe omfatter tre epitafier. Det tidligste er over Holger Rosenkrantz til Rosenholm (død 1642) og hans hustru Sophie Brahe (død 1646) i Hornslet kirke. Epitafiet er ikke dateret, men må ud fra stilistiske grunde placeres o. 1650. Det har et rektangulært indskriftsfelt omgivet af to rækker anevåben og flankeret af to marmorsøjler på høje postamenter. Yderst ved hovedfeltet to pyramidespir på englehovedprydede sokler. Topfeltet er et rundt portrætmaleri af »Lærde Holger« og Sophie Brahe. Yderst på de omvendte gavlstumper sidder to putti, og øverst på den brudte gavl ligger tykke blomsterguirlander. Epitafiet hviler på et kraftigt postament med englehoveder på krumknægte under søjlerne. Bruskværket er reduceret til to små rulleornamenter omkring topstykket, ellers er det de arkitektoniske dele, der dominerer epitafiet⁽²⁶⁾.

Epitafiet over Wenzel Rothkirck til Krogsgaard (død 1655) og hans to hustruer Karen Reedtz (død 1646) og Dorthe Abildgaard (død 1657) i Tjæreborg kirke har det udhuggede årstal 1652. Hovedfeltet er her et portrætmaleri omgivet af udhuggede anevåben, flankeret af marmorsøjler og to store figurer af evangelisterne Mattæus og Johannes⁽²⁷⁾. De to sidste evangelister sidder yderst på gesimsbjælken. Topstykket, placeret mellem to gavlstumper, er et relief af Kristi Opstandelse, omgivet af marmorsøjler. I den brudte topgavl sidder en velnæret engel, mens to putti ligger og blæser basuner på gavlens sider. Over storfeltets søjler står på konsoller to større engle. Epitafiet hviler på et stort postament med et tomt indskriftsfelt, flankeret af to putti,

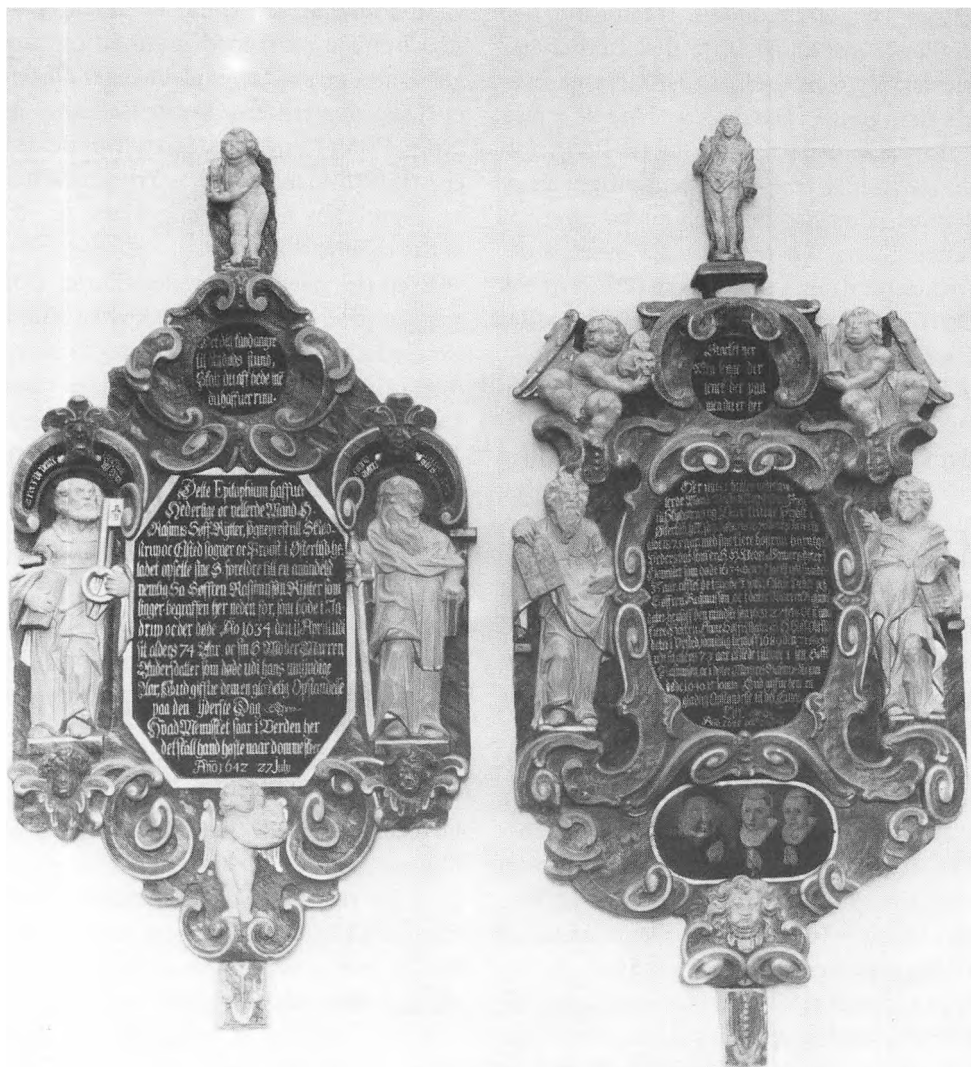
den ene med kranium og timeglas, den anden med en spade. De to store figurer står i en for Peder Clausens typisk positur, der også genfindes på de øvrige epitafier, der tilskrives Peder Clausen: Den fremskudte hofte, de samlede ben, det ene bøjet, så knæet skydes frem, samt en koket hovedbøjning. De karakteristisk udformede tæer, hænder, ansigter og draperier ses også i Tjæreborg sammen med det tykke, flagrende skæg på evangelisten Mattæus.

Otte Skeels epitafium i Århus domkirke er muligvis det sidste, Peder Clausen udførte. Det er dateret 1656 og sat over Otte Skeel til Katholm (død 1644) og hans hustru Ide Lunge (død 1671)⁽²⁸⁾. Det er placeret ligesom slægtningen Jørgen Skeels epitafium (udført af Claus Lauritzen og Henrik Henriksen)⁽²⁹⁾ i rummet mellem to korpiller. Hovedfeltet er en stor rund indskriftstavle omgivet af 64 anevåben og flankeret af marmorsøjler på høje postamenter. Yderst står to store dydefigurer, til venstre Troen (Fides) med en bog og til højre Håbet (Spes) med en fugl og et anker. Over søjlerne er gavlfragmenter med konsoller, hvorpå to andre dyder, Retfærdigheden (Justitia) og Styrken (Fortitudo) er placeret. Omkring topstykkets våbenskjolde Mådeholdet (Temperantia) og Klogskaben (Prudentia) og som topfigur Kærligheden (Caritas). Ved hendes fødder ligger to putti med kranium og timeglas. De samme symboler genfindes ved den store liggende kvindefigur i postamentfeltet. Epitafiet er udført i bemalet sandsten og marmor og er Peder Clausens største og mest imponante arbejde.

De tykke blomsterranker, der sås på Hornslet-epitafiet, ses også benyttet her, li-

Epitafium over Otte Skeel til Katholm (død 1644) og hustru. 1656. Århus domkirke. Nat. mus. foto 1964.

Epitafier over provst Rasmus Sørensen Rytter (død 1670) og hustruer og over hans forældre Søren Rasmussen Rytter (død 1634) og hustru. 1642. Skodstrup kirke, Øster Lisbjerg her., Århus amt. Kirsten Nijkamp, foto 1990.

gesom englehovedernes Medusa-agtige krøller. Flere af de store dydefigurer har blottet bryst, et træk, Peder Clausen bruger flere gange. Alle figurerne har de typisk udformede tæer, hænder og de flade, folderige draperier. Den liggende figur i postamentfeltet har desuden en krans af rosetter i håret. Dette motiv ses også på det tredje epitafium i domkirken udført af Peder Clausen, nemlig det over borgmester Rasmus Nielsen. Herom senere.

Foruden de adelige kan en række epitafier over borgerlige personer tilskrives Peder Clausen, i alt fire. Qua deres bestillere har disse epitafier en anden udformning end de adelige. De indeholder ikke den lange række af anevåben, de er ikke så store, og de har ikke de store fritstående figurer. Men mange detaljer, der findes på adelsepitafierne, er også blevet benyttet, bare i en mere beskeden udformning, på de borgerlige epitafier.

I 1642 satte provst Rasmus Sørensen Rytter (død 1670) to epitafier i Skødstrup kirke, Øster Lisbjerg herred nord for Århus, ét over sig selv og sine to hustruer og ét over sine forældre, Søren Rasmussen Rytter (død 1634) og Maren Andersdatter. Begge epitafier er udført i sandsten, der senere er bemålet. Det almindeligste materiale til borgerlige epitafier er træ, men Peder Clausen benytter sig af sten i alle de værker, der kendes fra hans hånd, også for ikke adelige. De to epitafier i Skødstrup har samme opbygning med et stort indskriftsfelt i en bruskramme. På hver side af hovedfeltet står statuer af Peter med nøglen og Paulus med sværdet, og på det andet Moses med tavlerne og en person, der efter hans pegende håndbevægelse at dømme må

være Johannes Døberen. Desuden er der små buttede putti med kranium og timeglas, samt masker og englehoveder placeret i bruskramet. Det er de eneste epitafier, Peder Clausen udførte, hvor der ikke er arkitektoniske detaljer. Til gengæld viser figurerne udformning klart, at værkerne er udført af ham.

Epitafiet over borgmester Simon Christensen (død 1648) og hans hustru Kirsten Maarsdatter (død 1643) i Lemvig kirke kan også tilskrives Peder Clausen. Det er opsat, som indskriften fortæller, af deres børn i 1648 og er i 1681 blevet stafferet. Epitafiet er udført i sandsten med en stor indskriftstavle, flankeret af to siddende kvindefigurer, der holder hænderne samlede som i bøn. I den rundbuede brude gavl sidder endnu en kvindefigur, sandsynligvis Retfærdigheden (Justitia) med blottet bryst. Epitafiet hviler på en kraftig postamentbjælke, hvorunder skjolde med de afdødes bomærker er placeret, omgivet af et enkelt planteagtigt ornament. Yderst ses to englehoveder med viltre Medusa-krøller. Opbygningen er enkel, med klare arkitektoniske dele. De store figurer viser tydeligt Peder Clausens karakteristika, som f.eks. den udførlige markering af tæer og fingre, der stadig kan ses trods den tykke bemaling.

I 1653 opsattes et epitafium over borgmester Niels Jacobsen (død 1624) og hustru i Sct. Mortens kirke i Randers. Det har i modsætning til epitafiet i Lemvig mange tykke blomster- og frugtranker, men de holdes kraftigt på plads af den markante arkitektur med søjler, pyramidespir, gavlfragmenter o.l. Epitafiet er udført i forskellige stenarter. Omkring hovedfeltets indskriftstavle og nedhængets portrætmaleri

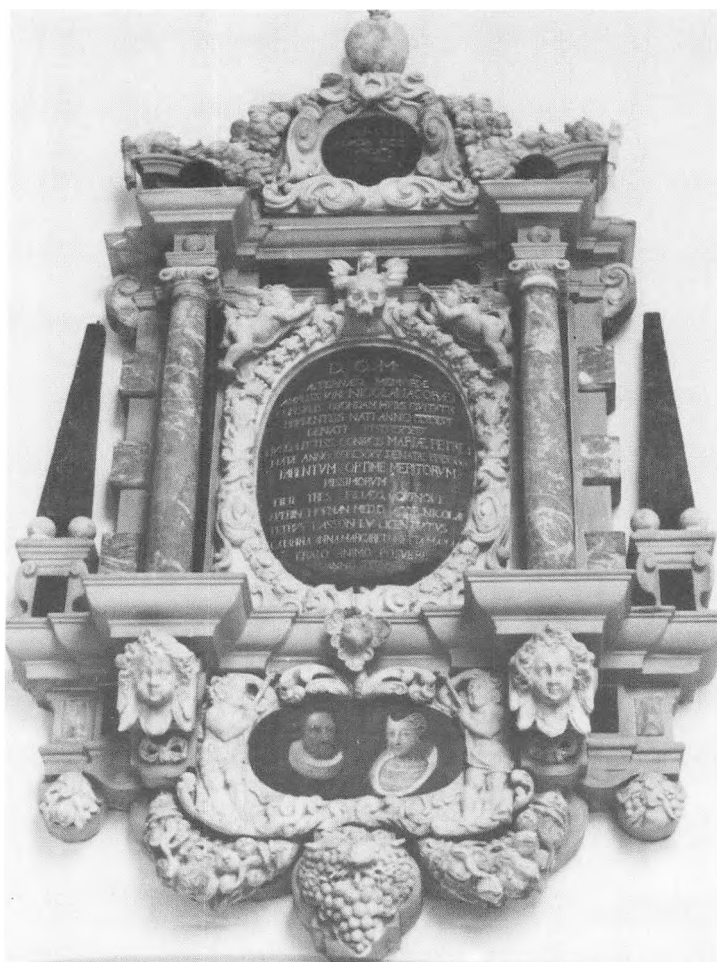

Epitafium over borgmester Simon Christensen (død 1648) og hustru. 1648. Lemvig kirke. Nat. mus. foto 1916.

står småputti af samme udformning, som sås på de øvrige epitafier i Tjæreborg, Ålborg og på de to i Århus domkirke. Under søjlerne ses to englehoveder med viltre krøller.

I 1654 blev det sidste borgerlige epitafium fra Peder Clausens hånd opsat i Århus domkirke. Det er over borgmester Rasmus Nielsen (død 1653) og hustru Magda-

lene Mattisdatter (død 1672)⁽³⁰⁾. Det har mange af de træk, der senere ses på Otte Skeels store epitafium, bare udført i en mindre målestok, bl.a. rosetkransen⁽³¹⁾. Det er, som om Peder Clausen i sine borgerlige epitafier sammenstiller alle de ingredienser, han ellers benyttede særskilt i de adelige monumenter: Arkitektoniske dele som søjler, pyramidespir, gavlstumper sammen

Epitafium over Borgmester Niels Jacobsen (død 1624) og hustru. 1653. Sct. Mortens kirke, Randers. Forf. foto 1988.

med frugt- og blomsterranker, putti, englehoveder, stående figurer, siddende engle m.m. På grund af de borgerlige epitafiers mindre størrelse giver alle disse detaljer dem et noget overfyldt og broget udseende. Den klarhed og monumentalitet, der kendetegner de adelige epitafier, findes ikke her.

Det sidste værk, der skal tilskrives Peder Clausen, er en gravsten i Bodum kirke, Refs herred, Thisted amt, over sognepræst Claus Christensen (død 1652) og hustru Kirsten Pedersdatter⁽³²⁾. Den er fra 1652 og viser et livfuldt relief af Kristus som verdensdommer, siddende på jordkuglen med udstrakte arme. I skyerne omkring ham ses bl.a. Moses og jomfru Maria. Under skyerne er to store basunblæsende engle og to våbenskjolde med borgerlige våben. Det ovale indskriftsfelt fornedet på stenen er omgivet af bruskværk med englehoveder. I kanten løber en dobbelt randskrift, og i hjørnerne er runde felter med de siddende evangelister. Det er en meget usædvanlig gravsten, og de store figurer viser tydeligt, at kunstneren er Peder Clausen.

Muligvis kan han også tilskrives de to store englefigurer på det sammenstykkede epitafium i Hjardemål kirke, Hillerslev herred, Thisted amt, over sognepræst Christen Nielsen Morsing (død 1673). Epitafiet er dateret til o. 1650⁽³³⁾.

Som nævnt har nogle af de omhandlede værker været tilskrevet den københavnske billedhugger Henning Salling. Forskellen de to billedhuggere imellem ses tydeligt af bl.a. hårbehandlingen. Håret hos Sallings figurer fremtræder mere fladt, hvor Peder Clausens figurer har storlokket, tykt, nærmest Medusa-agtigt hår, der som slanger

bugter sig ud og ind. Også ansigterne adskiller de to kunstners figurer. Her tænkes specielt på øjenomgivelserne, hvor Henning Salling fremstiller ansigter med kraftige øjenbrynsbuer og nedadvendte øjenbryn, gør Peder Clausen brug af en glat overgang fra pande til øjenbryn, der fremtræder smukt buede ligesom på Claus Lauritzens figurer på f.eks. Lunges epitafium i Ålborg eller dyderne på Jørgen Skeels epitafium i Århus domkirke.

Peder Clausen har med sine velmodellede, ekspressive figurer og fornemme opbygning på bedste vis løftet arven fra sin formodede fader og læremester, Claus Lauritzen af Kolding, og har sammen med denne og Henrik Henriksen fra Randers stået som part i det triumvirat, der videreførte traditionen omkring adelens storslåede epitafier i Nørrejylland op gennem 1600-tallet til »adelsvældens sidste dage«⁽³⁴⁾.

Englehoved. Detalje fra epitafium over Holger Rosenkrantz til Rosenholm (død 1642) og hustru. o.1650. Forf. foto.

Noter

- (1) Danmarks Kirker, Århus amt, p. 698f., 704f.
- (2) Merete Bergild, Jens Jensen: »Henrik Henriksen – stenhugger og billedsnider i Randers i 1600-tallet« i Historisk Aarbog fra Randers amt 1986, p. 21-36.
- (3) F. Uldall: »St. Mortens kirke i Randers« i Samlinger til jydsk historie og topografi III bind. 1870-71, p. 353 note 5.
- (4) Som note 2.
- (5) Som note 2.
- (6) Som note 2.
- (7) Randers Sct. Mortens kirkes inspektionsarkiv. Regnskaber. 1618-1698 div. år. 1634-35. LAN. Henrik Henriksen stod for alt det praktiske med at sørge for indkøb af materialer og aflønne folk og føre regnskab. Se også note 3, p. 349.
- (8) Merete Bergild, Jens Jensen: »Jacob Hansen, billedsnider i Ans i sidste halvdel af 1600-tallet« i Østjysk Hjemstavn 1989, p. 9-22.
- (9) Århus rådstuearkiv, Regnskaber over forsk. kgl. skatter m. mandtaller 1612-1743 m. lakuner. LAN.
- (10) Århus byfogedarkiv, Tingbog 1638. LAN. Århus købstads arkiv, R.I. Byforvaltningen 1616-1650, tingsvidner og retsforhandlinger. Erhvervsarkivet.
- (11) Århus rådstuearkiv, borgerskabsprotokol 1470-1673. LAN.
- (12) Danmarks Kirker. Århus amt, p. 827.
- (13) Århus bispearkiv, Domkapitlets regnskabsbog 1642-1650. LAN.
- (14) Århus rådstuearkiv, Århus rådstueretsprotokol 1651-1656, fol. 80b. LAN.
- (15) Ibid. fol. 83a.
- (16) Danmarks Kirker. Århus amt, p. 708.
- (17) Århus domkirkes inspektionsarkiv, regnskabsbog 1645-1674. LAN.
- (18) Danmarks Kirker. Århus amt, p. 711.
- (19) Danmarks Kirker. Århus amt, p. 688 ff., p. 843 ff.
- (20) Diskussionen om den manglende indskrift er refereret i Danmarks Kirker. Århus amt, p. 690.
- (21) Danmarks Kirker, Ribe amt, p. 650 ff.
- (22) Trap Danmark, 5. ugd. Maribo amt, p. 737.
- (23) Dansk kunsthistorie, Kbh. 1973, II, p. 267.
- (24) Svend B. Olesen: »Vor Frue kirke i Aalborg« i Fra Himmerland og Kjær herreder, 1978, p. 82 ff.
- (25) Gengivet i Danmarks billedhuggerkunst, red. V. Thorlacius-Ussing, Kbh. 1950, p. 167. Skeletter bliver senere omkring århundredårsskiftet mere almindelige på gravmonumenter.
- (26) Epitafiet er blevet tilskrevet Henning Salling, men er tydeligvis udført af Peder Clausen. Weilbach: Dansk Kunstnerleksikon, III, p. 114.
- (27) Danmarks Kirker. Ribe amt, p. 1867 ff.
- (28) Det tilskrives i Danmarks Kirker Henning Salling. Danmarks Kirker. Århus amt, p. 706.
- (29) Se note 2.
- (30) Danmarks Kirker. Århus amt, p. 698 ff.
- (31) Dette epitafium tilskrives også Henning Salling i Danmarks Kirker, bl.a. med henvisning til rosetterne i håret, men på døbefonten i Sorø ses, at de er udført på en anden måde med blade. Danmarks Kirker. Århus amt, p. 699 f.
- (32) Danmarks Kirker. Thisted amt, p. 699 f, p. 1078.
- (33) Danmarks Kirker. Thisted amt, p. 357 ff, fig. 8.
- (34) P. Eller har i Dansk kunsthistorie sammenstillet flere af de store stenmonumenter. Dansk kunsthistorie, Kbh. 1973, II, p. 266 ff.

En bykone på landet

Af Kirstin Nørgaard Pedersen

I foreningens årbog 1988 fortalte jeg om den velklædte Voldborg og om hendes mand, den velstående fæstebonde Jens Madsen fra Tåstrup i Harlev sogn. Med skiftet efter Voldborg Jensdatter var kilderne om ham og hans senere tilværelse dog ikke udtømt, for han nåede at blive gift to gange mere, og efter både den anden og den tredje kone blev der holdt skifte.

Takket være de mange oplysninger i skifterne og i andre bevarede protokoller får man et levende billede af en foretagsom mand. Driften af gården har ikke været

nok for ham. I perioden 1747-1769 udlånte han både sine egne og sin families penge til folk i Århus og andre steder.

Jens Madsen blev gift anden gang i 1755 i Linå med Maren Berthelsdatter fra Mollerup, de nåede at få tre børn. Det ældste, som efter gammel skik blev kaldt Voldborg efter den første kone, døde som spæd, de to andre hed Anne og Berthel, den sidste var opkaldt efter Marens far. Maren døde i 1762. Nu var Jens Madsen igen alene, denne gang med fem børn, hvoraf den ældste Maren Jensdatter, som da var omkring 18 år gammel, dog blev gift i oktober 1763.

Inden Jens Madsen giftede sig for tredje gang, blev der den 6. september 1763 holdt skifte efter Maren Berthelsdatter. Også hun var kommet fra gode kår. Herom vidner et stort sølvbæger, som sandsynligvis stammer fra hendes familie, da det ikke fandtes i det første skifte, og hendes datter havde af sin morfar, Berthel Rasmussen i Mollerup fået fire sølvskeer og en lille sølvkande. Ellers var indboet omtrent det samme. Marens tøj syntes Jens Madsen, at datteren Anne skulle arve. Det mindede meget om det, Voldborg havde haft, blot var der ikke helt så meget. Også Maren kan siges at have været velklædt, for tøjet blev vurderet til 41 rigsdaler 4 mark og 8 skilling.

Her var det praktisk med et snøreliv.

Foruden en fin sort kjole havde hun skørter, trøjer, en blå damaskes kåbe, huer og andet pynt. Af klæder, som var anderledes end Voldborgs, et snøreliv og to forklæder af »Netteldug«. Det var fint tyndt lærredsstof, oprindeligt fremstillet af brændnældetaver, som efter en behandling på samme måde som hør kunne spindes til en fin tråd. Betegnelsen netteldug brugtes dog også på den tid ikke alene om egentlig nælledug, men også om andet fint linned. Af hovedtøj havde hun foruden adskillige kysere og huer fire kniplingskapper, en hvid kanvas hue med strimmel og bånd og tre kramlærreds korsklæder med kniplinger. Et korsklæde var hovedtøjstilbehør.

Til skifteretten opgav Jens Madsen, at han ejede fire gårdsavl på Århus mark samt en panteobligation på 100 Rd. udstedt af provst Lindemann i Harlev. Ligesom ved det første skifte, antagelig for at unddrage sig arveafgift, »glemte« Jens Madsen, at han havde endnu 653 rd. sat på rente med pant i fast ejendom i Århus. Sønnen Berthel arvede 192 rd. 4 m. $\frac{1}{3}$ sk. og datteren Anne 96 rd. 2 m. $\frac{2}{3}$ sk. og sin mors tøj.

Først i skiftet efter Jens Madsens tredje kone kom alle værdipapirer på bordet, for da hun var barnløs, skulle formuen jo ikke deles med Jens Madsens børn, men med hendes søskende. Foruden sine egne midler forvaltede Jens Madsen ikke alene sine egne børns penge, men var af sin svoger Jens Rasmussen fra Harlevholm betroet nogle penge tilhørende dennes børn, det drejede sig ialt om 1300 rd. Senere har han fået tinglæst andre panteobligationer både i Århus og Skanderborg, men da det for det meste var mindre beløb eller til afløsning af andre slettede obligationer, vil det føre for

vidt at komme nærmere ind på det her. I Århus ejede Jens Madsen flere såkaldte gårdsavl, d.v.s. andele i Århus bys mark, nogle af disse var lejet ud.

I april 1766 slettedes en obligation på 500 rd. Pengene tilhørte dels Jens Madsens egne sønner, dels hans søsters børn. Søsteren Maren Madsdatter, som nu var enke efter Jens Rasmussen i Harlevholm, lod i juli samme år sin husbond, Conferenceråd Carisius til Constantinsborg ved det Skanderborgske Distriks Birketing anlægge sag mod Jens Madsen. Det drejede sig om, at Jens Madsen skulle have tilegnet sig 400 rd. af boets midler -

»om I godvillig vil udbetale disse 400 rd. til mig, paa det at vedkommende der af kan nyde det, dem med Rætte tilhøre, I hvis mangel I maae vente Tiltale icke allene til Pengenes udbetaling, men End og for Eders her uberettiget Svigagtige Omgang imod Enken, hvis Lougværge I under Skiftebehandlingen har været, saa vel som mod skifte forvalteren og Børnene« -

Jens Madsen, der havde rent mel i posen, svarede: »Ovenstaaende 400 rdl. som af Maren Madsdatters, Salig mand Jens Rasmussen, er mig Leferet til bevaring og beste for hans efterladte fire Søner, er udsadt paa Rendte hos Høyædle og Welbaarne Hr. Justitz Rd: de Lichtenberg til Bidstrup, hvorfor hans bevis af 12. Maj 1766 haves i hænde. - men som bemte. beviis, Lyder paa 600 rd. foruden, og altsaa, ialt paa den Summa 1000 rd. Saa Kand af samme aarsag til denne Sags Beelæg ei strax, overleveres Høy og Welbaarne Hr. Conference Raad Carisius dette beviis paa ovenmelte 400 Rd. Men herved forsikrer, til Sagens mindelig afgjørelse: At Høy bemelte Hr.

Conference Raaden inden denne maanedes udgang, af mig skal blive overleveret Hr. Justitsraad Lichtenbergs egenhændige bevis, Hvor efter bemelte 400 rd. kand hæves og medtages. Hvilket under min egen haand tilstaaes, Taastrup den 22 Maÿ Ao 1766 Jens Madsen«.

De grove beskyldninger i stævningen var dog blevet den retskafne Jens Madsen for meget, så han udtog Contrastævning mod Carisius:

»Friderich Carl Munckeberg Doctor Juris Artius qve, Kongl. Maiests: Bÿe Foged i Skanderborg og Birckedommer i det Schanderborgske Rÿtter District Giør Vitterligt, at for mig beklager sig Jens Madsen i Taastrup, hvorledes hand af høÿædle og Welbaarne Hr. Conference Raad Carisius til Constantinsborg med Stevnemaal af 9 Junÿ sidst hertil Bircketings Retten er Saggivet (sagsøgt) og beskyldt for at have paa en underfundig Svigagtig og Lovstridig maade, Dumdristig og uberettiget tilvendt sig eller modtaget af Sal. Jens Rasmussen i Harlevholm 400 rdr. Enten da Jens Madsen ei veed at have faaet eller modtaget af bemte Jens Rasmussen andre Penge, end de som Jens Rasmussen i levende Live med hans Hustrues Villie og Samtÿcke har givet til sine 4 Sønner. Saa finder bemte. Jens Madsen paa sin Honeur saa meget mere fornærmet over at beskyldninger Hand i berørte Stæfnemaal tillægges; Og hvorfor, at faae tilbørlig Reparation; samt Processens omkostningers erstattelse har været denne Contra Stæfning begierende, Hvormed Høÿædle og Welbaarne Hr. Conference Raad Carisius paa Constantinsborg, Stæfnes for mig i Retten at møde paa det Schanderborgske Districts Bircketing Tors-

dagen dend 6te Novembr. førstkommande« – Sagen afgjordes med forlig.

Sin tredje kone, Karen Sørensdatter Hasle fandt Jens Madsen i Århus. Hun var en velstillet enke omkring 50 år gammel. De blev gift i 1763 i Frue Kirke i Århus: »8 Sept. Cop(uleret) Jens Madsen af Tostrup og Sal: Jens Tilsts E(nke) Karen Sørensd: Kongl: Dispensation«, d.v.s. kongebrev.

Hvordan har det så været, at flytte fra byen ud på landet? Nok noget af en omvæltning, men det er ikke sikkert, at det har været til noget ringere rent materielt, snarere tværtimod. Pladsen var trang i byerne, mange huse var bygget på smalle grunde og havde derfor rummene fordelt i flere etager og evt. i side- og baghuse. Også i byerne blev maden lavet på åbne ildsteder, og toiletforholdene var ikke anderledes end på landet. Der var mere støj, og skarnet hobe sig op i gaderne. En del folk havde husdyr, og der var ikke kun tale om høns. Heste, køer og svin holdt man skam også, omend det nok var i mindre målestok. Afløb fra staldene blandede sig med det skrald, folk smed ud på gaden. Der har ikke været mindre sladder og spektakler i byen end på landet, der var mange værts-huse, og slagsmål, sladder og skænderier mellem naboer var ikke usædvanligt i Århus, som dengang ikke var nogen særlig stor by. Og så må man huske på, at Karen Sørensdatter flyttede ud til en gård, som var i god stand, det kan man se af skiftet efter Maren Berthelsdatter.

I 1767 fik Jens Madsen brug for penge. En hel del obligationer blev opsagt både i 1766, 1767 og 1768. På auktionen over det Skanderborgske Rytterdistrikts gods købte Jens Madsen sin gård og blev herefter selv-

ejer, og i 1768 fik Jens Madsen sammen med svigersønnen Laurs Sørensen og Rasmus Nielsen skøde på en skovpart i Mesing. Den tredjedel, Jens Madsen ejede, var 120 rd. værd.

Af Skiftet efter Karen Sørensdatter fremgår det, at Jens Madsen også lånte penge ud, både hans egne og hans børns, så andre kunne købe deres hus eller gård. Det drejer sig om 200 rd. i 1768 til Jens Nielsen Væver og kone Birgitte Woetmann, mod sikkerhed i deres hus, Peder Nielsen Block i Ry Mølle forstrakte han med 1000 rd., så han kunne købe gård og mølle på ryttergodsauktionen. Hans tidligere svigermor Salig Berthel Rasmussens Enke i Mollerup lånte også penge, så hun kunne købe sin gård på ryttergodsauktionen. Det sidste lån var oprindelig på 392 rd. og ved Karen Sørensdatters død resterede der 123 rd.

Karen Sørensdatter Hasle døde i foråret 1770, 57 år gammel. Boet blev forseglet den 5. april, men skiftet først sluttet den 12. september. Årsagen hertil var, at Karen Sørensdatters arvinger mente, at boet havde flere penge til gode end dem, Jens Madsen i første omgang havde opgivet. Det drejede sig om 300 rd., som Jens Madsen dog kunne gøre rede for, idet han havde modtaget disse penge og brugt dem til at bringe forskellige gældsposter ud af verden. Jens Madsen skønnede, at Boets formue udgjorde »ungefæhr 1758 rd., hvor udi der falder de fælletz boet til besværing endnu beregnende saa vel begravelsen som skiftets bekostninger og Sterfboegaardens besætning«. Saa ville Enkemanden dog for at undgå yderligere vidtløftighed tilbyde sine Medarvinger, at den dem tilfaldne halvdel af boet blev på 1000 rd., og der næst tillade

dem at udtage deres arv i de vurderede Løsøregenstande, til vurderingssummen, hvis det var noget, enkemanden nogenlunde kunne undvære.

Alligevel spurgte de andre arvinger, om ikke boet havde penge til gode hos Niels Pedersen Storning, men det afvistes pure af enkemanden, og for at få sluttet, uden der løb endnu flere udgifter på, tilbød han endnu en forhøjelse af de andres arve part til 1200 rd. ubeskåret, hvilket de gik med til. Den afdødes broderdatter betænkedes yderligere, »Saa ville og Enkemanden af Kierlighed for den ene umyndige arving Abigael Jensdatter Hasle skienke hende en af sin afdøde Hustrues efterladte Silke Klædninger her forhen i denne forretning Wurderet til 10 Rixdr«. Udtrykket »af Kierlighed« forekommer ikke så sjældent i skifterne. Det virker pudsigt i den øvrige kantede retorik, men brugtes især, når man ønskede at betænke umyndige børn.

Løsøreopgørelsen i boet viser med al tydelighed, at en bykone er flyttet på landet. Ikke alene var der en masse fine møbler og pyntegenstande, der var gardiner for vinduerne, hvilket slet ikke var almindeligt på landet i 1770. Også den afdødes fine og varierede garderobe vidner om, at hun var kommet fra byen, hendes tøj blev vurderet til 91 rd. 4 m. 7 sk. en ikke ringe sum i betragtning af, at hele gården på papiret var godt 340 rd. værd.

Til forskel fra de to første skifter, hvor løsøret var angivet, med møbler for sig, sengetøj for sig o.s.v. er løsørefortegnelsen i dette skifte nedskrevet efterhånden, som man i stuerne er kommet fra det ene møbel til det andet. Det virker omtrent, som om man selv går med rundt og ser på tingene,

og med den viden, man har, dels om bondehuses sædvanlige indretning og dels om, hvordan møbler og påklædning så ud, vil jeg forsøge i tegninger og tekst at give et indtryk af, ikke alene hvordan Karen Sørensdatte Hasle kan have været klædt, men også give små kig ind i stuerne hos hende og Jens Madsen.

Gården havde fire stuer. I skiftet nævnes først **øverstestuen**, derefter **korsstuen** og **dagligstuen**, med bagvedliggende **ølkammer** og **spisekammer**, dernæst **yderstestuen**, hvor der bagved var et lille **pigekammer**, og endelig **bryggerset**. Den bedst kendte grundplan over et stuehus fra egnen vest for Århus findes gengivet i flere bøger og stammer fra opmålingen af »Truegården« som nu er på frilandsmuseet i Lyngby. Sammenligner man stuehuset i Tåstrup, som det fremtræder i skiftet, med tegningen af Truegården, ser det i Tåstrup ud til at have været lidt større end Truegårdens. Den stue, som i Truegården kaldtes kakkeltuen, svarer til dagligstuen i Tåstrup, som dog havde fire vinduer og altså var to fag større. I betragtning af hvor meget der var i yderstestuen, har denne nok været 1 fag større end Truegårdens tilsvarende. Derved kommer man op på de 16 fag, som stuehuset i Tåstrup ser ud til at have på et godt 100 år senere fotografi. Korsstuen, nogen steder kaldet korshuset, har været en kort længe bygget ud fra det oprindelige hus på midten modsat gårdspladsen. Sammenligner man nu mængden af indbo i de tre skifter, virker det sandsynligt at denne tilbygning er blevet til i Jens Madsens tid, og så vel sagtens efter at han blev selvejer.

Skifterettens folk begyndte registreringen i **øverstestuen**, hvor indboet klart ad-

skilte sig fra, hvad man almindeligvis ser i bondestuerne på den tid. Øverstestuen og korsstuen har ikke været brugt til daglig, og den sidste har tilsyneladende endog ikke kunnet varmes op. Disse to stuer var fyldt med fine møbler og dyre genstande af den slags, som man snarere kunne vente at finde hos byernes middelstand. Men derfra kom Karen Sørensdatte jo også, så selvom nogle møbler og andre genstande genkendes fra de forrige skifter, har Karen nok haft en hel del med fra byen, da hun flyttede til Tåstrup. Der må altså her være tale om stadsstuer til gæstebud og højtidsbrug, stuer som kunne vise velstanden i hjemmet.

I øverstestuen har ikke mindre end fem spejle straks vakt opmærksomhed, det mindste i brun ramme tilhørte dog datteren Maren. Af de andre var to med forgyldt ramme, og et var stort med sort ramme. Under et af spejlene stod et lille indlagt

bord på fire piller, ved forseglingen kaldet et spejlbord (konsolbord) med to »qveredoner« til. En sproglig forvanskning af det franske »Gueridon«, et lille rundt søjlebord på tre-fod. I stuen var der seks ryeslæderstole, fire træstole, en lænestol og et malet fyrre slagbord med skuffe under. Et grønmalet sengested stod opredt med hør-garnslagner og kramlærreds pudevær, og kan med sådant fint sengetøj godt tænkes at have været til gæstebrug. Tre porcelænsopsatser, en tinskål med låg og et stort tinfad har tilsyneladende stået fremme. Fryse behøvede man ikke, for i stuen var der en rigtig jernkakkellovn med tud og dør, også det var usædvanligt, idet bilæggerovne var langt mere almindelige, ikke mindst på landet. Truegårdens øverstestue var f.eks. uopvarmet simpelthen fordi der i den ende af huset ingen skorsten var. Møblementet bestod iøvrigt af et stort såkaldt madskab med ruder og to skuffer, i det var der foruden madvarer flere skåle og kopper og noget vundet og farvet uldgarn. Det var uforseglet på grund af madvarerne.

Derimod var en egedragkiste og en indlagt dragkiste på fire piller blevet forseglet. For i skufferne der fandtes en del håndklæder og lagner samt en overdådighed af gangklæder, som havde tilhørt den afdøde. De vil blive nævnt senere. Her opdagede skifteforvalterne, at forseglingen var blevet brudt, hvilket straks foranledigede flg. bemærkning i protokollen: »Forseiglingen for denne Drage Kiste fant Skifte Rættten at være aabnet uden sin viidende og igien med anden Signete forseiglet som gav anledning til at Spørge Enkemanden med til stædeværende hvad derudi var aarsagen, som da foregav at det af Ham og den afdødes Sø-

ster var skeet for der af at udtage den Salig Kones Ligtøi som var forglempt før forseiglingen skeede og icke i anden henseende« – et nyt segl er blevet sat for i vidners påsyn. Ansvar for det skete pålægges arvingerne. Af samme årsag var seglet på den anden dragkiste også blevet brudt, så Jens Madsen har åbenbart ikke haft særlig godt rede på sin kones sager. I en af egedragkistens skuffer, eller måske oven på den var der en sølvtedåse og en sølvsuppeskål med tre fødder, som tilsammen var over 21 Rd. værd. Denne stue var på fire fag, for de fire vinduer nævnes, fordi der for dem var hør-lærredsgardiner med kapper.

Herefter kom turen til *korsstuen*, som også til hverdag må have fungeret som opbevaringssted, bl.a. for familiens kostbarheder. Igen nævnes spejlene først, et stort i sort ramme og tre mindre spejle. Der hang også en malet pyramide med ialt 21 glas. En pyramide kaldes ofte i dag noget misvisende en amagerhylde. »Den gamle By« i Århus har nogle 1700-tals pyramider, men en pyramide i Viborg Museum er særlig morsom, for der har ejeren malet sine glas på bagklædningen. Måske har en lille »Skieelpades Sucker Koppe med Sølvbeslag« også stået på pyramiden. En rød kande med søvlåg uden penge i låget, en Psalme bog med sølvbeslag, en kobber kaffe kande med hane, en kaffekværn, fem par tekopper, to sorte tepotter og to tedåser har nok stået eller ligget dels på et af bordene dels på en indlagt dragkiste med fod, hvori alle fire skuffer også var fyldt med Karen Sørensdaters klæder, selv om den tilhørte hendes stedatter Anne Jensdatter.

Tæt ved stod en lille fyrredragkiste med tre skuffer, vi ville nok kalde den en kom-

mode. Også i den fandtes nogle af afdødes beklædningsgenstande, af den slags, som man nu til dags ville kalde tilbehør og pynt. Yderligere tilbehør, pynt og dragtdele til mere specielt brug f.eks. sørgetøj lå i en stor malet fyrretræsdragkiste sammen med bygkorns- og drejlsduge, servietter og håndklæder samt ekstra gardiner.

I endnu et stort møbel, et egechatol med låse og beslag, opbevaredes husets kostbarheder. En sølvkande på løvefødder kendes igen fra de to foregående skifter, en anden sølvkande mærket Væhrn & Hasle har den afdøde kone tydelig nok medbragt, da det er navne på Århus købmænd, desuden var der ialt tre sølvbægre, otte sølvskeer af én og syv af en anden slags, også skeerne fandtes ved de tidligere skifter. To andre sølvsker havde hængsler i skaftet. To hovedvandsæg var forgyldt indeni, det ene var gammelt. To snustobaksdåser var også forgyldte på indersiden, den ene havde skildpaddebund. Yderligere var der en guld-kæde og to guldringe, den ene med mønster. En guld chindesk og en skildpadde-dåse med perlemor og sølvcharnering, et umage sølvskospænde med jernhjerter og et dito (spænde) til halsen til fruentimmer og en sølvteske. I dragkisteskuferne i chatollet havde enkemanden sit tøj. I denne stue fandtes foruden opbevaringsmøblerne, to fyrretræsstole, fire gamle forgyldte læderstole, ant. havde de gyldenlædersbetræk, og endelig to himmelsenge, hvoraf den ene tilhørte den ældste datter.

Når man ser, hvor fyldt der har været i korsstuen, som efter antallet af vinduer at dømme var på tre fag, kommer man uvilkårligt til at tænke på et pulterkammer, blot med den forskel, at det, bortset fra

nogle tønder og et hængeskab med en del »Jernskramlerier«, var nogle af familiens mest værdifulde sager, som opbevaredes der, for foruden de allerede nævnte fandtes også her tinfade, tintallerkener og andre tingestande samt et malmstrygejern og et par messinglysestager.

Endelig kom man til hverdagsrummene, først *dagligstuen*. Her fandtes stueuret, som var i »federal« d.v.s. kasse, og det har måske været ret nyt, for det havde ottedagsværk og har afløst det stueur i kasse, som nævntes i de tidligere skifter, atter inventar som må regnes for at være ud over det sædvanlige i et bondehjem, og igen fire vinduer med gardiner.

På væggen hang et spejl i sort ramme og nok også kobberfyrbækkenet. En lang rødmalet kistebænk har stået under vinduerne, og foran den et langt fyrrebord med asketræsplade, og for bordenden en kort kistebænk. I bænken lå foruden en snavset dug, nogle håndklæder og nogle lagner, som også var »skidne«, ti pund blågarn, fem pund vundet hør- og blågarn samt en fire-lispundsvægt. Nogle af de seks rødmaledede træstole har sikkert stået på den anden langside af bordet. Fem forskellige stentøjskrus, det ene med sølvlag med en penge udi. Udtrykket forekommer ofte, idet det var ret almindeligt, at et pengestykke udgjorde lågets midte. Et andet krus havde tirlåg. Disse og et lille tin krus har måske stået fremme på bordet eller været opbevaret i det gamle femrumsskab, som også kendes igen fra de to første skifter. (Se årbogen 1988).

Om vinteren har husmoderen og pigen siddet og spundet på de to rokke, som også fandtes i denne stue. Hvorvidt Jens Mad-

sen så har siddet ved bordet og læst ved lyset fra malmlysestagerne er ikke til at vide, han kunne i hvert fald skrive, og bøger var der også – alle med religiøst indhold – foruden en bibel og en salmebog, »Johan Arendz Sande Christendom«, »De udvaldes uforgiengelige Crone« og »Den bedende Kiede«. Også her var der en jernkakkelovn med dør, og en opredt alkove fandtes bag i stuen. Om det så var en natstol, så var der også en sådan, så man kunne blive fri for at gå ud i kulden, når man var kommet af tøjet og skulle et lille ærinde. Et lille hængeskab indeholdt nogle skramlerier og i en brunmalet slagseng – gjort som en dragkiste – var der også sengetøj, endelig nævnes også en stor kasse og en gammel bøsse.

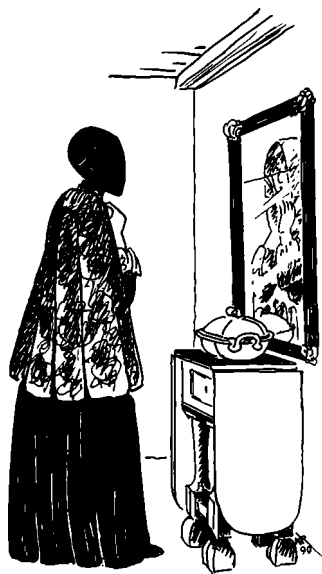
I *spisekammeret* bag dagligstuen fandtes alskens husgeråd, tallerkener, kobberpotter, kobber- og messingkedler, pander, en æbleskivepande m.m. og i *ølkammeret* stod en kærne, siebøtter, øltønder og bimpler.

Endnu flere kedler, fyrfade, gryder, potter, pander og andet husholdningsudstyr fandtes i *yderstestuen*, som man måske bedst kan sammenligne med et moderne køkkenalrum. Her har man opholdt sig meget, og her har man arbejdet med madlavning, bagning og andet. Det var et vel-forsynet køkken med flere kobberkedler – den største på ½ tønde – gryder og messingkedler. Af andre køkkenredskaber skal nævnes et stort bradspid, dørslag, tragt, rivejern, knive, en madgaffel, en skummeske, et fyrfad, tre økser og endelig ved ildstedet en puster, en ildske og en ildklemme. I skorstenen over det åbne ildsted var der tre lænker til at hænge gryder og kedler op

i. Møblelementet bestod af et gammelt madskab, et langbord omgivet af 3 bænke, hvoraf den ene har stået under vinduerne. Seks spækfiæle, et hakkebræt og en madkurv har måske stået på et lille fyrretræs-bord. Et par messinglysestager og ølkan-den, som sædvanligvis var en stor træ-kande i bødkerarbejde, har nok stået fremme på det store bord. Endelig var der en lænestol og en skammel.

I *pigekammeret* bag yderstuen var der, foruden pigens seng, endnu en seng, en gammel kiste uden hængsler og lås, en sadel med bidsel, en gammel stol og tre gæs og en gase.

I *bryggerset* var der, foruden den store gruekedel på en hel tønde, adskillige større og mindre kar, baljer, bimpler og trug. Drikkevarer har man selv fremstillet. Nok også brændevin for destilleretøj fandtes også, det blev opbevaret i spisekammeret.

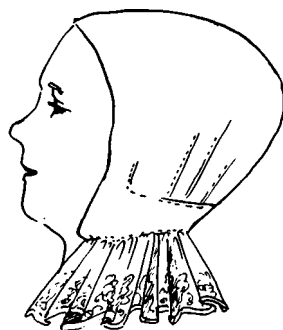

Klar til at køre ud.

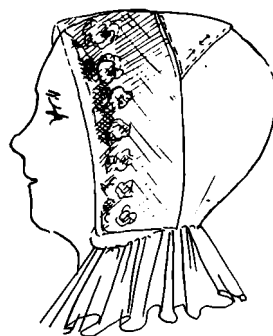
Det har allerede været nævnt, at der i de mange skuffemøbler i de fine stuer lå en mængde af Karen Sørensdaters »kisteklæder«. Klæder til stads, til kirkebrug og til sorg. De var gemt af vejen, for dem blev der sparet på. Til hverdag må man forestille sig, at hun har gået klædt mere enkelt. I yderstestuen stod ud over de før nævnte møbler en brunmalet kiste, som også foruden et lille forråd af ubrugt alentøj indeholdt nogle af den afdødes mere beskedne klæder. Det har nok været det tøj som har været brugt til hverdagens arbejde i huset. En gammel sort kjole med skørt, et hjemmegjort skørt og en gammel blåstribet cantusse, som hun kan have brugt over et brunt hvergarntsskørt.

Den afdødes klæder lå som sagt rundt omkring i forskellige møbler, og det har derfor været nødvendigt at dele dem op i grupper efter anvendelse. For at gøre det mere overskueligt omtales først overtøj og hovedbeklædning, så halsklæder og andet dragttilbehør og til sidst skørter, trøjer og hele klædninger.

Til decideret udendørsbrug havde Karen Sørensdatte Hasle to kåber, d.v.s. halv-lange slag, som begge var af silke, den ene af sort »sardefois«, den anden af rødt »grositur« – et stormønstret stof. Den sidste blev holdt sammen i halsen af sølvhager. Trods det fine silkestof har begge kåber været dejlig varme at have på om vinteren, for de havde »bug foer«, det vil sige, at de var foret med det bløde pelsværk fra bugen på et eller andet dyr. De fine kåber blev vurderet til henholdsvis 5 Rdl. 3 mark og 8 Rdl. Til udendørs brug bar man, når man skulle af gårde, en såkaldt kyse, der var en mere rummelig form for hovedbeklædning, som

Haghat.

Haghat og korsklæde.

Huen er nu på plads.

Det færdigopsatte hovedtøj.

kunne bruges over hovedtøjet. Der var to kyser, den ene var af sort fløjlm med kniplinger, den anden af sort flores (ant. flor eller floret) med hvidt lærredsfoer.

Huer og kapper brugtes både ude og inde, for kvinderne havde altid noget på hovedet. Da der nævnes både haghuer og haghatte i skiftet, må forskellen forklares. Haghuerne har på den tid rimeligvis været temmelig lange ved ørerne frem mod hagen, hvorunder de var bundet med bånd eller bændler. Haghatten derimod var hvidt tilbehør, som brugtes under huen, der var i kanten i begge sider påsyet flæser af stoffet eller kniplinger. Når huen var sat på plads oven på haghatten, blev flæserne vippet op på siderne, så de stod ud som et par vinger.

Af huer havde Karen en af sølvbrokade med kniplingsstrimmel, en af hvid Canifas med grønne bånd, en sort af fløjlm, en af blomstret silketøj med kniplingsstrimmel til og endnu en af kanvas med to slags bånd til. Til huerne brugte man forskellige former for tilbehør, der for det meste var af hvidt bomuld eller fint hør. Sådant huutilbehør lå rundt om i skufferne, der var 25 snipper, 17 lin, hvoraf de tre var med kniplinger og af haghatte var der 20. Af hovedbeklædning iøvrigt var der seks natkapper, som meget vel også kan have været brugt om dagen.

Noget dragttilbehør var øjensynligt gemt væk, så det blev vurderet samlet, måske har det været af samme mønster eller har på anden måde hørt sammen, det gælder to halstørklæder, to snipper, to kapper og to lin. Tre hvide huer lå sammen med to strimler, de kan have været underhuer eller til natbrug. Mest interessant er det dog, at otte af haghattene vurderedes sammen med

to lin med kniplinger til den nette sum af 1 rigsdaler og 2 mark. Den ene af de før nævnte kanvashuer vurderedes sammen med en »Canifasses Mollestie«. Karen Sørensdatte havde også noget særligt sørgetøjstilbehør, som også blev vurderet samlet, det bestod af to haghatte, et tørklæde, en snip og et par manchetter.

Nu er der allerede blevet nævnt andet end hovedtøj. På den tid Karen Sørensdatte levede, havde kvindedragten en stor halsudskæring, som til dels blev dækket med en »Molestie« som den allerede nævnte, Karen havde en mere, en sort flores med kniplinger, som vel også har været til sørgebrug. En molestie, eller modest var en stor faconsyet krave. En sort »fere Palantin«, kunne også tjene det formål, også den har været faconsyet, nærmest som et kort slag, og den i skiftet nævnte havde fjerbesætning.

Mest almindeligt var det dog at bruge et tørklæde, hvis snipper man så stak ned foran i den dybe udskæring over brystet. Hele 51 forskellige halsklæder havde Karen, nogle er allerede nævnt ovenfor. Resten bestod af 35 af hørgarn, hvoraf de 30 vurderedes samlet, ni af kramlærred og et af hørlærred, tre var udsyet, det betyder broderet, af dem var de to halve, d.v.s. trekantede. Endnu et halsklæde vurderedes sammen med et par manchetter og et par halværmer. Det var mange, men man må huske på, at det dengang ikke var muligt at vaske på den kolde årstid. En del af disse tørklæder har nok været hvide, så havde man råd til det, var det lettere at se pæn og ren ud, hvis man havde mange af dem.

Kjoler og trøjer havde som regel det, vi kalder trekvartlange ærmer. Her under

*Kantusse, på
hovedet en kappe.*

kunne man så bruge enten halværmer eller manchetter, og de manglede selvfølgelig heller ikke i Karens garderobe. Der var ialt seks sæt manchetter, to af dem var med kniplinger, og et par var vævet. Vævet kan i denne forbindelse betyde mønstervævede blonder, muligvis såkaldte jødekniplinger. Af halværmer var der tre par, og to par løse ærmer.

I mangt og meget har Jens Madsen og hans tre koner adskilt sig fra vore tilvante forestillinger om fæste- og selvejerbønder i midten af 1700-årene. Hvad de to første koners garderobe angår, kan man nok sige, at den var usædvanlig, men ikke på anden måde end at de havde meget tøj, og at det var fint og dyrt tøj. Med Karen Sørensdatter Hasles klæder forholder det sig imidlertid anderledes. Hun var født og opvokset i borgerkredse i Århus, og havde før været gift med Jens Sørensen Tilst, som var sned-

ker. Af skiftet efter ham fremgår det, at hun allerede før hun blev gift med Jens Madsen, har siddet i særdeles gode kår. Hendes tøj bærer umiskendeligt præg af at være anskaffet i Århus. Meget af det er i høj grad bytøj, som man kun meget sjældent ser i skifter på landet. Dette gælder især hendes hele klædninger, hvoraf hun havde otte cantusser, foruden den gamle allerede omtalte var der en sort og hvidstribet stoffescantusse, en rød, en blåstribet, en rødstribet, en hvid canifasses, en af sirts og en var af violet og rød damask. Dernæst havde Karen tre adrienner, en brun og gul damaskes med skørt, som vurderes højt, 10 Rdl. Det må være den silkeklædning, Jens Madsen syntes, at den lille Abigael skulle arve. En sort damaskes adrienne til 8 Rdl. har nok også været af silke, den tredje var af sirts. Af de fire kjoler var en særlig fin, nemlig af brun- og gulstribet silke, en anden grøn var »hiemgiort«, en stoffeskjole var brun og den sidste var en gammel sort kjole.

De fleste af disse hele klædninger var mere eller mindre stadstøj, og det var nogle af de ialt ni skørter også. To af dem hørte som før nævnt sammen med enten en cantusse eller en adrienne. Ellers brugte man almindeligvis en trøje sammen med skørterne.

Karen havde kun fire trøjer, en gammel blå damaskes, en rødstribet udsyet (broderet) natttrøje, en af sirts og en af kanvas med et par sribede løse ærmer til. Bortset fra natttrøjen, som også blev brugt om dagen, var trøjerne forsynet med stivere og et lille skød. Og her finder man måske forklaringen på, at den noget aldrende kone havde få trøjer og mange cantusser, de sidste har, da

*Iklædt adrienne
foran den indlagt
dragkiste.*

de formodentlig var uden stivere, været mere bekvemme at have på.

Over kjoler og skørter brugte man forklæder både til hverdag og ved mere festlige lejligheder. Af dem havde Karen tolv forskellige. Endelig havde hun et par hvide handsker, to par hvide strømper og ni særke.

Hvad der gemmer sig bag betegnelser som cantusse og adrienne er søgt vist i tegningerne. Ordet cantusse er en forvanskning af det franske Contouche. Både denne og adriennen var hele, løse overkjoler, som

brugtes i det meste af perioden 1700-1800. De ændrede sig stadig i snittet efter den modetendens, der var fremherskende. Foran var de ofte åbne hele vejen ned, til de fineste var der tilhørende skørt, som man så kunne se i åbningen, hertil brugte man naturligvis ikke forklæde. Cantussen var den enkleste og blev til tider holdt sammen af et bånd i taljen. Karen Sørensdaughter havde et sølvlivbånd, det har nok været brugt til en af de fine cantusser. De simpleste cantusser ser ud til at kunne have fungeret som en slags house-coat, altså en løs,

fortil åben hjemmekjole, omtrent som en lang kittel. Sådant har nogle af Karens cantusser nok også været, bl.a. den gamle blåstribede, som var i yderstestuen.

Både cantussen og adriennen har på den tid, Karen Sørensdatter levede, været en helskåren klædning, som havde løse folder helt fra skuldrene. Adriennen kunne tillige have et lille slæb. Fra at have været »neglige« i begyndelsen af 1700-årene udviklede den sig til at blive en elegant, ja yndefuld dragt. Hvor yndefuld Karen Sørensdatter så har været, er en anden sag, men en sådan løs overkjole har barmhjertigt kunnet dølge både en mager og en fyldig skikkelse.

Nogle af alle disse klædningsstykker bliver nævnt som »hiemgiorte«. Det betyder ikke, at de var af hjemmenvævet stof eller hjemmesyede. Snittet især i kjoler og trøjer var temmelig kompliceret, så der skulle fagfolk til at sy dem. Både på landet og i byen fandtes en masse skræddere og sypiger, der kunne tage sig af den side af sagen. Hovedtøjerne fremstilledes også af fagfolk, de kaldtes huekoner.

Hiemgiort har efter al sandsynlighed betydet, at den anvendte vare var fremstillet i Danmark i modsætning til de finere importerede tekstiler, Grosditur, Sardefois og Damask, som var silkestoffer. Det sidste kunne dog også være af fin uld. Calemanch og stoffes (etoffes) var uldne stoffer, Flores kunne betyde et tyndt nærmest gennemsigtigt stof, flor. Det kunne også være en opkradset plydslignende vare, floret. Cattun, Canifasses (kanvas) og Sirts var af bomuld. Kramlærred, Hørlærred og Blårgarn var fremstillet af hør, og var oftest en indenlandsk vare. Hvergarn var vævet af uld på hørtrend. De hiemgiorte skørter har nok

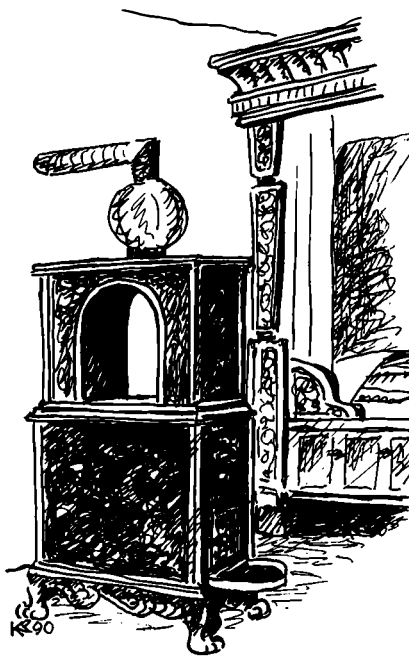
alle været af hvergarn og vævet af en af de lokale vævere, som fandtes både i byen og på landet.

Da skifteretten var færdig med gennemgangen i stuehuset, udsattes den videre skiftebehandling til næste dag, fordi det var blevet for mørkt. I gårdens andre bygninger var der foruden vogne og redskaber en god besætning, som blev vurderet til 163 rd. 3 m. Karlens seng regnedes også med, den var 3 rd. værd, og endelig havde Jens Madsen to kakkellovne til ialt 20 rd. udlejet i Århus. De registrerede og vurderede værdier i boet udgjorde ialt 4264 Rdl. 3 M. 12 sk. Ved de tidligere 2 skifter, dengang Jens Madsen var fæstebonde, havde der ikke været nogen gæld, det var der nu, da han var blevet selvejer. Både hans egne og nogle af hans børns midler var bundet dels i gården, dels andre steder. Endvidere havde han som formynder for sin anden kones brødre haft deres arvede midler i forvaring. Disse penge indgik sammen med tjenestefolkenes løn, andre mindre gældsposter og en veksler på 500 rd. i boets negativer. Den kortfristede veksler kan tyde på, at han har haft brug for penge i forbindelse med begravelsen og ikke uden videre har kunnet frigøre nok med kort varsel. Til deling blev der ikke de »ungefæhr 1758 Rdl.« men kun 1630 Rdl. 3 m. 1 sk. så Jens Madsen af sine 815 Rdl. 1 m. og 8 ½ sk. måtte lægge 384 rd. 4. m. og 7 sk. til de andre arvingers part, så de kunne få de lovede 1200 rd. til deling. Deres arveafkald er tinglæst kort tid efter og indført i skøde- og pantebogen i det Skanderborgske distrikt.

At så gården, der var vurderet til den oprindelige købesum, nok var en del mere værd, er jo en helt anden historie. Jens

Madsen af Tåstrup har, som den retskafne mand han ser ud til at have været, vist sig at kunne leve op til at blive kaldt en velagtet mand, og han har kunnet være alle sine tre koner bekendt. De var alle meget velklædte, når de tog al deres stads på, og dengang var det at have råd til at klæde sig fint et virkeligt statussymbol.

Endnu engang vil jeg rette en varm tak til Erna Lorenzen for hendes utrættelige støtte og gode råd ved udarbejdelsen af denne artikel.

Vindjernkakkellovn.

Kilder:

Kirkebøger: Harlev, Linå og Frue kirke i Århus.
 Skanderborg Amts skifteprotokol.
 Det Skanderborgske distrikts skifteprotokol.
 Det Skanderborgske distrikts skøde- og panteprotokol.
 Det Skanderborgske distrikts justitsprotokol.
 Århus Bys skøde- og panteprotokol.
 Århus Bys skifteprotokol.

Litteratur:

Erna Lorenzen: Folks tøj i og omkring Århus 1675-1850.
 Ellen Andersen: Moden i 1700-årene.
 R. Broby Johansen: Krop og klær.

Ingeborg Cock-Clausen: Tekstilprøver fra danske arkiver og museer 1750-1975.
 Hanne Frøsig og Erna Lorenzen: Udstillingskatalog, Gamle østjyske håndarbejder. 1969.
 Chr. Waagepetersen: Danske Møbler før 1848.
 Peter Holm: Den gamle By Aarhus 1909-1945.
 H. Zangenberg: Danske bøndergaarde, grundplaner og Konstruktioner.
 Axel Stensberg: Gamle danske bøndergårde.
 Peter Broberg, Hakon Lund, Hans E. Nørgaard Nielsen: Landbrugets huse.
 Peter Michelsen: Frilandsmuseet ved Sorgenfri.
 Sean Shesgreen: Engravings by Hogarth.
 Anita Brookner: Watteau, The Colour Library of Art.

Når fortid og nutid mødes

af Ejnar Pedersen

Da Karen Jeppe rejste til Armenien i 1903, var det i en tid, hvor det armenske folk, såvel som nu, var i stor nød. Hendes rejse blev fulgt af mange, hendes breve hjem til Danmark vidnede om et menneske, der ofrede alle sine kræfter for at kunne være med til at lindre den nød, der fandtes. Det var ikke for at få det eftermæle, som hun i så rigt mål satte sig.

I de næste par linier vil jeg gerne nævne eftermælet, nu der er gået 87 år, siden hun rejste ud.

Da jeg for et par år siden var på en rejse til Israel, boede vi nogle dage i den gamle del af Jerusalem. I den anledning besøgte vi den armenske kirke og dermed det armenske museum, som er en del af Jerusalem. Museumslederen viste os rundt i den

Fra de danske Armeniervenners arbejde i Aleppo. - Armenske skolebørn, der underholdes af danske plejeforældre.

store bygning, og vi så bl.a. en billedsamling fra Armenien i årene 1880-1930. Vi spurgte, om han havde hørt navnet Karen Jeppe fra Gylling. Uden der så meget som blev et ophold i samtalen, sagde han: »Ja, men vi har ikke her et billede af hende«. Han kendte til hendes indsats, han kendte navnet på hendes fødeby, Gylling, og han vidste navnene på de forfattere, der havde udgivet bøger om hendes arbejde i Armenien.

Inden vi tog afsked med ham, hilste vi på en lille dreng, der havde fået et nyt hjem ved den armenske kirke i Jerusalem. Han kom netop fra den egn i nærheden af Urfa, som Karen Jeppe rejste til i 1903.

En lille dreng, hvis forældre var døde ved de uroligheder, der finder sted i Armenien i disse år.

Det er underligt at rejse til et land langt fra Ararats bjerg i Armenien, langt fra Gylling i Danmark, og møde en lille dreng, der med sin nærværelse binder fortid og nutid sammen.

Da jeg kom hjem, kunne jeg ikke slippe tanken om dette besøg. Jeg søgte i arkivet i gamle Armenierblade, der fandt jeg en lille notits, at der i Vartov havde været vist en film fra Karen Jeppe's begravelse i Aleppo, Syrien året 1935. Stor var min overraskelse, for jeg havde aldrig hørt om sådan en film fra Aleppo. Jeg søgte ved flere arkiver i København, men ingen havde sådan en film til opbevaring. I min videre søgning var der et navn, der var beskrevet ofte, Elisabet Andersen, Holte – hvad gør man? Jeg kontaktede denne adresse i Holte; stor var min glæde, da det viste sig, at det var et familie-

Fra De danske Armeniervenners arbejde i Aleppo. - Suppekøkkenet. På vej hjem.

Skolen i Tineh, grundlagt af Karen Jeppe.

Karen Jeppe's systue i Aleppo.

medlem, der nu ejede huset, og derfor var en oprydning på loftet først sket nu, og der var fundet en gammel kuffert med forskellige ting fra Karen Jeppe's tid i Armenien. De var afleveret i Holte, fordi Elisabeth Andersen var kontaktpunktet i disse år mellem Armenien og Danmark, og senere glemte. Den var nu afleveret til Nationalmuseet for kort tid siden.

Efter mange forhandlinger med Nationalmuseet og stor velvilje blev kufferten med indhold overdraget til arkivet i Gylling, for som de skrev i afleveringen, dér hører den hjemme.

Der var stor spænding, da kufferten skulle åbnes. Den viste sig at indeholde følgende: Breve fra Karen Jeppe, 3 film fra Syrien optaget af Folkeforbundet, den viser, hvordan man befriede armenske kvinder ud af fangenskab, 100 stk. glasplader til

Inspektion i børnehaven. Februar 1937.

lysbilleder, opskrifter til sytøj, beretninger m.m., billeder fra flygtningelejre, enkehuse, suppekøkkener og skoler, alt fra Aleppo. Disse ting vil nu blive istandsat, så de kan vises i arkivet.

En historisk perle er efter mange års glemsel på et loft blevet fundet, den kan give egnen og arkivet et billedligt minde om Karen Jeppe's store indsats for det armenske folk.

Det indre af den gamle armenske kirke i Aleppo.

En degn og hans viv i Klovborg 1886 – 1923

Deres liv og virke, tildels belyst af uddrag af samtidige breve.

Af **Jonna Ebbe Green**

Indledning

Som så mange andre degne omkring århundredskiftet var Kristoffer Jensen på mange måder en foregangsmand i sit sogn. Men det, som denne degn skriver om til sin familie, og som samtidig for en stor dels vedkommende findes beskrevet i egnens aviser – det findes sideløbende beskrevet i et utal af breve, sådan som hans kone oplever det i sin travle tilværelse. Derved har det været muligt at få en sognebeskrivelse med et spændende og alt for ofte upåagtet perspektiv.

Hovedpersonerne og deres baggrund

Kristoffer Jensen blev født i Hundslund i 1858 og nedstammer fra en slægt af husmænd og fiskere. Faderen havde dog en tid været ansat som huslærer. Og moderen har efterladt sig breve, der er nydeligt skrevet på korrekt dansk.

Indtil 18-års alderen arbejdede Kristoffer ved landbruget. Derefter tog han uddannelse på Gjedved Seminarium, idet han ind imellem tjente til studierne som huslærer og vikar, bl.a. i 1878 i Klovborg. I 1881 blev han dimmitteret og fik ansættelse i Vester Vedsted. Papirer fra Gjedved Seminarium ligger endnu usorterede i Landsarkivet i Viborg, men i en anbefaling fra 1882

skrives der om flid og nidkærhed og dygtighed og en afgjort kærlighed til børn hos det venlige og omgængelige menneske. Hans foresatte slutter: »Han vil virke fyldestgørende i enhver Gerning, som måtte betroes ham«.

Og da det til de mere eftertragtede embeder var nødvendigt med en organisteksamen, gik han i lange tider en gang om ugen – helst barfodet for at spare sine sko – de 7 km til nærmeste kirkeorgel for at lære at spille. Under armen havde han et brædt, bemalet med tangenter som på orglet, for at han kunne indøve fingerstillingerne derhjemme!

Degnens viv, Frederikke Karoline MARIA Mortensen, blev født i 1864 som degnedatter i Vester Vedsted, med forslægt hovedsagelig blandt husmænd, der også alle stammer fra Ribeegnen.

Hendes far havde aldrig fået råd til at gå på seminarium. Ligesom to andre elever fra samme årgang cyklede han nogle gange om året fra forskellige vikarjobs som lærer i det sydlige Jylland til Ranum Seminarium i Nordjylland for at aflægge prøver og få eksamen efter selvstudium. Privatist kaldtes man så. Med de fleste fag gik det rimelig godt; men han prøvede et par år i træk – forgæves – at cykle op for at forbedre et

»mådeligt« og et »tg«, han havde fået i henholdsvis matematik og tegning. Heldigvis for ham var tiderne sådan, at han trods alt kunne få en god stilling, og han blev en estimeret degn, der skrev et fint dansk, samt underviste og sang godt og spillede på orgel. Når Marias far skrev sine lange kærlige breve til datteren og hendes familie, »lader Moder hilse«. Hun var øjensynlig altid travlt optaget af at passe husholdningen sirligt og dygtigt; enkelte små »billetter«, som hun har udfærdiget, viser, at også hun havde en meget fin skrift og kunne lave små rim.

Maria selv nåede aldrig frem til at kunne være stolt af sin skrift. I slutningen af sit første brev til sin vordende brudgom undskylder hun stil og tegnsætning i brevet med, at det er 4 år siden, hun forlod skolen. I et senere brev finder hun det, hun har skrevet, pjattet i sammenligning med det, hun får som svar, så hun beder:

«..Min Kristoffer faar tilgive mig, jeg er jo langtfra saa lærd, saa jeg kan skrive et smukt Brev endnu, men jeg trøster mig ved, det skal blive bedre ved Omgang med Dig...«

Det kom aldrig til at gå i opfyldelse. Når hun senere i livet tog sig tid til at skrive, havde hun så travlt med at berette, spørge og give gode råd, at hun for altid bibeholdt sin hurtige skrift og sin egen uendeligt levende og kærlige stil.

Hun var blevet godt oplært i husholdning og fortæller stolt om, hvor fint hun holder hus for en søster, mens denne i 1884 ligger i barselseng, og hvor pæn hun vil holde sig selv og sit eget kommende hjem:

»...og hvis jeg ikke kan holde det ordentligt, saa er Du, min tilkommende Mand,

jo inde i saadanne Sager, saa at Du kan sige: Dér og dér ligger der Støv, kan Du faa det transporteret! – og naar Du siger det, saa véd Du nok, hvem der bliver rød helt ud i den lange Næse«.

I 1885 blev Maria gift med »Jensen«, som hun livet igennem næsten altid kaldte ham, og de fik en søn, der 7 mdr. gammel var med på en meget dramatisk tur til Klovborg ved ansættelsen der fra 1. februar 1886. Den ankomst går der endnu 100 år efter ry af i byen, og det yngste af de ialt 8 børn, som lærer Jensens fik, fortæller:

»Det blev et frygteligt snevejr med store driver på vejene. Man havde hentet den lille familie ved Rask Mølle i kane, en tur på ca. 7 km, og det blev så koldt, at mor til sidst ikke så anden udvej for at holde lille Aage varm end ved at knappe både kåbe og kjole op og lægge ham helt ind til sit varme bryst. Og da de så er ganske nær ved skolen, må hestene give op, og familien blev indlogeret for natten i »Petersminde«, en gård ved landevejen«.

Jensen vidste, at nogle missionsfolk havde kæmpet ret hårdt for at få valgt en af de andre ansøgere. Derfor beretter han med glæde til sin mor:

»...Jeg (eller vi) bleve modtagen med en Velvilje, som om det var mig, og ingen anden, de havde ønsket. Næsten alle vare paa Benene for at hjælpe og tage imod os. Vore Nabokoner havde varmet Skolen op, slæbt Borde og Stole herover tillige med Fødevarer, saa der ved vor Ankomst var dækket Bord til os og dem, der kjørte. Aftenen før, da vi jo kørte fast en Fjerdingvej fra Skolen, havde de samme Nabokoner og et Par Mænd ligeledes siddet og ventet paa os til Mid-

nat. Den samme Flinkhed er siden udvist. Vi har en dejlig Lejlighed baade ude og inde. Skolen er bygget, siden jeg var her sidst, men den er rigtignok blevet flyttet længer bort fra Kirken og ligger knap saa rart som før... Jordlodden er lige ved Skolen...«.

Hvad befolkning og bolig angik, var alt altså indtil videre efter ønske. Men udviklingsmæssigt sov Klovborg nok, for et par aktive mennesker at se, tornerosesøvn. Selve byen havde en købmands- og en bagerforretning, og smeden, skrædderen og skomageren havde deres værksteder i huse ved landevejen, hvor der også lå nogle få almindelige beboelseshuse. Så var der skolen og nogle få gårde foruden »Friis' Hus«, der en tid var Tinghus og siden blev benyttet til »Ældrehus«. Resten af sognets ca. 800 indbyggere boede i spredt bebyggelse, hvor man i videst muligt omfang producerede og forarbejdede med håndens kraft til eget forbrug og om muligt til lidt salg.

De første travle år med skole, degnelod og småbørn

Ægtefællerne var meget forskellige af sind. Men det fremgår af alle breve, hvor fælles de blev i deres interesse for sognet, deres omsorg for børnene og deres kærlighed til litteratur og teater, sang og musik.

Foreløbig var der nok at gøre med at komme ind i de nye arbejdsforhold. Maria fortæller sin svigermor:

»...I Dag har vi haft Provstevisitats, vor Præst er Provst. Han og en anden Mand kom i Morges Kl. 8 – Fatter havde det hedt i Skolen, og jeg havde det hedt i Kjøkkenet, da han skulde spise til Mid-

dag her, det er jo saadan Skik her i Klovborg. Midt paa Formiddagen først Kaffe; saa kom endda Præstens Lærerinde med to Pigebørn til Overhøring, Døtrene, saa vi havde 5 fremmede, pæne Folk tilbords.... Ellers har vi ingen Afvekslinger i den daglige Dont, vi bor langt fra Kjøbstad, langt fra Toget, har kun den gulmalede Dagvogn, som kører herfra til Horsens hver Morgen Kl. 7, kommer igjen hver Aften Kl. 9 1/2, kommer ellers fra Nr. Snede«.

Efter at familien er blevet forøget med endnu et par småbørn, skriver Maria til sin svigerfamilie:

»I maa undskylde at jeg møder med Blyantsskrift, da Klovborgdegn for Tiden kun ejer to Penne, der duer en lille Smule, og dem bruger han selv og hans respektable Moder; vil jeg lille Skind ha noget skreven, maa jeg tage til Blyanten, ja, hvad synes I? er det ikke lidt uhøflig de behandler mig? –

I Dag har Mor vasket den hele Dag og Aften, og der er saadan Roderi i denne Tid da Kartofflerne jo ogsaa skulde op, godt var det at hun kom herhjem at hjælpe os, da jeg har nok i det daglige. Vi bliver saa dejlig bunden, naar der kommer Smaabørn, ikke sandt kjære Kirsten, men naar saa endda de maa være raske, saa kommer man vel nok over det.....«

Det var jo dengang anderledes farligt, når børnene blev syge. 14 dage efter, at det fjerde barn var født, blev de tre andre syge, og da måtte den pige, man til den tid havde lejet, gå de 7 km til Brædstrup Apotek og tilbage igen, før de havde medicinen i hus. Da det nogle år senere en nat bliver nødven-

digt at hente medicin, må degnen selv gøre turen.

Lærer Jensen havde altid en lille notesbog hos sig. Nogle rummer spredte notater fra flere år, andre er på kortere tid blevet fyldt med regelmæssig bogføring af regnskab for svin, høns og køer, for sygeplejeforening og for udlæg for sognerådet for indkøb af skolemateriale, for kurser og for ture til auktioner i nabolaget m.m. Og spredt mellem disse regnskaber findes gode råd noteret om alt: – om, hvad han skal se at få læst af ny lektüre; om ting, der kan øge det økonomiske udbytte af degnelodden, og om idéer, han selv får.

Fra 1890 er her nogle eksempler på, hvad der optog ham:

»En Trækvogn anskaffes til Hjemkørsel af Grøntfoder og Korn, men indrettet saaledes, at en Petroleumstønde til Ajle – forsynet med en Ajlespreder, kan anbringes paa den. Kvien vænnes til at gå for Vognen.

Grisen faar endnu raa Kartofler og lidt Grut tilsat Drikken.

Middel mod Trommesyge: en lille halv Pægl Brændevin med en Haandfuld Kommen i – haves Kridt og Potaske ved Haanden, kan lidt af hvert ogsaa blandes i, og da ogsaa en halv Pot Øl.

14. Okt. Holger Drachmann fører sin egen Seng med sig paa sin Oplæsningsturné (sammen med Schandorf) paa Grund af sin Længde af 74 Tommer.

25. Okt. Skat Rørdam ved et nyligt Møde i København bl.a.: Da jeg var 20 Aar, var jeg klar over, hvem der var troende og hvem der var vantro; da jeg blev 40, syntes jeg, det blev lidt sværere at af-

gøre; nu, jeg er godt paa Vej til de 60, maa jeg bekjende, at jeg ved grumme lidt om de Dele.

Der er nu 18 Andelsslagterier her i Landet.

7. Nov. Mon man ikke skulde have Severin Kjær »Fra Stavnsbaandets Dage«, der nu faas fra Roms Forlagsforretning for 3 Kr.

11. Nov. Indbudt til Aftenskole, kun 4 mødte. Husk Bogen om Kvindemenneskes Rejse om Jorden.

14. Nov. Til Aftenskolen mødte 6.

15. Nov. P.Ø. Jensen i Horsens har faaet 5 Aars Eneret til at forfærdige en af ham angiven Spyttebakke.

18. Nov. Slagtede Grisen. Vejede slagtet (Indvoldene udtaget) ca. 14 Lispund.

27. Nov. I Danmark findes for Tiden ca. 900 Andelsmejerier og 20 Fællesmejerier. Antallet er omtrent ligeligt fordelt mellem Jylland og Øerne.

Ja, ude i verden vinder maskinerne frem og gør arbejdet lettere for folk. Og i sogne, hvor Grundtvigs tanker vinder frem, er der siden 1831 blevet bygget højskoler og forsamlingshuse. Den stadige udbygning af jernbanenettet i Danmark gør det overkommeligt at få inspirerende foredragsholdere fra hele landet. Det følger Jensen med opmærksomhed, og efter nogle års ophold i Klovborg kan han ikke mere stilles alene ved hjemmet og de daglige gøremål. I et brev, hvor Maria giver en malende beskrivelse af deres 4. barselsgilde og alle de barselsgaver i naturalier, som naboerne er kommet med, fortæller hun også:

»...Det sidste er skrevet Tirsdag Aften og da var jeg søvning, da sad vi oppe og

ventede efter Fatter, som igjen var med »Bismarck« i Horsens, han kørte for Vedel, J. Malund, Søren »Skildal«, som vi kalder ham, og saa Fatter; men de kom pænt hjem Kl. 11 1/2. De var ude at købe for næsten 700 Kr. til Forsamlingshuset, som nu snart skal paabegyndes, det skal ligge ved Landevejen lige ved Smedens. – Fatter, Vedel og Simon var én Søndag i Hjortsvang at se Forsamlingshuset der. Vedel var her en lille Tur den anden Dag, hans Damer ville han have haft med, men de var vendt om og gaaet tilbage igjen, de var saa udaset efter en Tur, de havde haft Dagen forud. – Fatter var ogsaa i Uldum en Søndag, han farer omkring baade her og dér...«.

Forsamlingshuset står færdigt i 1892, men det volder ikke lutter idyl i det lille samfund. Jensen må i 1893 tilstå for sin moder:

»...Fastelavnssøndag havde vi vort store Vinterbesøg, til hvilket der mødte 18 Personer. Vi havde da lige faaet et dejligt Spisebord for 25 af de 29 Kr., vi fik som Nytaarsgave. Kromandens ere vi ikke i »Lav« med længere. Det har været helt skidt med os, siden Forsamlingshuset fremstod. Antons i Nørskov er det ogsaa ude med, og han er rent ilde stillet ved, at han før sin »omvendelse« blev Aktionær i Forsamlingshuset; nu tillader hans og Ann Maries Samvittighed dem jo ikke at komme andre Steder end i Missionshuset. For 14 dage siden bødes der os her i Klovborg noget, som næppe gentager sig saa snart igen. Et Skuespillerselskab – det Svendsenske – lejede Forsamlingshuset og spillede udmærket, men selvfølgelig paa et Sted

som her for tyndt besat Hus. Vi benyttede Lejligheden og var med alle 3 Aftener, sidste Aften dog paa Fribilletter, da jeg havde hjulpet med at faa det bekendtgjort. – Paa Torsdag skal vi have Foredrag om Husflidssagen, og ved samme Lejlighed kommer nok Sangforeningen fra Hammer. Jeg tænker nok, jeg søger om at faa Kursus i Husflid i Ferien, og saa skal det prøves, om det ikke kan lade sig gøre at samle en Del af de gode Klovborg Folk til noget haandgribeligt...«.

Ja, der var nok af nye opgaver at gå i gang med for en foretagsom mand. Den 19. november samme år skriver han:

»Kære Moder!

Der skulle lidt afsted af vor Gris, og lidt skriftligt skulle da ogsaa med, hvilket det næsten kniber med Tid til, da det er særligt galt med at passe det alle Steder. Dagen er kort, og de fleste Aftener tilbringes uden for Hjemmet. Hvad siger Du f.Eks. om saadanne 8 Dage: Sidste Tirsdag i Besøg i Skeldal, Onsdag Aften begyndte Husflidsskolen, i Aften – Søndag skal vi over til Linus, i Morgen Aften op til Peter Stoustrups, Tirsdag skal jeg til Licitation i Grædstrup og om Aftenen igen i Husflidsskolen. Saa har vi haft Slagtning Fredag og Lørdag. Grisen var nok paa omtrent 11 Lispund; den kunde jo blevet noget federe, men har ikke ædt ret meget Korn, saa den maa kaldes en billig Gris...«

Og som så ofte før og siden gør Maria brevet færdigt:

»Siden 1. November har vi solgt Mælken til N. Snede – hvilket er en Lettelse for mig. Fatter har endnu den meste Tid

selv kørt Mælken ned om Morgen, vi skal have Spanden ved Landevejen Kl. 7. Nej i Vinter kan jeg vist holde den gaaende uden Fatters Selskab, da han altid har noget at bisse efter, til Dato har det i hvert Fald været saadan. – Nu sidste Torsdag var begge P. Stoustrups Sønner at pløje Marken færdig for os. Fatter og jeg fik ene to alle vore Kartoffler op, og de var gode, og vi har ogsaa ene faaet vore Turnips op, en 30 Tdr., deri hjalp Drengene, de skiftedes til, den ene hjemme og legte med de to smaa, mens den anden hjalp os...«.

Farfar slutter:

»Svigerfar har lige afsendt en Høvlebænk til mig og Svoger Georg en Langhøvl, saa jeg skal jo ret til at være Snedker nu.

Kærlig Hilsen til Jer alle derhenne, K.J.«.

Der var i de første 15 år gennemgående 2 køer på degnelodden, og selv om Jensen mener, han ikke har haft held med dem, siden han er blevet »Landmand«, er der altså af og til mælk at sælge, så noget af det, han nu »bisser efter«, er nok arbejdet med at få oprettet et andelsmejeri i Klovvborg. Flere nabosogne *havde* fået det, såvel som de sogne, hvorfra de selv stammede.

Men også på dette område måtte der arbejdes meget på at få hensynet til Indre Mission til at gå op i en højere enhed med de grundtvigske kredses praktiske krav til effektivt mejeribrug. Da mejeriet stod færdigt i 1898, måtte det i begyndelsen ikke arbejde på søn- og helligdage. Men efter en periode med fremstilling af smør af dårlig kvalitet og efter afholdelse af to ekstraordinære generalforsamlinger i samme anled-

ning, måtte man bøje sig for tidens krav og arbejde daglig med mælken.

Alle disse bryderier har jo nok ført til mange sene aftenmøder, og Maria har følt, hun vil værne lidt om »Jensen«s morgensøvn. Der er dog vel også en lille smule »sladren« til svigermoderen i følgende brev fra februar 1898, hvor deres 5. barn er knap 2 år:

»...Efter Dit sidste Brev at dømme ere I komne til at spekulere over mit daarlige Humør, og dertil vil jeg strax nu tilføje, at med den Ting gaar det op og ned, ligesom med Grisehandelen. – I Julen var jeg ogsaa meget trist til Mode, vi vare alle mer og mindre syge (undtagen Jensen i den Tid) og jeg gik i flere Uger kan jeg godt sige uden at lyve, og var virkelig meget sølle af Hoste og Sting og slige Ting. Børnene var syge af Hoste, Opkast og sligt, Dagene var mørke, og triste og korte, Arbejde er der nok af til én naar man er rask, men har man Influenza at trækkes med er det ikke nemt at komme over sin daglige Dont. – Er jeg, og helst os alle raske, saa kan vort daglige Arbejde overkommes med Lethed nu, lille Ebbe er saa stor, og Dagene bliver længere, og med Sundheden kommer Humøret mer og mer tilbage, særlig Mogenstunden er min bedste Tid; i Morges jeg vilde over med Mejerispanden modtoges jeg af fire kvidrende Stære, eller de andre Morgener de smaa Lærker har sjunget, ja saa kommer der en jublende Fryd med Tak for Livet over én, det Liv som i Julen og i triste Stemninger synes ikke værd at holde af – ja saadan gaar det op og ned med vi Menneskebørn. – Slig Morgenstund kom-

mer der ogsaa saadan en Foraarslængsel, jeg gaar tit og er helt andægtig stemt i Stilheden. Stuen har jeg gerne hel i Stand og varm, førend jeg gaar ud at malke; naar jeg saa kommer ind og har været saa glad i Hu, saa er Rollingerne tit i Farten, de store slaas, ler og tumler, de smaa vil op og skal hjælpes, – Maden skal passes, Skolen være varm omtrent og altsammen til Kl. 9; ja, kommer jeg saa ind i det Roderi, saa er Andagten forbi, saa kan vor Fatter ligge i Sengen og høre mig skjælde ud til højre og venstre som nogen Skærslipperkælling, og lige meget hjælper det, men jeg kan ikke lade 5 være lige og tie stille, det er jo nu min Fejl. Morgenarbejdet er ogsaa altid det værste at komme over. – Pige spørger vi aldrig efter, da vi ingen vil have, saalænge vi paa nogen Maade kan skaane det, maatte vor egen Pige endda blive stærk, saa kan vi snart tænke at hjælpe os selv for mange Aar, endnu er hun jo en Skrøbling, der holder sig bleg, mager og hostende, men vi maa haabe hun med Hensyn til Sundheden maa arve efter sin Mor. – I trist Lune skylder jeg saa den tossede Klovborg-Besøgersers-Natrenderi for Aarsag til at man samler sig Sygdom og Overanstrengelse og Daarlighed i alle Maader; jeg tror, vi ere alt for afholdte her. – De holder meget af os, det er en given Ting. – Nu Helenes Fødselsdag f.Eks., den huskede alle Skolepigerne, hun var ikke selv i Skole og Petra Florits var den eneste Gjæst hun maatte faa, men saa kom Drengene hvert Øjeblik ind med Kort og Smaanips til hende, kønne Sager, der var fire Kort fra Gjørtz' Kroens og dem

alle, saa syntes vi alle Pigerne maatte hellere komme ind og faa en Kop Chokolade derfor, der var 16 Piger ialt, saadan gaar det løs af og til. – Se, det hjælper ogsaa til at mit Humør er kommen til Vejrs, at vi nu har haft alle vore Fremmede. ...da var alle ogsaa i godt Humør. Jensen læste lidt »Jysk« for dem og de lo, saa de græd ved det og vi spillede og sang...«.

Inden Maria om morgenen listede op, lagde hun altid en sut over til »Jensen«, for at han kunne stikke den i munden på den mindste, hvis den skulle vågne og begynde at græde. Og det lyder, som om hun syntes, det *havde* været rart, om faderen fra sin seng i det mindste selv ville have brølet til de store drenge om at holde op med at jage rundt i hele huset!

Barn nummer 6, en lille pige, bliver født sidst i 1898, og selv om de to største drenge nu snart kommer hjemmefra – den ene til Ribe for at læse til lærer, den anden til Grindsted i snedkerlære, – så skal der stadig sys og strikkes, vaskes og lappes om dem også.

Og Jensen benytter stadig ferierne til at tage på kurser, – i 1900 er han en hel måned i København, mens hans svigerfar vikarierer i kirken.

I foråret 1901 er det besluttet, der skal oprettes en forskole, og at degnelodden skal nedlægges. Maria meddeler:

»... Ja, der vil jo ske store Forandringer her til Sommer, som jeg haaber, vi fremdeles maa faa Glæde af, vor sidste Ko malker jeg hver Morgen endnu, den skulde jo være sén, den skal først leveres i Marts, hvordan det saa er at være fri for Jord, kan vi først faa at mærke i

Sommer, jeg er glad ved det. Jeg haaber, at vi det sidste Aar har haft det meste Arbejde, vi faa nogen Tid, det har tit været drøjt nok. ...Aa, hvor de to store Drengespiller kønt sammen Violin -...«

I september 1901 er kørerne væk, og Maria kan benytte de rolige morgentimer til at skrive lange breve til sin »hjerter Mand«, der igen er på kurser i København. Denne gang skal hun endda følge efter og være derovre sammen med ham en del af tiden. Det bliver et herreliv for hende, ikke mindst fordi der med kurset følger fribilletter til teatre og koncertsale.

Hjemme er byggerodet endnu ikke forbi. Maria skriver til den næstældste søn, der nok er kommet i en streng læreplads, ofte om alt det, der foregår omkring hende i det hjem, drengen savner så hårdt:

»... Nu er der ikke længe til Jul, Ejevind, den vil komme for tidlig paa mig, Du maa tænke, vi gaar og ælter i det bare Sand i disse Dage i Køkken og Mælkekammer og det skal vi blive ved med til Fredag el. Lørdag. Torsdag faar vi et nyt Komfur og saa har vi da faaet Murerne til at love at komme ind at gøre i Stand her, de ere endnu knap færdige med det ny, ja det er noget godt Slæberi, som I nok tager Jer et Smil over; det gaar ud over os, vi skal vente til de ere færdige med det andet, saa humane ere de mod os, vi har endda været gode ved dem flere Gange i Sommerens Løb med Kaffe, Toddy, Rejsegilde og sligt.

... Dette er skrevet Mandag Aften, nu kommer de lige ind fra Aftenskolen, det er først den anden Aften, der er endnu kun 10 mødt. ... Her vil Karl Murer og Hans Peter Vognmand ogsaa ha Sang i

Gang ind ved Aftenskolen, det bliver vel sagtens ved en Begyndelse, der er ikke begyndt endnu. ...Nu skal jeg fortælle Dig en glædelig Begivenhed for os, og det er, tænk Dig, Ejevind, vi faar nu vor Brønd heromme ved Hjørnet lige ved Nord-Døren Du ved, ja, jeg er saa glad derved, Du ved jo ogsaa nok hvad det vil sige at bære Vandet hjem dernede fra, det gør vi jo endnu til vi kan tage den ny i Brug, og den kan vi maaske benytte i denne Uge. I Morgen skal de vist til at begynde at mure den. Det er saamænd »Boest Slagter« i egen Person, der er Brøndgraver med to Hjælpere, men de ere saamænd meget flinke og glade, naar vi giver dem Kaffe, Æbleskiver og sligt. Far talte med dem, da de begyndte at tage Stenene op i den gamle, og saa sae han Mesteren, at de tog lige meget, enten de skulle lave den gamle 6 Alen dybere efter Ordren, eller prøve en ny og saa begyndte de at grave heromme og kom kun 5 á 6 Alen ned ialt, saa strømmer Vandet ind fra tre Sider, saa Mesteren bandede paa, at det var en Skam, saa nær her var til Vand, han ville hellere have været 10 Alen længere ned for at tjene noget mere. Ja, er det ikke storartet, Drengen min, har vi nu afslæbt paa Vandet snart, kan gaa inden Døre efter Tørv og ingen Jordlod, ja Mælk skal vi jo hente af og til; men det er da til at overkomme, saa har vi da aldrig haft det saa godt, maa vi ellers vedblivende alle være raske. Naar vi nu saa ogsaa snart kan komme i Orden herinde, det er grimt at gaa i saadan et Svinehus, det ere vi ikke vant til. ...«.

Sommeren 1902 bringer dog stadig ikke

ro over familiens liv. Maria tager til Vestjylland for at passe sin døende far og har de to mindste med sig. Da begravelsen er overstået, og hun kommer tilbage efter en måneds forløb, tager Jensen igen på et kursus, denne gang i gymnastik på Vestbirk Højskole. Han indrømmer dog over for sin søster:

»... Det var et ret anstrengende Kursus, jeg havde i Aar; mine Lemmer er allerede blevet for uskikkede til at opfylde Gymnastikkens Krav; men iøvrigt havde vi det godt og fornøjeligt. Jeg var hjemme de Søndage, der var Kirketjeneste, og jeg var ogsaa hjemme til Karen Florits' Begravelse. ...«

I november bliver familien forøget med endnu et drengbarn. Og samtidig meddeles det med en vis stolthed, at der nu er over 20 aftenskoleelever.

Trods familieførørgelsen bliver tilværelsen i skolen alligevel lettet noget. De store børn kan passe de små, så Maria også kan komme med ud og opleve noget, der kan fylde hendes tanker ved det daglige rutinearbejde, og hun skriver ikke mere kommentarer om de – stadig flere – foretagender, »Jensen« drager rundt og er med til at sætte i gang.

Det udadvendte virke – og lidt om baggrunden for, at de blev i Klovborg

I hundredåret for den danske skolereform af 1814 blev udgivet et jubilæumsskrift, hvori lærer Kristoffer Jensen omtales således:

Med utrættelig Energi og aldrig svigtende Arbejdsevne har J. virket til Gavn for sin Skole, sin Stand og sin Egn. Han

beklæder saaledes flere Tillidsposter, han er Kredsformand for 100. Kreds og Formand for den stedlige Sygeplejeforening, var i den Tid, Menighedsraadet bestod, Medlem af dette, var det derværende Mejeris første Formand, senere Regnskabsfører og nu Revisor ved samme. Formand og Regnskabsfører for den derværende Spare- og Laanekasse, fleraarig Leder af en Sangforening og tidligere Formand for Skytteforeningen, Foredragsforeningen og Afholdsforeningen.

Gårdejerske, cand.theol. Elna Ulvbjerg fortæller i sit 3-bindsværk fra 1960, »Skadegord«, som hun har udgivet på eget forlag, og som også omfatter Klovborg sogns historie, at hans skole blev regnet for en af de bedste i stor omkreds. Når han sådan bliver rost, kan det måske synes mærkeligt, at han ikke med tiden fik et større og mere vellønnet lærerembede. Han søgte også flere gange, men blev vraget, og her er hans egen bitre kommentar til det første afslag, sådan som han formulerer det i et brev til sin mor:

»...Biskoppen har her lavet en Historie, som de fleste ville forundre sig højlig over. Nu kan jeg saa nogenlunde slutte mig til, at han med Tilfredshed har givet mig en Tak for sidst, nemlig fra hans Visitsats her for godt to Aar siden. Han optraadte her som for Resten alle Steder temmelig ubehageligt og fordringsfuldt, og jeg kunde ikke faa mig til at tage derimod med smilende Ansigt, men lod ham forstaa, at jeg ikke fandt hans Bedømmelse af Skolen retfærdig, hvilket jeg fremdeles finder, jeg havde Grund til, da han er den eneste Visita-

tor, der ikke har været fornøjet med min Skole. Selv min ikke meget gode Ven, Schaumburg, var helt godt tilfreds. Bispens kristelige Sindelag tillod ham alt-saa at begaa en Uretfærdighed for at tilfredsstille en personlig Hævn. Jeg var udmærket anbefalet af Pastor Vester-gaard og Provst Møller i Tønning. Der var flere henne i Lund, der tog sig ivrigt af min Sag, saa vi havde i Forvejen haft Venner herhenne. Naa, det er altid en Trøst, at der er ikke saa faa her, der ere glade ved, vi blive. – Maria har i Eftermiddag fældet nogle Taarer; jeg har indskrænket mig til at ærgre mig over Bispens«.

Da datteren i sin tid udleverede brevet, skete det med følgende kommentar:

»Far kunne jo nok være sådan lidt stolt og stivsindet, og han fortalte os selv om, hvordan han ikke fandt sig i forskelsbehandling. Ved den famøse visitats havde bispens ved sin ankomst rakt provsten hånden til goddag. Derpå rakte han allernådigst to fingre frem mod degnen. Disse fingre overså degnen roligt og bukkede høfligt! Så rakte bispens en bydende pegefinger frem og tordnede: »Bed så Fadervor!« – »Ikke på kommando, Deres Velærværdighed!«, lød svaret.

I sin lommebog har Jensen i første omgang dog blot noteret:

»Endelig overstaaet Besøget af den velsignede Bisp!«.

I sin protokol har biskoppen ikke skånet Jensen, kalder ham tør, kjedelig, sur, uden appel, og giver ham ret lave karakterer. Seks år senere har forholdet mellem dem ikke bedret sig, men det indrømmes dog, at

han er blevet en bedre kateket, og karaktererne er også væsentligt bedre.

Men afholdt var Jensen som lærer, – det nævner både Elna Ulvbjerg og gårdmandskonen Sigrid Høj fra Klovborg. Sidstnævnte har i 1976 på opfordring, ud fra sit meget virksomme og udadvendte liv, skrevet om »Klovborg Sogns Foreningsliv«. Det fylder to håndskrevne kollegiehæfter, der opbevares på Nationalmuseet, og de berører også tiden helt tilbage til århundredskiftet.

Hvis ikke lærer Jensen også havde kunnet lære fra sig, var hans skole næppe blevet kendt som en af de bedste. Og han var ens mod alle – gav på opfordring gerne særundervisning, hvadenten et barn havde svært ved lektierne eller gerne ville have hjælp til at få en videreuddannelse, fortæller Marie Pedersen, som stadig lever i Klovborg, og hvis mor og bror som hun selv har gået i skole hos »Lærer Jensen«, som han altid blev kaldt.

En mand, der i 1980 gik rundt på kirkegården i Klovborg, og som kunne se ud til at have begyndt sin skolegang før 1923, blev spurgt, om han måske havde gået til skole hos Kristoffer Jensen? Han så helt desorienteret ud, men da han hørte noget om 8 børn og om grundlovsfester og om andre store arrangementer, som et barn ville kunne blive ved at huske, udbrød han: »Naah, - Lærer Jensen!«, og så kom munden på gлед, indtil hans ledsager gjorde tegn til, at de skulle videre. De grundlovsfester, der refereres til, og som i hvert fald finder sted endnu i 1920, havde Jensen fået igang i skoven til Matstrup Gods i 1904 efter inspiration af en afholdsfest i Brædstrup, som familien havde deltaget i, og som blev

»...en yndig, mindeværdig tur. ... Mage til Sang flerstemmig har vi aldrig hørt, og saa dertil udmærkede Talere... skaa- ren Brød havde hver Familie selv med, en Kop Kaffe med megen, dejlig Brød til for kun 25 Øre tog vi os«.

Godsejeren på Matstrup var gået med på idéen, ja, var endda ligefrem blevet så glad derved, og kromanden, som de åbenbart er kommet på talefod med igen, blev også glad ved sådan en fest, han ikke havde beregnet. Han lovede så vidt muligt at undgå spiritus, satte ikke pris på at tjene sine penge ved fulde folk. Maria er stolt, da hun fortæller videre om festen:

»...Ja, der kom omtrent 400 Mennesker, Indgangspengene alene blev paa godt 96 Kr., – saa kan Du jo selv gøre Regning, Aage, saa det var rigtignok dejlig at se, Festen fik saadan en Tilslutning. Der var pyntet op med Flag, Æresport til Indgang og smykket Talerstol i stor Maade, Godsejeren hjalp selv med hele Formiddagen – og saa den dejlige Natur. Musikken var ikke saa god, da de bedste var bortlovet; men nu, det gik endda, der var 3 Horn og det lyder godt i den fri Natur. Kromanden havde to Telte, én til Dans til Aftenen, men der var stadig Søgning i begge om Eftermiddag og overfyldt efter Talernes Slutning, ja en Masse fik endda Kaffen baaren ud i det grønne, saa han strøg Skilling ogsaa, alle saa glade ud og ikke en eneste beruset, der var rigtignok Feststemning over det hele. Fatter var jo Ordfører og han skal nok klare sig med Glans, den Mand, hvor han staar. – Først sang vi »Velkommen i den grønne Lund«, og efter den begyndte Jensen med de samme

Ord og ytrede sin Glæde over den store Tilslutning og fortalte hvor lang Spille- rum der havde været i Fald der var Mangler, samt videre fort en lille kort velformet Tale, der endte med et »Leve« for vor gamle Konge. Saa Pastor Andersen en hel god Tale, saa Vestenholz en meget populær Tale, baade hans Kone, Datter og Lærerinde var der, saa en Mand fra Aale, Lærer Jensen, Snede – o.s.v. saa der var Fest og Glæde nok for den 25 Øre og Folk skiltes ogsaa sent. ...Der blev sagt, at Folk tog aldrig Fejl at byde til Fest i Matstrup Skov, saa kan der jo ogsaa sørges for gode Talere i Tide herefter. Sangere, der var i Brædstrup vilde godt taget herud og ligesaa Hr. Aases Musik; men Jensen turde ikke stille an saa stort, da ingen vidste om det vilde vinde Tilslutning med Festen, nu ved vi det en anden Gang. – Missionsfolkene var til Møde i Plantagen. ...«

Og Jensen selv skriver i samme brev:

Jeg har været ude og ordne et og andet efter Festen og betale et og andet. Vi kan vel faa et Overskud paa 50-60 Kr. – og det er jo rart at tage til ved anden Lejlighed. Godsejeren har vist ikke noget imod, at vi holder saadan en Fest nede hos ham hvert Aar; han talte svært oprømt og velvilligt om det i Dag. ...«.

Men Missionsfolkene var og blev der afstand til i Lærer Jensens tid. Et missionshus blev bygget allerede i 1887, og egen skole havde de en kort tid omkring 1910. I dag føler man dog ikke skellet så skarpt og engagerer af og til fælles talere til foredrag i »Huset«.

Forskellige aftenaktiviteter begynder at udvikle sig efter ønske. Den 11. april 1910

skriver Jensen et brev, som hans kone i en fodnote til sønnen udtrykker stor glæde over. Der står bl.a.:

»I Aftes overværede den hele Familie – liden Gudrun indbefattet – en Forestilling af Klovborg Gymnaster, der i omtr. 3 Timer i Støv og Damp forlystede et ret talrigt Publikum og fyldte egne og Tilskuernes Lunger med førstnævnte Del af nævnte to Ting. Ikke desmindre har jeg i Dag ladet tilflyde Folkebladet en skøn liden Opsats om den glørværdige Affære sammen med en dito om en Husmandsforeningsgeneralforsamling, der paa Dagsordenen havde: Oprettelse af en Sognesparekasse. Hatten af for Klovborgerne! ...«.

Med tiden blev det en stor flok mænd, der sammen arbejdede for oplysning og fremskridt på Klovborg-egnen. Den nære ven af familien, gårdejer Jørgen Møller i Gribstrup, nævnes stadig med den dybeste beundring i sognet. Og samarbejdet med den unge præst, senere provst og biskop, John Ammundsen, der virkede i Klovborg 1904-1914, havde degnen virkelig glæde og hjælp af. Den opvoksende ungdom, som disse mænd havde givet så meget ud over de 7 års skolelærdom, nåede han at opleve som folk, der begyndte at føre arven og arbejdet videre i foreninger og institutioner. I sine breve nævner han deres navne som bestyrelsesmedlemmer og venner, og de samme navne går igen i Sigrid Højs bog og i Jubilæumsskrift fra den i 1911 oprettede Sparekasse.

I slutningen af 1910 har degnen denne lille efterskrift i et af familiebrevene:

»...Jeg har min gode Part af Arbejdet med at faa Sparekassen oprettet. ...Her

er en forfærdelig Banekrig – *For* og ikke mindre *imod* vor Bane. ...«

Men ligegyldigt hvor hårdt han var med til at kæmpe for sagen, så nåede Jernbanen ikke til Klovborg før i 1929. Han skriver ellers endda allerede i 1904 om begyndende »undergrundsarbejde« for at få banerne, der skal føre til Silkeborg, Nr. Snede og Brande, lagt via Klovborg. Men det blev Brædstrup i nord og Tørring i syd, der i den omgang vandt kampen om linjeføringen.

Sine egne korte efterskrifter på de lange familiebreve undskylder han i denne tid med meget andet skrivebordsarbejde, men nu véd han, at der sidder mange rundt i sognet som han. En kommentar lyder da også:

»...I næste Uge vil en Del Klovborgere – mest af Haandværkerforeningen – spille Komædie. De har nok bekostet 150 Kr. paa Scenen, der skal stilles op i Forsamlingshuset. – I sidste Uge havde vi en sympatisk og dygtig Taler for Georgismen i Signe Bjørner fra København, og efter hendes Foredrag var der hyggeligt Kaffe bord. Jo, jo, Klovborg er kommen godt med«.

Denne kommentar stemmer godt overens med, at der ved denne tid ifølge Sigrid Høj findes ca. 20 foreninger og institutioner, og blandt disse er Brugsforeningen og Håndværker- og Borgerforeningen samt Husmandsforeningen i hvert fald oprettet, uden at degnen skal have noget af æren derfor.

Allerede i 1913, altså et par år før, har Maria udtrykt den samme tilfredshed med udviklingen. Men hun får i sit brev også fortalt noget om, at livet heller ikke er lutter slid og alvor:

»Herhjemme har vi det ellers saa godt, som næsten aldrig før. Jeg har mer og mer let ved at komme over det daglige Arbejde, har ikke haft og vil ikke ha Maries hjælp, saavidt det kan undgaaes. Vi har endda haft Eksamen med 5 fremmede Herrer til en god Middag, har haft 2 Foredragsholdere for nylig, der befandt sig udmærket; vi kan ikke vel blive fri for dem. ...Den sidste vi havde forleden var selve »Justus« (Mads Jepsen), der skriver saa kønt lige som Edv. Egebjerg. Den Aften var i Huset baade Provsten m.fl. Missionsfolk og han talte kønt. ...saa Du kan se Klovborg er snart med Tiden. ...Bygangen gaar livlig ogsaa for Tiden. I Søndags, Kl. 3, kørte Kromanden ud til Karl Stoustrup for 11 Mand i sin ny store Charabanc, lad os sige for det »gemytlige Klovborg«. Vi er jo et Hold, der tit kommer sammen, Kroens, N. Jensens, os, Mejeri og Brusens, saa Stoustrupper og lille Malunds, og vi kan af og til faa os en rigtig hjertelig Latter. ...«

Afslutningen

Der blev holdt fester med taler og sange, da degnen og hans viv i 1923 på børneflokkens indstændige opfordring trak sig tilbage for at opleve nogle rolige år sammen i en villa i Fredericia, som en svigersøn havde fået råd til at forære dem efter nogle gode indtjeningsår i Argentina, hvortil 3 af børnene var udvandret.

Der kom takkebreve fra folk, som ikke kunne være med ved afskedsfesterne for Lærer Jensen og »hans elskelige kone Maria«.

Men ingen har vel bedre udtrykt konklusionen af deres mange år i Klovborg, end Maria selv har gjort det til sin ældste søn, der som to af sine brødre blev lærere her i Danmark:

»Vi er for Tiden saa optaget af at faa alle vore venner her givet *den sidste Fests-aften med Aftensmad*, som de skal ha i Klovborg Skole, imens vi har Hjem her. Det foregaar paa 3 Aftener i denne Uge for at komme over det på én Gang, og saa føler vi det som en stor Befrielse, at det er overstaet; pænt og hyggeligt skal Mindet derom nok være for baade de Fremmede og os, det er givet. I Mandags havde vi 22 Fremmede, og I vilde ha moret Jer over at være med. Marie P. stod for Komfuret og Maden var god; først Bøf med Kartofler og saa Svinesteg, brunede Kartofler, Rødkaal o.s.v. og The o.s.v., lidt efter en Kaffetaar m. Sukker og siden stor Kaffe m. megen god Bagværk. – G. er en Knop til at pynte Aftensbordet med grønt og Blomster, – Kl. blev 1½ førend de tog afsted, det var en Fornøjelse som Humøret var, det gik jo med Kortspil i al Gemytlighed, Sang og Musik, – saa Aage omtrent kan gætte sig til hvem Gæsterne har været, fra Mejeriet, Malund og til Karl Laursens. Aftenen efter (Tirsdag) var vi i Forsamlingshuset til Generalforsamling med gratis Kaffe; dér gaar det ogsaa gemytlig til gerne, der bliver allerede holdt lidt Taler for os med Beklagelse over, at vi rejser fra dem. ...Den Aften blev det bestemt at ogsaa »Huset« nu skal ha sine elektriske Blus. – Ja nu er der noget ved for et Par unge Lærerfolk at komme til Klovborg, imod som da vi kom hertil. Nu er der omtrent unge Folk

V. Vedsted p. 7 August 1883.

Gode Jansen!

Endshjært det vil ikke, er saa passende for
en ung Pige saadan iden videre at begynde
med at skrive Breve til en Herre, saa kan
jeg dog alligevel ikke dig mig for at lade
et lille Brev følge med. Tænk, og da De
engang har sagt, at et Brev holder man
i Bogen nok af at læse om det næsten aldrig
er saa tosset, saa er jeg nu fast besluttet
paa at skrive.

Nå maa De endelig ikke være for
kritisk, hvad Hilsen og Tegning angaar, De
maa huske paa, det er hele fire Aar siden
jeg gik i Skole og skrev en ordentlig Stil.

Maria

Slutning af Marias første brev til Jensen.

alle Vegne ved Styret, om det saa er Mar-
keder, skal Klovborg igen ha sine, mulig-
vis engang imellem Dyrskue ogsaa. Un-
derligt at tænke paa, at Tidens Hjul er
drejet saa meget rundt i vor Tid her, at vi
ligefrem nu har gjort vor Gerning i dette
Liv, el. Far sin, og saa forresten kan vi
omtrent godt undværes, - ny i Stedet
strax til at forsætte - vemodigt. Men
mange holder ærligt af os her, det er gi-
vet. ...«

Brevet er skrevet 7 måneder før afskeden
med sognet og viser, hvordan hun aldrig
hører op med at prøve at gøre alt perfekt. 13
år tidligere skrev hun:

»Som det er nu jeg skriver dette, er

vor Forlovelsesaften for mange Aar til-
bage min vidunderligste Aften. ...«

Og aldrig har man i brevene mærket an-
det end glæde over, at hun i sin ungdom
vovede at udvise en for den tid lidt usæd-
vanlig frimodighed.

De hundredvis af breve, hvori hun måtte
have tid til at skrive om sine tanker og ople-
velser, lyser af lykke over tilværelsen som
baggrund for den mand, der fik følgende
karakteristik i nekrologen ved sin død i
1933: Førstelærer Jensen var en gammel
Hædersmand af den gamle grundtvigske
Skole; han havde i sin Tid alle de Tillids-
hverv, der kan tildeles en Lærer paa Lan-
det.

Holmstol

Om en by i »Det Kåde Sogn« i et halvt årtusinde

af Niels Sehested

Skannerup sogn er til tider blevet kaldt »Det kåde sogn«. Folkemindesamleren Evald Tang Kristensen skrev i 1886, at Skannerup sogn blev kaldt »Det kåde sogn«, fordi folk her var særlig letfærdige.

Skannerup sogn består af byerne: Skannerup, Holmstol og Dalby, samt Vedskov og Mølhaug, der hører under Dalby matrikel.

Holmstols alder er ukendt, men den eksisterede ihvertfald i Middelalderen. Navnet er ikke nemt at finde ud af oprindelsen til. Først må vi dele ordet: Forled: Holm – ja, det kender vi som holmen eller en holm. Efterled: stol: det er et gammelt dansk ord (kendes tilsvarende i norsk), som betyder »en forhøjning i terrænet« – en klippe (norsk), en bakke, vi kender f.eks. »Dronningestolen« på Møens Klint. Direkte oversat betyder »Holmstol«: »Bakken ved Holmen«. Der er nu ingen holm, om der har været noget, som kunne kaldes det i engene neden for er muligt. Den mest sandsynlige forklaring er nok, at Holmstol betyder »Egnen neden for bakken«. Da terrænet mod syd stiger meget, ca. 35-40 m. på en forholdsvis kort strækning (Pejterbakken), er det sikkert der, vi har forklaringen.

I et senere nævnt skøde fra 1580 kaldes byen for Hielmestol; men da den i 1586 i Sil-

keborg Jordebog bliver kaldt Holmstoll, er det først nævnte muligvis en skrivfejl. I 1722 er det ene l smidt væk, i stedet nævnes den som Holmstoel, først i allernyeste tid bliver det til Holmstol.

Om Holmstols historie fra Middelalderen til i dag følgerde:

I 1400-tallet og formodentlig allerede i Middelalderen bestod Holmstol af syv gårde. Tre af disse, og muligvis flere, hørte under den lille middelalderlige hovedgård Mølhavn, den er nævnt i 1319, kaldtes da »Mølnahaghæ«, og den ejedes på det tidspunkt af Svend Friis, i 1425 af en fru Merete og i 1472 af Peder Eriksen Løvenbalk til Avnsbjerg. Dette år overdrager han den og to gårde i Holmstol til kronen. I 1580 mageskifter adelsmanden Mourits Podebusk en gård i Holmstol til kronen. I 1500-tallet var således 6 gårde i Holmstol samlet under kronen, der administrerede dem under Silkeborg len. Den syvende gård tilhørte fra Middelalderen domkapitlet i Aarhus, hvorfra den ved skøde af 22.8. 1666 mageskiftedes til rentemester Mogens Frijs. Senere, omkring år 1700, kom også denne gård under kronen.

I begyndelsen af 1600-tallet skete der det, at en af gårdene i Holmstol blev øde og dens jord tillagt en anden gård i byen, det

ses af markbogen fra 1683. I lensregnskabet for Silkeborg len fra 1645-46 ses det, at der er overgået Holmstol en stor katastrofe. En gård er helt øde og ubeboet, to gårde kan kun betale en brøkdel af landgilderne, og ved tre gårde står der: Er forarmet, forskånes ganske. Forklaringen er, at de hær-gende svenske hære har nået Holmstol og der har røvet og plyndret.

I lensregnskabet 1647 omtales, at en af beboerne i Holmstol, Frans Lassen, »Udi fjendens tid er jaget af hus og hjem og ganske udplyndret og frarøvet hans fattige formue«, hvorfor han ingen landgilde kan betale. En lignende skæbne er sikkert overgået de andre gårde, som er helt fritaget for landgilde.

I en artikel i årbog for »Historisk Samfund for Aarhus Stift« om Oustrupgård, hvis ejer på den tid var herredsfoged for Gjern herred, omtales, at han sammen med ridefogeden fra Silkeborg skulle vurdere skaderne, efter at general Wrangels plyndrende svenske hære havde trukket sig tilbage. Der står der, at de sogne, der havde lidt mest, var: Linå, Skannerup og Sporup. Hvor hurtigt eller hvordan man forvandt det, som var sket under krigen og ved dens udplyndringer, er ikke til at vide.

I det, der nu kaldes Amerika, er der en dal, som kaldes Svenskerdalen. Det navn skulle, efter hvad ældre har fortalt, skyldes, at Holmstols beboere havde skjult deres heste der, mens svenskerne var her, for at de ikke skulle tage dem.

Jeg har en udskrift fra Viborg Landstings Tingbog fra 1656, hvori der står følgende:

Sanndmændene off Gernn Herred svore og banner paa at Erich Balle hørde i

Holmstoell er fundet død af brændevins druk paa Holmstolls Sønns Mark.

Det er underskrevet af otte sandemænd.

Selv om der på det tidspunkt kun var seks gårde i Holmstol, havde de altså en byhyrde, og han har nok varmet sig lidt rigeligt i brændevin.

Et andet træk om Holmstol findes i kanceliets brevbøger, hvor der 15.12. 1623 er et brev til lensmanden i Silkeborg, hvori det hedder: Disse brevvisere Niels Jacobsen og Søfren Jensen, kronens bønder i Holmstol og Dalbye i Silkeborg len, har berettet, at deres smørskyld er sat så højt, at de ikke er i stand til at yde den efter deres jordtal og engbjergning, medens deres naboer, som kun er regnet for halvgårde, har dobbelt så meget og mere at bruge. De begære derfor, at deres enge må blive delt lige mellem dem, for at de kan få lige så meget at yde som deres naboer.

Dersom lensmanden finder, at disse mænd er brøstholdne, skal han forhandle mellem dem og deres naboer om, at de, som har mere eng, end de efter deres smørlandgilde bør have, afstår noget til deres naboer, som har for lidt, eftersom han eragter billigt, så hver årlig kan yde sit landgilde, og de kan blive ved deres gårde, og kongen kan blive forskånet for deres videre overløb. Dersom der i hans len findes flere, der har rimelig grund til at klage i så måde, skal han forholde sig med dem ligesom med de ovennævnte.

Det var altså muligt for bønder i Holmstol (og andre steder) at få direkte kontakt med Fjerde Christian selv, og selv om kongen brummer lidt, når han ønsker at blive fri for »deres videre overløb«, må man dog vist sige, at bønderne i Holmstol har fået

noget positivt ud af deres aktion. Af Jordebøgerne fremgår det, at smørlandgilden ikke blev ændret, men det er ikke muligt at finde ud af, om der er sket en ændring af tildeling af enge til de enkelte gårde.

Jeg har også et udskrift af Silkeborg Lens Jordebog fra 1586, hvor der er anført, hvad de forskellige fæstere skulle betale årligt i fæsteafgift. I Holmstol var der 6 fæste-gårde, der skulle svare følgende:

Per Turrisen:

Rug 3 ørtug, byg 3 ørtug, smør 1 fj., suin 1, lamb 1, giess 1, hønns 2, gæsteripenge 1 daller.

Barbra Peders:

Rug 1 ørtug, 3 skp., byg ½ ørt., haffre 1 ørt., smør 1 fg., byg ½ ørt., suin 1, lamb 1, gies 1, hønns 2, g.r. pend 10 sk. 2 alb.

Morten Rasmus:

Rug 1 ørt., byg 1 ½ ørt., smør 1 fg., gæsteri byg 9 skr., suinn 1, lamb 1, giess 1, hønns 2, g.r. pend 21 sk. 1 alb.

Esper Gramb:

Rug 1 ½ ørt., byg 1 ørt., haffre 1 ørt., smør 1 fg., g. ri byg 1 ørt., suin 1, lamb 1, gies 1, hønns 2, g.ri pend 21 sk. 1 al.

Jenns Lanngh:

Rug 1 ½ ørt., byg ½ ørt., smør 1 otting, g.ri byg 1 ott., lamb 1, giess 1, hønns 2, g.ri. pend 21 sk. 1 alb.

Jenns Turriss:

Byg 1 ørt., smør ½ fg., g.ri byg 3 sk., lamb 1, giess 1, hønns 2.

Vi går frem til 1683, hvorfra der findes en markbog nr. 1315 i Rigsarkivet i København. Deraf fremgår det, hvordan de enkelte agre i Skannerup sogn er fordelt mellem gårdene. I Holmstol var der 699 agre fordelt på to marker: Kroghalsmarken og Gammelvang. Agerfordelingen er temme-

lig regelmæssig, så byen må sikkert være blevet rebet (fordelt) i 1600-tallet, dog måske således, at ældre forbilleder er lagt til grund. Agrene var fordelt på den måde, at rækkefølgen af de seks gårdes agre næsten overalt er den samme indenfor de forskellige marker.

En gård, Hvasgård, jeg tager som eksempel, havde ialt 93 agre fordelt således:

Kroghalsmarken: Øster Kroghalsfald 12 agre, Vester Kroghalsfald 14 agre, Bryggestolsfald 12, Bredagersfald 10, Langagersfald 7 agre.

Gammelvang: Hohfald 8 agre, Lyngknoldsfald 7, Wirskovsfald 4, Lyngdalsfald 2 og Helagersfald 4 agre. Hertil kom lidt toftejord, det samlede areal af dyrket jord blev så 446, 710 kvadratalen eller ca. 32 tdr. land. Foruden den dyrkede jord havde gården forholdsmæssig part i græsning på enge og overdrev.

Efter at Frederik d. 4. i 1718 oprettede sine 12 ryttergodser, blev alle gårdene i Holmstol, som jo ejedes af kronen, lagt under »Det Skanderborgske Rytterdistrikt«, d.v.s. til underhold for den stående rytterhær, der nu blev oprettet.

I en krigsjordebog fra 1718 over dette rytterdistrikt findes en række oplysninger om Holmstol. Der anføres, at der til byen er god »overskov vel ved magt, men der er ringe græsning. Der er fornøden tørveskær i 40 år udi en mose, som er 180 favne lang og 31 favne bred«.

Om en af gårdene, »Hvasgård«, står der, at den ved matriklen af 1688 er sat til hartkorn 6-5-1-0. Den havde i 1718 fået tillagt noget jord fra 2 andre gårde. Den havde ialt 52 fag hus, som vurderedes til at være brystfældig for 31 rdl. Besætningen bestod af 8

bæster, 4 køer, 3 ungnød og 18 får, hvilket var ret normalt for en større bondegård på den tid. De mange heste var jo nødvendige for at trække den tunge hjulplov hen over de smalle agre, og 4 køer på en gård af den størrelse var meget almindeligt. Hovedvægten blev lagt på kornavlén. Udsæden blev anslået til: 4 tdr. rug, 4 tdr. byg, 6 tdr. havre og 2 tdr. boghvede. Kornavlén på den tid gav sjældén over 3 fold. Når der så var betalt fæsteafgift m.m., og der var taget fra til næste års udsæd, var der ikke meget til et helt års forbrug.

I en protokol over Skanderborg Rytterdistrikt fra 1766 er der 6 matrikelnumre, men 8 gårde i Holmstol, idet 2 af gårdene hver er delt i 2 halvgårde. Til hver af disse gårde er der af hartkorn 3 td. 2 skp. 2 fjk. og 1 alb., og deres landgilde er for hver af dem 3 rdl. og 85 skl. Efter denne protokol hørte der til Holmstol et stykke skov, som kaldtes Troldbjerge, det ejede de i fællesskab. Ligeledes efter denne protokol skal Holmstol by i fællesskab til Aarhus Hospital svare 2 td. og 1 skæppe havre årligt.

»Ryttertiden« varede til 1767, da staten afhændede de sidste distrikter, blandt disse Skanderborg. Distriktet opdeltes da i forskellige godser, der solgtes ved auktion.

Til Tvilumgård henlagdes det meste af Tvilum, Gjern og Skannerup sogne, herunder også hele Holmstol.

Tvilumgård og gods blev solgt til amtmand Ditlev Trappaud for 43060 rgd., hvoraf kongen lod den halve købesum blive stående som første prioritet til 4% p.a. Allerede året efter i 1768 døde Ditlev Trappaud, og hans enke Anna Dorothea Vitt udbød da gården til salg.

I disse år var der blandt bønderne en be-

vægelse fremme om at købe deres fæstegårde til selveje. Også blandt fæstebønderne på Tvilum gods slog denne tanke rod. Allerede året efter at Tvilumgård var til salg, begyndte nogle af dem forhandlingerne om at få deres gårde købt fri.

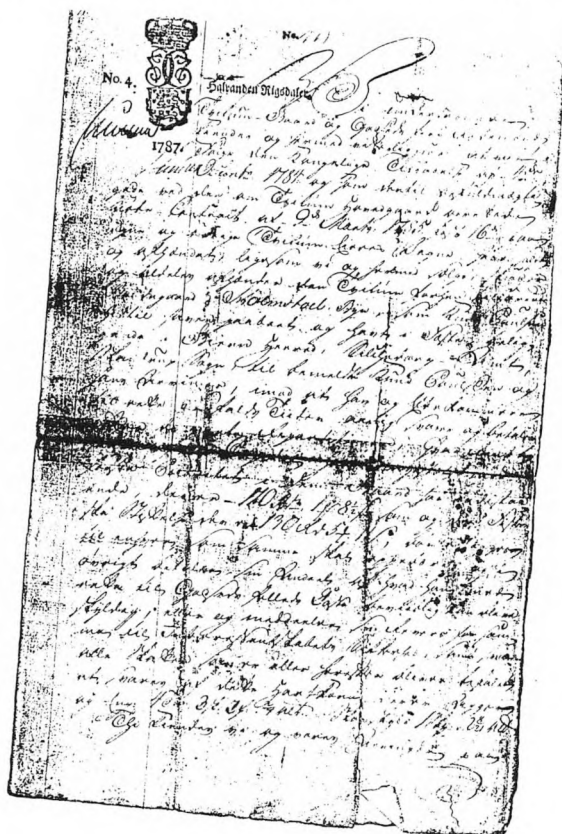
Det førte til lange og trange forhandlinger, med mange forviklinger og med kvægest og andre modgange for bønderne. Men det er alt for lang en historie at komme ind på her, selv om det var både dramatisk og spændende.

I 1784 lykkedes det omsider at komme så vidt, at bønderne kunne begynde at få skøde på deres gårde. De havde dog allerede fået skøde på hele godset i 1774 i fællesskab med Chr. Fischer på Allinggård, men der gik så hele ti år, inden det lykkedes at få den halvpart, han ejede, afløst af en gæld til Grønbæk Hospital på 16000 rigsdaler til 4% p.a. Ved tinglysningen på Nørrejylland's Landsting i Viborg hed det, at de »til evig tid på ingen af siderne må opsiges«. Det lykkedes dog at få dem indbetalt og få tinglysningerne på ejendommen slettet i 1978.

I de samme år, som bønderne i Holmstol fik deres gårde købt fri fra fæstevæsenet, fik de også deres jorder udskiftet. Det var allerede i 1781, som nogle af de allerførste på egnen. Ved udskiftningen var der igen 7 gårde i Holmstol. De fleste gårde fik deres jord på to steder, en part hjemme ved gården og en anden lidt længere borte. Ingen gårde blev flyttet ud i første omgang. Fordelingen blev således, at de, der fik den dårligste jord, fik tilsvarende mere.

Der skete også mere her i de samme år, idet der blev oprettet skole i Holmstol i 1790, de første år kun pøgeskole. En af de

Kopi af første side af skøde fra 1785 tinglyst 1787 hvor Knud Poulsen får skøde på sin gård i Holmstol. Gården, der havde været fæstet i samme slægt siden 1598, er endnu i samme slægts eje.

Vi undertegnede Tvilum Gaard og Godsdes fire Rodemænd kiender og hermed vitterliggjør, at vi i følge den Kongelige Tilladelse af 4. December 1784 og som dertil befuldmægtigede ved den om Tvilum Hovedgaard oprettede Kiøbe Contract af 9. Marts 1795, læst 16., paa egne og øvrige Tvilum Eires Vegne har solgt og afhændet, ligesom vi og hermed sælger, skiøder og aldeles afhænder den Tvilum forhen tilhørende Bondegård i Holmstoel Bye, og som Knud Poulsen hidtil haver paaboet og havt i Fæste, beliggende i Giern Herred, Silcheborg Amt, Skandrup Sogn, til bemeldte Knud Poulsen og hans Arvinger, imod at han og Efterkommere til rette Tilfalds Tider aarlig svarer og betaler efter de gjorte Reparationer, hvad Rente bekommer af den Capital Hans Majestæt under første Prioritet i denne Gaard har indestaende, der er 110 Rdl. 1 Mark 8½ Skilling, som og den Fiskerske Stiftelse, der er 130 Rdl. 5 Mark 11 Skilling, bør erlægges til enhver, som samme skal oppebære, og iøvrigt betaler sin Andel af hvad han med rette til Godsets fælles Casse bevislig kan blive skyldig eller og meddeeler sin Revers for samme til Interessentskabets Sikkerhed, samt svarer alle Skatter, som er eller herefter bliver befalet at svares af dette Hartkorn, der er Agger og Eng: 4 Tdr. 3 Skp. 2 Fdk. 2/7 Alb. Skovskylld 1 Skp. 2 8/21 Alb.

Thi kiendes vi og vore Arvinger paa - - -

240 rytterskoler, som Frederik d. 4. oprettede i 1721, lå i Gjern. Hertil skulle børnene fra Holmstol søge, men efter ansøgning til stiftsøvrigheden blev der givet tilladelse til en pogeskole i Holmstol. Beboerne i sognet skulle så afgive jord til skolen, så degnen kunne føde en ko og seks får. Beboerne tilbød jord ved Troldbjerger, men det ville degnen ikke modtage, det var for dårligt og lå for langt borte. Efter klage til stiftet og forhandling med sognebeboerne, lykkedes det at blive enige om, at skolen skulle have jord af Viehøjs agre. Viehøj er en overpløjet gravhøj, som ligger nogle få hundrede meter sydvest for Holmstol.

Navnet Viehøj, en nærliggende rest af en gammel egeskov få hundrede meter derfra kaldt Viebuskene og til den anden side Wirskov, bekræfter formodningen om, at der her har ligget et hedensk offersted – et såkaldt Vi. Denne antagelse hørte jeg også af læreren, da jeg gik i skole. At geodæterne i dette århundrede har ændret navnet på deres kort til Videhøj, og at kommunen, trods protester fra flere beboere, har kaldt en nærliggende vej Videhøjvej, er beklageligt. De rette navne bør være Viehøj og Viehøjvej.

Den første skole i Holmstol lå på Herredsvejen 11. Der var der kun pogeskole til skoleloven af 1814 trådte i kraft, derefter blev de større børn også flyttet dertil. I 1855 var skolen blevet for trang, og så blev der det år bygget en ny skole på Viehøjvej, der underviste alle børnene i to klasser med kun én lærer. I 1899 blev der indrettet pogeskole i et andet hus i byen, hvor de 3 yngste årgange blev undervist af en lærerinde, hun holdt skole her de 3 dage om ugen og de andre 3 i Gjern i de første år. I 1905 blev der

bygget ny skole i Skannerup, og de to i Holmstol blev nedlagt.

I en udpantningsprotokol for Skannerup sogns fogderi fra 1873 til 1923, har jeg fundet flere ting om de økonomiske og politiske forhold i sidste fjerdedel af forrige århundrede.

Indtil 1880 var Peder Pedersen Riis, Munkgårde i Holmstol, sognefoged. Han efterfulgtes i 1880 af møller J.J. Sehested, Lille Mølle, i 1885 sælger han møllen, og møller Anders Andersen Juul, Karoline-lunds Mølle bliver konstitueret som sognefoged. Sognerådet skulle så indstille 3 mænd, som de anså var kvalificerede til at beklæde posten. De indstillede som nr. 1 A.A. Juul, som nr. 2 Niels Sehested Knudsen, Holmstol og som nr. 3 gdr. Laurs Jensen, Skannerup. Birkedommeren i Silkeborg (den tids politimester), der skulle foretage udnævnelser, ville ikke have nogen af dem, fordi de var venstremænd. Han udnævnte i stedet købmand M.N. Juul, Holmstol mark, som var højremand. Han havde foruden et mindre landbrug en lille købmandsforretning på Herredsvejen 14.

Der var jo i firserne politisk strid mellem højre regeringen under konsejlspræsident Estrup og partiet Venstre, der havde flertallet i Folketinget. Striden drejede sig om forsvaret, især Københavns befæstning, som Venstre ikke ville give penge til, som regeringen ønskede. Det resulterede i, at regeringen sendte rigsdagen hjem og udstedte en række såkaldt provisoriske finanslove. Der rejste sig store protestbevægelser mod disse love over hele landet, og også her i sognet. Sognerådet, med sognerådsformand Niels Sehested Knudsen i spidsen, gik også med i denne bevægelse, idet de

Ved udskiftningen af Holmstol i 1781 blev ingen af gårdene flyttet ud. I 1785 brændte Peiter Nielsens gård, han byggede den op, hvor det meste af marken ligger. Den fik efter ham navnet Peitergården, ligesom bakken den kom til at ligge ved blev kaldt Peiterbakken.

Her er et billede fra 1909 (i fotokopi) og ligeledes et billede fra ca. 1920. Denne gård ejes også i dag af en efterkommer af Peiter Nielsen i lige linie.

nægtede at betale skatterne af skolerne m.m.

I omtalte protokol står følgende:

Aar 1885 d. 3. august indfandt sognefoged J.J. Sehested for Skannerup sognefogederi sig med tiltagne vidner købmand Erichsen, Holmstol, og bager Steffensen, Karolinelunds Mølle, sig i Holmstol skole, for efter Silkeborg Birks Udpantningsdecret af 5. juli 1885, at foretage udpantning for Amtsstuens skatter af Holmstol skole til beløb: 6 kr. 98 øre plus gebyr 66 øre. Sognerådsformanden var selv tilstede og blev affordret beløbet, men nægtede at betale undtagen brandpengene, som blev tilbudt, men ikke modtaget, da formanden ikke vidste, hvor meget af det samlede beløb det var. Han forlangte at få tilført protokollen følgende:

Da grundlovens paragraf 49 påbyder, at skatten ikke må opkræves forinden Finansloven er vedtagen, og da der ikke er nogen af Tingene vedtagen Finanslov, må sognerådet anse Staten uberettiget til at forlange det anfordrede skattebeløb betalt og nedlægger derfor på kommunens vegne en bestemt protest mod betalingen. Når en vedtagen lov for opkrævningen er tilstede, da er skattebeløbet tilstede, før ikke, iøvrigt fandt han ikke noget at erindre. Forretningen blev alligevel fremmet, og der blev efter formandens anvisning følgende genstande beskrevet og vurderet:

En kakkellovn 25 kr.

En lænestol 1 kr. 66 øre

Ialt 26 kr. 66 øre.

I disse effekter dekreterede sognefogden udpantningen at være sket til fyldestgørelse gennem tvangsauktion for bemeldte re-

stancer under forbehold af andens ret og prioritet.

Skyldneren blev gjort ansvarlig for det udlagte.

J.J. Sehested, sognefoged.

Vidner

N. Erichsen

A.K. Steffensen

Derfra gentog det samme sig i Skannerup fattighus, her var skatten kun 86 øre, hertil kom et gebyr på 66 øre til deling mellem sognefogden og vidnerne. Der skrev de også en kakkellovn vurderet til 10 kr.

Det gik så til 1. febr. 1886, da var sognefoged M.N. Juul ude med protokollen. Han foretog den dag 7 udpantninger ved forskellige gårdmænd i sognet. De næste dage fulgte flere. De ønskede alle at få samme protest tilført protokollen. Det fortsatte på samme måde resten af året og de nærmest følgende år. Ialt er der 70-80 udpantninger i Skannerup sogn af den slags inden 1890, flest det første år. Det ses heraf, at bønderne her i sognet har været enige om, at de ikke ville finde sig i, at regeringen kunne gøre, som den ville.

En helt anden ting, som bønderne i Holmstol enedes om, var en bysmedie. Der var ingen smedie i selve Holmstol, men derimod ved vejen ned mod Lille Mølle. I sommeren 1899 skulle stråtaget på smedien fornyes. Smeden og tækkemanden skulle have en »Bette swot«, inden arbejdet skulle begynde, og imedens gik der ild i huset, og det nedbrændte. Bønderne i Holmstol købte så resterne og indrettede en bysmedie i det hus i Holmstol, hvor der havde været skole indtil 1855. Smedien ejede de så i fællesskab og ansatte en bysmed, som de lønnede. Det gik

kun et par år, så flyttede han over på den anden side af vejen og begyndte for sig selv.

I 1900 stiftedes Holmstol brugsforening. Der var foruden købmand Juul også en købmand Cramer, der havde butik på Herredsvejen 8. Hans butik købtes og indrettedes til brugsforening, og købmanden ansattes som uddeler. Folk var ikke tilfredse med ham som uddeler, hvorfor han kun var der et år. I 1901, da smedien var flyttet, købtes det hus, den var i, og det byggedes om til brugsforening, og der antoges en ny uddeler. Der var brugsforening, til den i 1981 blev flyttet ned i nærheden af Gjern, for så at blive nedlagt i 1988.

På Herredsvejen 8, hvor der havde været først købmand og senere brugsforening, blev der få år senere slagterforretning med Chr. Post som slagter. Hans søn, Aage Post, byggede i 1946 fjerkræslagteri, efter at han først havde slagtet høns i sin fars slagterhus. Fjerkræslagteriet er udvidet flere gange, det er nu overtaget af Danpo slagterierne.

I den gamle skole på Viehøjvej, der som

tidligere omtalt lukkedes i 1905, var der i en snes år snedkerværksted. Fra 1937 var der cykelhandel og værksted i skolestuen, senere blev det til en mindre fabrikation først af legetøjsbiler. Senere igen blev det meste til møbeldele og reoler m.m.

Smedien, hvortil der var bygget et nyt stort værksted på Viehøjvej, er nu udvidet og omdannet til fabrikation af plastikvarer.

Da brugsen blev flyttet, forsvandt den sidste forretning fra Holmstol med varer, som vi bruger til daglig. Vi har haft både brugs, slagter, smed og cykelhandler.

Vi har dog fjerkræslagteriet og plastikfabrikken, og vi har også bilmekaniker i byen, så Holmstol er dog ikke helt død endnu.

Det var jo de syv gårde, det hele startede med. Hvad er der så blevet af dem?

De var gennem tiderne bleven til adskillige flere ved deling og udflytning, men den største part beboes af pensionister eller folk, der har andet erhverv. Der er kun én gård tilbage, som har malkekøer, og en 3-4 stykker, som har grise.

Bylaugets gilder

af Esther Tromborg

Bydemandens remse:

»Jeg skulle hilse fra Esben og Else, om I ville komme og spise frokost på fredag klokken ti og følge med til kirken og høre på brudevielse og så følge med dem hjem igen til et måltid mad eller to og more jer med dem med dans og spil hele natten, og så komme igen på lørdag og søge jeres pladser som om fredagen. De lover da at gøre gengæld, når det forlanges, helst i glædeligt tilfælde. I vil nok slå mig budet til?

Jo tak! Sid ned og få en skænk!«.

...går derfra uden at byde farvel eller lukke efter sig.

Skafferens remse efter spisningen:

»Skulle noget være forsømt enten med mad på fad, skænk eller sæde, da er det ikke *deres* skyld, som *til* skulle lave, men min og mine medhjælperes skyld, som frem skulle bære og tilsyn have. Men så lover vi, at vi vil oprette det i aften ved en villig skænk både med øl og brændevin, så skal I alle sammen få en glad og fornøjelig aften med Guds hjælp«.

Derpå bad han dem blive »en times tid eller to, fire eller seks, enhver person efter sit behag eller vilje« – samt give møde næste morgen klokken syv »uden videre bud eller tiltale«.

»Og vær nu så go' at tage til takke og vel-bekomme jer alle, både de tykke og de smalle! Og hvis I ikke vil gå for langt fra jert sæde, skal I få en lille tår i jeres mund af det, som kaldes kaffe!«.

(fra Gejlagers bonderoman omkring Stensballe).

Kirkegilder

varede altid i flere dage, fordi man måtte bede naboerne om at komme og hjælpe til – så blev de samtidig beværtede med hele deres husstand.

Bryllup med vogn-optog, forridere og spillemænd. Bryllup i tre dage varede i virkeligheden seks dage + alle forberedelserne!

Sendegilde = Foengilde onsdagen før brylluppet. Alle indbudte bringer sendelse: høns, æg, smør, ost, pølser, kød/steg – måske hele kalve og grise. Alle havde friskslaget dagene i forvejen.

Kokkegilde: Planlægning med kogekonerne.

Mælkegilde aftenen før. Pigerne kommer med frisk mælk (renskuret mælkespand på hovedet og skoene i hånden).

Høsegilde – karlene kommer med til dansen, og man spiste af suppekødet. Fredag, lørdag, søndag holdt man bryllups-

gilde med alle beboere i landsbyen, både venner og uvenner. Piger og karle gik hjem tre gange daglig for at røgte og malke.

Eftergilde om mandagen med levninger til skafferne, opvarterne og køkkenhjælperne.

Ja-gilde = Trolovelse nogle måneder i forvejen.

Begravelse varede også i flere dage:

1. at klæde lig og at lægge på strå
2. at lægge i kiste
3. henfølgen: Følget »følger hen«.

Barselgilde og Barsedåb, efter at nabokonerne på skift havde løbet med Barsel-potten (mad til familien). En, der ikke barslede, kunne byde til »Blindbarsel«.

Aldersgilde, fødselsdag: 70 år.

Indgangsgilde,

Igang: Indflyttere til Bylauget.

Afgang: Fraflyttere fra byen.

(1/2 tønde øl + nogle kander brændevin, tobak + dans 3-4 timer).

Kjormesgilde = Kyndelmisse 2. februar: Flæsk og hvidkål.

Koner går hjem med mellemmad: smør på den ene ende, pølse på den anden ende.

Mænd »gjør op« med bøder, »hak i hornet« og skæringer i »Bygsens Kjæp«.

Fastelavn med gilde + dans hele ugen (sammenskudsgilder).

Flæskelørdag og Flæskemandag.

Hvide tirsdag med mælkemad og hvedebrød.

Betalingsgilder, hvor man bliver indbudt til at betale »regninger«.

Tiendegilde: Præsten modtager korn – og giver gilde (præst og degn kunne også modtage højtidsoffer i kirken).

Degnegilde: Degnen modtager løn i naturalier foruden 24 rigsdaler *årligt* fra amtet (1 Rd. = 2 kr.).

Smedegilde: 12 brød til smedfamilien på én dag (i Rude) vel også lidt penge og jordstykke til en ko.

Møllegilde: Mølleren indbyder: »Kom og betal!«.

Arbejdsgilder, hvor man først udførte et stort stykke arbejde.

Hovgilde eller Ladegilde, f.eks. høslet, høsætning og høbjergning. Arbejde fra solopgang til middag. Dans om eftermiddag, aften og nat i marken eller laden.

Skovgilde. Hente bødker-træ og træsko-træ i kaneføre (saltmadsfad = smørrebrød med fedt pålæg).

Plovgilde efter forårsarbejdet (plovgrød og havrekage).

Møggilde, når møddingen er tømt om foråret.

Rejsegilde, når nyt hus bygges, og tag-spærerne er rejst.

Klinegilde før pinse (derefter kalkes huset).

Pigegilde 2. pinsedag – danse både dagen og natten (11 mellemheder til hver. Pigerne indbyder).

Ko-gilde i maj, første græsningsdag.

Hyrdegilde ved Mikkelsdag, når ævret opgives (risvælling og 21 æbleskiver til hver, man skaffer selv æg).

Bøde-Kjæpgilde for piger og drenge (hyrder – - dine køer i naboenes kornmark).

Kartegilde. Ulden kartes i fællesskab – én dag i hver gård.

Brage- og Skjættegilde – også hørren går man sammen om.

Trendegilde hos væveren – - sætte trend på væven.

Vævegilde hos kunden, når væveren bringer stof tilbage.

Snævregilde - diskutere mønstre og farver i vævearbejdet.

Høstgilde: Lille: straks sidste høstdag – opskår eller opskør.

Store: gilde både middag, aften og nat (dans i loen).

Mikkelsgilde (29. sept.) = Vide-stue: vider og vedtægter vedtages for næste år. Mjød + Mikmes kager.

Mortensgilde, 10. nov., med gåsesteg, fordi gæssene skræppede op og røbede bisp Mortens skjulested.

Rørgilde = Rørskær (sidste oktober) – gå i koldt vand hele dagen, brændevin hveranden time, tørt tøj og gilde om aftenen.

Kartoffelgilde med bagte kartofler i bål, når vi »samler kartofler«, med nye kartofler i fløde ved midsommer.

Rivegilde i høstens tid – »rev vi marken let« med rivelse.

Rapsgilde, når rapsen har ligget på skår nogle dage, tærskes på marken med musik til plejlslag, fortsætter med dans, når nu spillemanden er her.

Slukgilde i teglværkets varme, dejlige »gildeshal«.

Doblegilde = Spillegilde med herredsfogedens tilladelse, erlægge 1 mark ved indgangen, kaste terning og betale dobbelt. Formål: f.eks. at småfolk har mistet den eneste ko.

Dagen derpå kan man blive øl-syg eller gilde-syg. Naturligt nok skulle der drikkes noget ved alle disse gilder. Man bryggede selv øl i forskellige »godheder«. Det var strafbart at servere »ondt øl«, byloven befaler bøder derfor på hele to skiæpper byg - endog til ølsmagerne, der havde ladet det onde øl passere. Men man måtte servere:

Godtøl – skidt godtøl – godt skidtøl – skidtøl.

Enkelte lavede selv vin af havens frugter, eller man serverede varm, duftende luten-drink (vin smagt til med honning, kanel og muskatnød) eller endog brændevin.

Men allerfinest var den dyre drik, som skulle købes og betales: Kaffe. Skafferen lokker med, at »hvis I ikke går for langt fra jert sæde, så skal I få en lille tår i jeres mund af det, som kaldes kaffe!«.

Den gamle landsby Malling

af Marinus Sørensen

Hen mod slutningen af den sidste istid – for omkring 10.000 år siden – trængte store ismasser frem fra sydøst gennem Kattegat og standsede i det område, hvor Malling nu ligger. Her stod isranden, og da isen smeltede væk, var landskabet dannet, som vi ser det i dag, et landskab med bakker og vide udsigter. Geologerne kalder disse bakker for randmorænebakker.

I det område opstod så langt tilbage i tiden en landsby, og her byggede man en kirke. Landsbyen blev i 1245 kaldt Malend, i 1465 Malingh, og navnet betyder »stedet, hvor der er grus«.

I skriftlige kilder fra 1463 og 1465 nævnes væbneren Jes Persen i Malling. En væbner var en lavere adelsmand, og Jes Persen, der blev stamfader til Øvleslægten, boede i den gård, der nu hedder Vejlgård. Denne gård er endnu i samme slægts besiddelse og er vistnok Danmarks ældste slægtsgård. Bygningerne til Vejlgård lå oprindeligt ca. 200 meter vest for Malling kirke, nord for byens øvrige gårde og med nogen afstand til disse. Med denne placering har det vel skullet markeres, at gården tilhørte en adelsmand, men i fællesskabstiden indtil 1783 havde den dog sine agre liggende mange forskellige steder i bymarken lige-

som de andre gårde i byen. Gården blev på et tidspunkt delt i to, men også efter delingen var de to gårde delvis sammenbyggede indtil den ene af dem, Mallinggård, omkring 1870 blev flyttet ud på marken. Vejlgård blev flyttet til sin nuværende plads efter at den i 1908 var nedbrændt.

Der var 12 bondegårde og 3 husmandssteder i Malling i 1688. I 1780'erne bestod byen af 15 bondegårde og 12 husmandssteder, og der boede 159 mennesker i disse gårde og huse. Endnu for godt 100 år siden, i 1880, var Malling en landsby med nogle gårde og husmandssteder og en befolkning på 325 personer. De fleste gårdmænd og husmænd i Malling var fra gammel tid fæstere under Vilhelmsborg, så de skulle svare en årlig fæsteafgift – den såkaldte landgilde – i penge eller naturalier samt udføre pligtarbejde – hoveri – på herregården. Først omkring 1850 solgte ejeren af Vilhelmsborg sine gårde i Malling til fæsterne, så de blev selvejere. Selv om gårdene var fæstegårde, så var det almindeligt, at en gårdmand blev efterfulgt af en søn eller svigersøn, og mange gamle Malling-gårde har sikkert gennem flere generationer været i den samme slægts besiddelse. Det synes således at have været tilfældet med den gård, på hvis mark Landbrugsskolen blev bygget

Malling og Omegn, 1875. © Kort- og Matrikelstyrelsen (. 403/85)

i 1889, og hvis øvrige jordtilliggende skolen købte i 1890 (matr.nr. 4).

Den gård var fæstegård under Vilhelmsborg indtil 1851, da baron Gyldenkrone solgte den til den daværende fæster, Jens Nielsen. Han havde overtaget gården i 1843 efter sin far, Niels Sørensen, som vistnok var søn af den foregående fæster, Søren Jensen. Med Søren Jensen er vi så langt tilbage i tiden som sidste halvdel af 1700-tallet, og sandsynligvis har gården været i den samme slægts besiddelse endnu lænere tilbage.

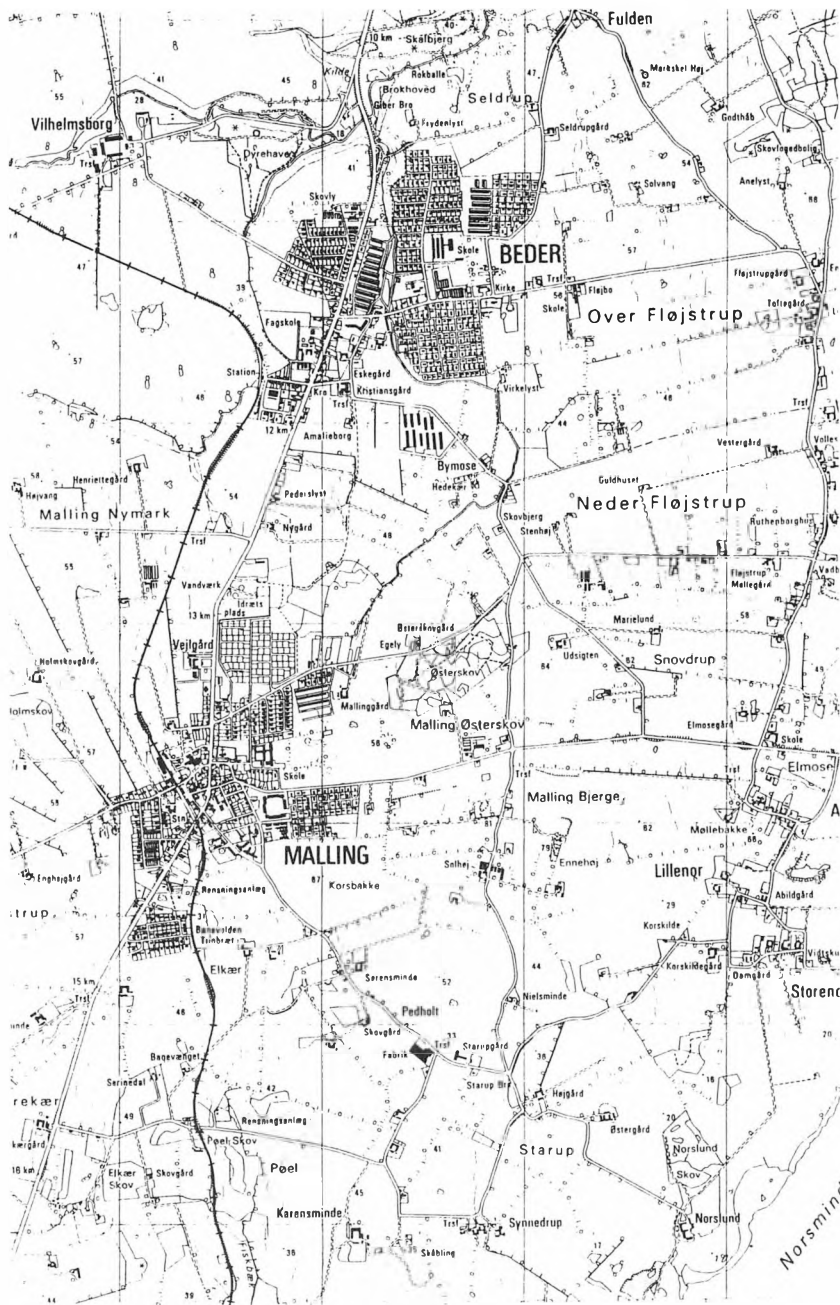
Da Jens Nielsen købte gården i 1851 stod den for 5,83 tønder hartkorn, og foruden matr.nr. 4 omfattede den en lille skovparcel, matr.nr. 6b. Købesummen var 425 rigsbankdaler pr. tønde hartkorn eller ialt 2478 rigsbankdaler. Jens Nielsen døde i 1866, kun 50 år gammel, men hans 47-årige enke, Birthe Pedersdatter, beholdt gården indtil 1882. Da overdrog hun den til sin svigersøn, Niels Rasmussen, som blev gift med hendes datter, Else Marie Jensen. Foruden datteren havde Birthe Pedersdatter i alt fald én søn, som vel har hjulpet hende med gårdens drift i årene efter mandens død, men han har åbenbart ikke villet eller kunnet overtage gården.

Niels Rasmussen (1843-1919) var enke-mand, idet hans første kone, Ane Øvlesdatter, var død i 1878. Han ejede og beboede sin fødegård i Pedholt, som han havde overtaget i 1868, og nu blev han så ved giftermålet med Else Marie tillige ejer af hendes fødegård i Malling. Ved overdragelsen blev gårdens værdi ansat til 35.000 kr., og Niels Rasmussen forpligtede sig til at yde sin svigermor en livsvarig aftægt af kapitalværdi 3.000 kr. Birthe Pedersdatter døde

formentlig i 1886, idet aftægtskontrakten er slettet i skøde- og panteprotokollen det år. Ved Niels Rasmussens overtagelse af gården omfattede denne de samme matrikelnumre, 4 og 6b, og stod for samme hartkorn, 5,83 tønder, som da Jens Nielsen købte den i 1851. Dens bygninger lå ved landevejen i det område, der nu afgrænses af jernbanen og vejen ned til stationen. Som det vil fremgå af det følgende hænger gårdens videre historie sammen med bygningen af Odder-banen i 1882-84 og med oprettelsen af Landbrugsskolen i 1889.

Fra landsby til stationsby

Arbejdet med at anlægge jernbanen Århus-Odder-Hou blev påbegyndt i oktober 1882, og i juni 1884 var banen færdig og blev taget i brug. Det var oprindeligt meningen, at stationen i Malling skulle have ligget syd for landevejen, men beboerne fremførte ønske om, at den blev lagt mellem landevejen og Tulstrup-vejen, og det ønske blev imødekommet. I »Odder Avis« kunne man den 22/8 1883 læse, at stationsbygningen i Malling nu var opført, og bladet skrev videre om de ændringer i bybilledet, som var forårsaget af byens kommende status som stationsby, at der »er opført en Del nye Bygninger ved den Vej, som fra Byen fører ned til Stationen. Allerførst ligger ved Chausseen, hvor Banen skærer denne, den nye Lægebolig, og paa den anden Side af Stationen kommer man først til en af Ejeren af Beder Kro (I. Sørensen) opført Bygning, der vil blive efterfulgt af en større do fra samme Haand, hvori fremtidig skal drives Gjæstgiveri og Kjøbmandshandel, dernæst opfører Kjøbmand Niels Jensen fra Saxild (Karensminde ved Malling) en Byg-

Malling og Omegn, 1975. © Kort- og Matrikelstyrelsen (A. 403/85)

ning bestemt til Kjøbmandsforretning, en Smedie er allerede opført og flere Haandværkere vil nok ligeledes bygge«. Jo, jernbanen betød forandring og vækst for den gamle landsby, og det betød igen salg af byggegrunde fra byens gamle gårde. Også fra Niels Rasmussens gård blev der udstykket byggegrunde, bl.a. til den nævnte lægebolig og til to andre huse ved landevejen mellem Starupvej og jernbanen. Der blev fra den gård også afgivet jord til selv jernbanen, idet sporene kom til at gå over dens mark. Det derved »fraskårne« areal mellem jernbanen og landevejen blev solgt fra, og der blev her oprettet et husmandsbrug samt bygget tre beboelseshuse. Det var nok her, stationen efter den oprindelige plan skulle have ligget.

I 1890 solgte Niels Rasmussen gården uden bygninger til den nyoprettede landbrugsskole, og omkring samme tid solgte

han et mellem landevejen og stationen beliggende areal, som blev udstykket i tre parceller. Som nævnt lå gårdens bygninger på det sted, og de er vel blevet nedrevet ved den tid eller måske tidligere.

Malling by's vækst som følge af, at den blev stationsby, illustreres af folketallet, som steg fra 325 i 1880 til 693 i 1901, eller fra 25% til 40% af Malling sogns samlede folketal. I 1960 boede der 955 mennesker i Malling, men siden da er den tidligere Beder-Malling kommune blevet indlemmet i Århus kommune, og Malling by er blevet forstad til Århus, og i 1985 var der 2445 beboere i Malling.

Købmand Hans Broge (1822-1908) fra Århus gjorde en stor indsats for at få Odder-banen etableret, og han blev også primus motor i arbejdet med Landbrugsskolens oprettelse.

Litteratur om Østjylland

Af Kjeld Elkjær

Randers Amts Historiske Samfund lever stadig i bedste velgående trods amtets nedlæggelse i 1970. Ud over *Historisk Årbog fra Randers Amt*, der er kommet uafbrudt siden 1907, har samfundet nu startet en skriftserie, hvoraf der allerede foreligger 3 værdifulde bøger med emner fra amtets tidligere område.

Nr. 1 i serien hedder *Randers Bindingsværk. Østjysk byggetradition ca. 1530-1800* (Randers 1987). Den er udarbejdet af to arkitekter, Niels Erik Jensen og Jørgen Ganshorn, der driver tegnestue med bygningsrestaurering som speciale. I bogen præsenteres læseren for, hvad der er bevaret i Randers af borgerlige bygninger fra fortiden, og det er mere, end de fleste er klar over. Stoffet deles naturligt i 3 hovedafsnit: middelalder, renæssance og nyere tid, og der er sagkyndigt gjort rede for bindingsværkets teknik i alle detaljer. Hertil kommer så en registrant over bevarede bygninger, i alt 10 fredlyste huse. Beskrivelsen er både grundig, letlæselig og gennemillustreret. I disse år, hvor byudviklingen og ønsket om bevaring ofte støder sammen, er det af stor værdi, at der optages sådanne fortegnelser over, hvad der er tilbage af gamle bygningsværdier. Ligesom den udmærkede bog *Historiske huse i Grenå* (1981) kan den være et

eksempel til efterfølgelse for andre danske byer.

Nr. 2 i serien: *Ormeslyng og vinranke. Hørningplanken og andre minder fra vikingetid og middelalder* (Randers 1987) går noget længere tilbage i tiden. Anledningen er 100 års-dagen for fundet af den berømte egeplanke i Hørning Kirke, den eneste rest af en stavkirke her i landet. De 4 præster i Øster Alling, Fausing, Virring og Hvilsager er blevet enige om at fejre jubilæet med et festskrift, og de har tilsammen givet en række fine bidrag til egnens forhistorie. Der er først et afsnit om Hørning Kirke, hvor man foruden den omtalte planke senere har afdækket tomten af den oprindelige trækirke og derudover som det allerældste sporene af en vikingetidshøj med indbygget kammergrav. To artikler omhandler de mærkelige romanske granitdøbefonte i Øster Alling og Hvilsager Kirker og giver skarpsindige forslag til fortolkningen. Så følger et kapitel om runestenen i Virring og Sjellebro-stenen, der ikke bærer runer, men en troldemaske, og endelig er der en beskrivelse af et såkaldt chrismatorium, en salvebeholder af bronze, fundet under reparation af Fausing Kirke. Den lille bog er velillustreret og giver spændende

glimt fra overgangstiden mellem heden-
skab og kristendom.

Som 3. bind i serien foreligger nu den prægtige herregårdsmonografi *Fussingø* (Randers 1989). Godset, der i lighed med Kalø blev fonfiskeret som tysk ejendom efter 2. verdenskrig, tilhører den danske stat og administreres af Skov- og Naturstyrelsen. Herregården står tom, men den fornemme bygning og de smukke omgivelser er et yndet udflugtsmål, der i høj grad fortjener en passende beskrivelse, og mange gode kræfter med Planstyrelsen i spidsen har bekostet bogens udgivelse. Forfatterne er dels kyndige arkitektur- og lokalhistorikere samt museumsfolk, dels mennesker, der igennem årene har haft tilknytning til stedet. Efter en arkæologisk indledning om det første Fussingø fra o. 1555 følger en kort redegørelse for gårdens tilstand i 1700-tallet og en grundig beskrivelse af den nye hovedbygning fra 1795 udvendig og indvendig. Derefter præsenteres ejerne af Fussingø, der alle har tilhørt samme slægt, lige fra Albret Skeel (+1568) til Carl Ludwig Scheel-Plessen (1884-1948). Der er et kapitel om romantikkens Fussingø, beskrevet af bl.a. Chr. Molbech og St. St. Blicher, og bogen slutter med personlige erindringer af godsejerdatteren Elisabeth Stolberg, født Plessen, samt en datter af godsforvalteren og en husjomfru, der fortæller om det daglige liv på godset under de sidste ejere. Bogen er fornemt udstyret og illustreret med et rigt billedstof i farver og sort/hvidt.

Også Historisk Samfund for Århus Stift har ved siden af sin årbog (eller som særtryk deraf) udgivet det lille skrift *Prentet i Aarhus. Bogtrykkeren Hans Hansen Skonning* (Århus 1988). Anledningen er Lokal-

historisk Samlings 40 års fødselsdag, og det er to bibliotekarer ved denne samling, der har udarbejdet festskriftet. Samlingen ejer 10 af de yderst sjældne bøger fra Skonnings bogtrykkeri, der var i gang i Århus fra 1633 til 1656 og en tid var det eneste danske uden for København. Der gives et portræt af den meget virksomme mand, der foruden bogtrykker også var klokker ved Domkirken, notar ved Domkapitlet og papirmøller samt en meget frugtbar forfatter. Han var kendt for sin stridbarhed og sit dramatiske endeligt ved et ulykkeligt nedfald fra Domkirketårnet. Fremstillingen er illustreret med billeder fra samtiden og bringer yderligere en komplet fortegnelse over eksisterende og forsvundne Skonningtryk.

Århus Byhistoriske Udvalg har som julepublikation udgivet *For ethvert hjem – Århus i avisannoncer 1900-1960* (Århus 1989). Som titlen siger, består indholdet mest i annoncer, hovedsagelig fra Århus Stiftstidende, men også fra enkelte andre blade samt fra Århus Vejviser. De er hentet fra alle livets forhold. Blandt emner kan nævnes huse og lejligheder, boligindretning og opvarmning, mad og drikke, nydelsesmidler, vask, påklædning, ure, legetøj, hotel og restaurant, pengeinstitutter, biler, musik, fotografer, læger og tandlæger, død og begravelse. Det er kort sagt en dagliglivets kulturhistorie, serveret på en usædvanlig måde. Der er ingen billedtekster, men for hvert emne er der skrevet en forbindende kommentar, som man må læse for at få det rette udbytte af bogen. Til slut er der et sammenfattende kapitel om reklamen og den virkemidler og til allersidst som dokumentation en kildefortegnelse, der fortæl-

ler, hvor hver enkelt annonce er hentet fra. Den flotte bog i stort format er fornøjelig at blade i for den, der kan lide at kigge på de sidste 100 års ting og sager og mindes de gode gamle dage, da det tilsyneladende var billigt at leve.

Fra Århus foreligger der også et bidrag til den efterhånden fyldige litteratur om byens arbejderbevægelse. Lager- og Pakhusarbejdernes Fagforening havde i 1989 200 års jubilæum (fra 1889 til 1950 var den en afdeling af Arbejdsrådenes Fagforening), og i den anledning bad man den unge historiker *Lars Stigel* om at skrive foreningens historie. Det er der kommet en fortræffelig lille bog ud af, bedre end de fleste ofte kedsommelige jubilæumsskrifter. Den har fået titlen *Arbejdsrådene i Århus. Lager- og Pakhusarbejdernes Fagforening gennem 100 år*. (Århus 1989). På basis af gamle forhandlingsprotokoller, samtaler med ældre medlemmer og avislæsning har Lars Stigel givet en medlevende skildring af arbejdernes vilkår gennem tiderne og deres seje kamp for at gøre dem bedre i fremtiden. Der er dramatiske episoder imellem som den første store konflikt med Århus Oliefabrik 1895, transportarbejderstrejken 1925, besættelsestiden og havnekatastrofen 1944. Det hele er spændende fortalt, og bogen er godt illustreret med billeder fra byens samlinger og fra foreningens eget arkiv.

Den flittige lokalhistoriker, grosserer *Kaj Klostergaard* i Skanderborg, har skrevet en udførlig beretning om sin by i de bevægede tider for 140 år siden. Den er udgivet af Uge Bladet Skanderborg A/S som en stor, pæn bog med titlen *Skanderborg under Treårskrigen 1848-1850* (Skanderborg 1988). Skanderborgegnen var i høj grad krigsskueplads,

særlig under general Ryes tilbagemag i 1849, og byen led dette år under 9 ugers hård fjendtlig besættelse med slemme udskjelser, blandt andet plyndring af Skanderup og Stilling Kirker. Der er mange spændende episoder at fortælle om, og for øvrigt breder forfatteren sig i sin fremstilling til hele Jylland. Bogen er som sagt i stort format, den er smukt trykt og gennemillustreret med krigsbilleder, portrætter af Skanderborgfolk og topografiske billeder, hvoraf mange er rekonstruktioner, udført af tidligere overlærer Svend Blinkenberg.

Endelig skal nævnes det fornemme bog- og billedværk *Jens Bomholts Silkeborg. Fortalt i malerier, fotografier og erindringer, redigeret og tilrettelagt af bibliotekar Per Hofman Hansen og museumsinspektør Keld Dalsgaard Larsen* (Silkeborg 1989). Det bygger på materiale efterladt af Jens Bomholt (1879-1953), en farbror til forfatteren og ministeren Julius Bomholt. Jens Bomholt begyndte som skomager i Alderslyst og blev senere formbinder på Silkeborg Papirfabrik. Han har været en alsidig begavelse, der i sin fritid syslede med forskellige opfindelser og virkede som fotograf og landskabsmaler. Desuden fik han tid til at nedskrive nogle meget værdifulde erindringer fra Alderslyst og Silkeborg omkring århundredskiftet. Det er dem, der her er udgivet med mange tilføjelser, således at bogen giver en komplet skildring af byen og egnen for snart 100 år siden. Den er illustreret med utallige fotografier, mange af dem optaget af Jens Bomholt, og med fine farvereproduktioner af hans malerier, der vel ikke er store kunsværker, men nøjagtige og topografisk pålidelige.

Lokalhistoriske arkiver

Gjern lokalhistoriske arkiv

af Tage Frank.

Der er ikke meget at berette fra os i år. Efter de dramatiske ændringer sidste år, hvor arkivlederen blev sparet væk, har vi i den lokalhistoriske forening forsøgt at føre arbejdet videre på frivillig basis. Vi synes selv, at vi efterhånden har rimelig styr på tingene og nogenlunde overblik over samlingerne, og vi har da også udvidet åbningstiden fra blot at være torsdag aften fra 19 – 21 til også at være mandag eftermiddag fra 15 – 17.

SLA har godkendt vore vedtægter. Kommunen har også i år afsat 20.000 kr. til arkivets drift, og arbejdsgruppen er stadig fuld af energi og aktivitetstrang, så situationen er stort set optimistisk.

Dog, denne »privatisering« har også sine ulemper. En del sager får lov at ligge, og der mangler en fast lønnet leder, der har sin daglige gang i arkivet og klarer de løbende sager.

Vi fik dog en pæn udstilling op at stå i forbindelse med 50 året for befrielsen 5. maj. Det skete i forbindelse med det lokale hjemmeværnskompagni, i deres lokaler og sammen med den lokale afdeling af Folkeuniversitetet.

Hadsten kommunes

lokalhistoriske arkiv og samlinger.

Af Børge Jensen.

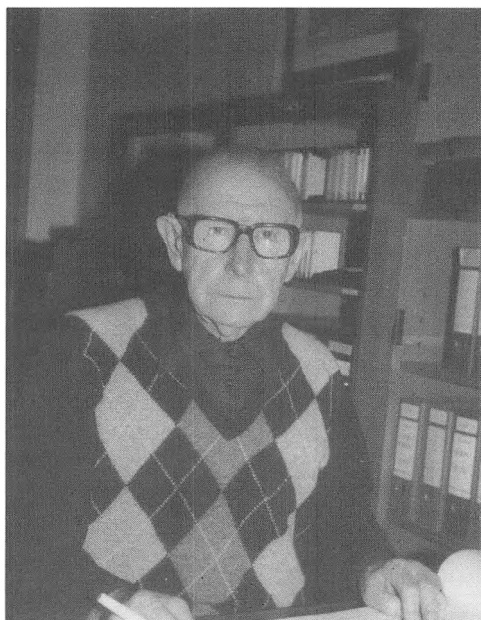
Det er med glæde, man en gang om året får lejlighed til at fotælle lidt om vort arbejde i Egnsarkivet, så flere end lige de besøgende får noget at vide om vort virke. For en gang imellem føler man trang til at råbe lidt højere end vanligt for at gøre os lidt bemærket, da vi synes, dette virke fortjener det. Det er jo alligevel et utal af frivillige vederlagsfri arbejdstimer, der her årligt præsteres.

Men vi kan da, som sædvanlig, melde om et godt år med vanligt besøg af voksne og børn og stadig lidt tilgang af arkivalier. Måske glædes en gæst ved gensyn af et billede af en gammel kær slætning.

Men en besøgende har jeg især lyst til at omtale, og det er Niels Johs. Enevoldsen fra Halling. Det er kopierne af alt kildematerialet, der kalder. Han er nemlig ekspert i Sognehistorie, så den sidste halve snes år her i hans otium har han helt helliget sig denne opgave, og det er blevet til en enestående produktion.

Barndom og ungdom tilbragtes på Hadbjerg-Langskovkanten, så første opgave var Hadbjerg sogns historie, så Lang-

skov by. Hans manddomsgerning som landmand udfoldede han i Halling, så den næste opgave blev hans gamle kommunes tre sogne, Halling, Søby og Skader. Men der var mere krudt i den 80-årige, så nu er det store sogn Voldum også sat på prent, og han er gået i gang med Rud sogn. En helt enestående præstation, der er al god grund til at påskønne og fremhæve. Jeg sender hermed hans foto, som jeg håber, der bliver plads til i årsskriftet.

Niels Enevoldsen

Vores årlige sommerudflugt blev atter i år en succes med bus til »Elmuseet« i Tange og den sagnomspundne herregård »Tjele«. Begge steder fik vi særdeles god støtte til et udbytterigt besøg.

Vore største opmuntring i arbejdet fik vi dog lige op til jul, idet Hadsten Bank hvert år uddeler en »Initiativpris« på 10.000 kr.

med diplom, og i år blev det Egnarkivet, der blev tildelt denne hæder. Vi var meget bæret og glade. Nu blev der yderlig mulighed for at fortsætte vor succes udstillingsmæssigt i Bibliotekets indgang med fotoserie på 21 stk. ad gangen, der er blevet et særdeles værdsat blikfang for vort virke. Vort almindelige budget tillod ikke fortsættelse med fornyelse af serien, så Prisen var særdeles kærkommen.

Det er det væsentlige af, hvad jeg har at berette om årets gang i Egnarkivet i Hadsten.

Lystrup-Elsted-Elev lokalhistoriske samling af Preben Dollerup.

Sommeren 1990 blev et farvel til lederen af den lokalhistoriske samling, Bo Esbjørn Larsen, og et goddag til hans efterfølger, den 63-årige mag. art. Preben Dollerup. Bo er nu tiltrådt som adjunkt i historie og billedkunst ved Herning Gymnasium.

Bo kan se tilbage på fem år ved den lokalhistoriske samling, som han kender i hver eneste detalje. Han var blevet cand. mag. i 1982, og da livet som langtidsledig hurtigt blev kedeligt, opfandt han sin egen stilling: Han ville i jobtilbud for at indsamle og registrere materiale fra forsvundne og eksisterende foreninger, en ide han havde fået ved at deltage i beboersamarbejdet i Lystrup. Det lykkedes den energiske unge mand at komme igennem med sin plan. At den var god, kan enhver forvise sig om ved at slå op i de registre, Bo har udarbejdet. Han blev derfor ganske naturligt samlings-

gens leder i 1988, da Carsten Strange flyttede til Ebeltoft.

Bo's efterfølger, Preben Dollerup, er århusianer og kom ind i journalistik ved som stor dreng at levere sportsnyheder til heden-gangne Demokraten. Siden blev han ud-dannet ved forskellige dagblade, indtil han, efter i 1960 at have taget magisterkonferens i historie fra Københavns Universitetet blev udenrigspolitisk medarbejder ved Dan-marks Radio med skiftende verdensdele som arbejdsplads. Krige i Kongo, på Cy-pern og i Vietnam, militærkup i Chile og Portugal er blandt de begivenheder, han har dækket for lytterne. Da han for nogle år siden blev pensioneret, var han lektor på Danmarks Journalisthøjskole i Århus.

Hans lokalhistoriske interesse er først og fremmest de udadvendte aktiviteter, der kan lokke publikum til at fordybe sig i den rigdom, der kaldes HISTORIEN.

Molsbibliotekets lokalhistoriske arkiv. af Carl A. Laursen.

Vi har erhvervet os zerokopier af kirke-bøger fra de temmelig mange kirkesogne i vort distrikt, som jo ikke har nogen fastlagt grænse, men vi har da vort egentlige om-råde omkring Mols herred – den søndre del af Djursland. Kolåen, der udmunder ind-erst i Kalø Vig, flyder over Møllerup gods.

Vi har allerede en tid haft Kalø godsets fæsteprotokoller, der er en god støtte i slægtsforskningen, idet disse protokoller går længere tilbage i tiden end andre af vore protokoller.

For år tilbage blev det klart, at der på den

anden side af herredsgrænsen ofte findes stof, der griber ind i vort område. Mange tomme huller blev udfyldt, da vi fik fat i Thorsager kirkebogen og fandt, at den gjorde vor allerede erhvervede Bregnet kir-kebog meget mere værd. En række proble-mer blev løst på den måde.

Der er grænser for, hvor langt man kan gå tilbage med slægtsforskning. Selv om vi har temmelig gamle kirkebøger i vort om-råde, så slår de ikke til. Enkelte af os har nu gennem andre kilder fundet helt tilbage til 1400-tallet, og det er nok ret sjældent.

Vi har modtaget en samling fra den an-den side af herredsgrænsen - bl.a. en gejst-lig skifteprotokol fra 1751 – 1781. Samtidig har vi fået en provsteprotokol fra Mols her-red fra 1693 – 1748.

Kalø amts matrikel 1665 har vi også fået.

Bregnet kirkebøger har vi fra 1814-33, 1834-53 og 1854-68.

Thorsager kirkebøger har vi fra 1814-33, 1834-53 og 1854-68.

Vi har fået en samling billeder fra for-skellige situationer, større gruppebilleder, dilleantantskuespillere fra Tved forsamlings-hus, enkelte billeder fra andre forsamlings-huse, billeder fra besættelsestiden og frem til nutid. Vi har billeder af huse og gårde – ofte med personer, og vi søger at sætte tekst til dem. Vi har også fotos af nu nedlagte, udslattede, ejendomme og har forsynet dem med forklarende tekst.

Den stadige interesse for slægtsforsk-ning har fået god næring gennem vore se-neste nyerhvervelser.

Vi har på det seneste haft forhandlinger med biblioteket om flytning af vore lokaler, som absolut ikke giver os for meget plads. Men den væsentligste grund er nu nok pla-

ner om nybyggeri, som kan betyde, at en flytning af vore lokaler kunne være praktisk.

Nørhald egns-arkiv

af Peter Østergaard.

Årsberetningens gennemgående grundtone er den taknemlighed og glæde, der følger med arkivarbejdet og samværet med de mange besøgende på læsesalen, hvor man deler »Anejagten«s spænding og overraskelser med slægtsforskerne – og får del i skoleungdommens umiddelbare begejstring over arkivbesøgets udbytte. Det sidste har utvivlsomt forbindelse med arkivets samling af de mere museumshjemmehørende arkivalier som værktøj, husgeråd, karbidlygte, hjemmelavet tobaksskæremaskine fra krigens tid, rationeringsmærker o.l. – altsammen håndgribelige ting, som for børnene kan fortælle historien på en helt anderledes klar og levende måde end »krøllede« bogstaver og håndskrevne foreningsprotokoller. Udover en dekorativ og hyggeskabende virkning i lokalet tjener de omtalte genstande ganske afgjort et pædagogisk formål og giver de unge inspiration og oplevelser og vækker den historiske sans og nysgerrighed.

I anledning af 50 året for d. 9. april 1940 arrangerede arkivet i foråret en vandrestilling og har iøvrigt medvirket med lysbilledforedrag ved en snes forskellige foreningsarrangementer og møder – og får således god kontakt med brede kredse – og lejlighed til at pege på glæden og oplevelsen ved at beskæftige sig med lokalhistorien.

Blandt de mange arkivalier, arkivet i

årets løb er tilbudt, er der også af og til interessante tekstiler, hvad vi desværre ikke har mulighed for at opbevare på betryggende måde. Eksempelvis en 100 år gammel brudekjole af sort silke. I dette tilfælde kontaktede vi Tekstilmuseet i »Den gamle By« i Århus – og nøjedes med at fotografere det sjældne og meget fine beklædningsstykke, som forøvrigt var yderst interessant at studere sammenholdt med gamle fotos af brudepar og bryllupsfester, hvoraf det ses, at sort brudekjole med hvidt slør var almindeligt helt op til omkring 1920.

Brudepar fra Sødning v. Udbyhøj.

Purhus Lokalarkiv

af Jytte Nielsen.

På generalforsamlingen i februar fik Lokalhistorisk forening for Purhus kommune

nye vedtægter, og samtidig blev det lange uhåndterlige navn forkortet til Purhus Lokalarkiv. Generalforsamlingen havde 55 deltagere, og den afsluttedes med en lysbil- ledserie af den fremragende fotograf Åge Østergård fra Asferg.

Det nye navn har affødt et nyt logo, tegnet af vores talentfulde medarbejder Anna Klavsén, der også i anden forbindelse har udført tegnearbejde for arkivet.

Besøgstallet i 1. halvdel af 1990 er mere end fordoblet i forhold til -89. De fleste af vore gæster er slægtsforskere, og mange kommer langvejs fra. Slægtsforskning tager lang tid, og for at imødekomme dette har vi fra 1. august forlænget åbningstiden med 2 timer, så vi nu har åben fra kl. 13-17.30.

Som omtalt i årsskriftet -89 var vi igang med at udgrave en sten i Hvidsten. Det viste sig, at opgaven oversteg vore kræfter, så vi måtte sætte militæret ind for at få den gravet ud og flyttet. Stenen vejede 6 ton og kan nu bese i haven ved Hvidsten kro. På stenen står indhugget følgende vers:

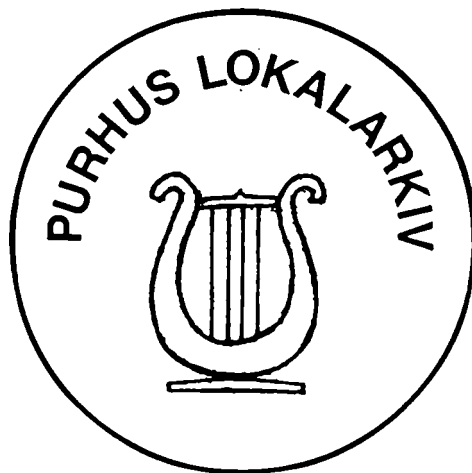
Jeg hug i sten mangen navn
på hjem og folk som har gjort gavn
for dansk og Danmarks grændse
gid den slægt som nu vokser frem
som de må værne om sprog og hjem

Arbejdet og verset er udført af Jens Ulnitz, som var bosat i Hvidsten fra 1893 til først i 1920'erne. Foruden verset står der navne på forskellige Hvidstengårde på stenen. I krohaven stod i forvejen 3 sten fra Ulnitz' hånd, bl.a. en genforeningssten, og måske dukker der flere op.

I 7 mdr. har vi haft fornøjelsen at have en langtidsledig ansat. Jørgen Olsen var fuldstændig ukendt med arkivet, men fattede

hurtig interesse for sagen. Han fik næsten gennemført en kartoteksrevision, samtidig med at han udførte et godt stykke forskningsarbejde om Sparrehuse, en lokalitet nær Gassum. Det resulterede i et lille skrift, som nu kan købes på arkivet. Årets udflugt gik til egnen omkring Gloudalen og Dyrby Krat, kommunens nordgrænse. Den blev ledet af Søren Vase og havde 60 deltagere.

Af fremtidsplaner kan nævnes: Studiekreds om veje. En sådan søges oprettet i vinterhalvåret 90/91. Vi ser rundt om os mange stumper og mange spor af gamle veje. Hvor har de gået til og fra, og hvilken trafik har de været beregnet til? Det vil vi prøve at få rede på ved hjælp af bl.a. kort og skriftlige kilder.

Rosenholm egnsarkiv
af Søren Sloth Carlsen.

Det daglige arkivarbejde er forløbet med besøg fra nær og fjern. Ikke mindst slægts- historiske, men også almene lokalhistori-

ske emner har været tilbagevendende spørgsmål.

Voksenundervisningscentret V U C har sammen med flere skoleklasser fra central-skolen været på besøg for at hente materiale.

Arkivet har arrangeret udstilling på skolen under titlen: Skolen gennem 175 år og en udstilling på Rosenholm slot i anledning af en restaurering, hvor det gamle spir blev fornyet.

I februar flyttede Hornslet bibliotek ind i den tidligere dommerbolig på tinghuset. Hermed genopstår en tidligere helhed, idet Rosenholm egnsarkiv oprindeligt er startet som en afdeling på biblioteket. Nu samles begge institutioner i samme bygningskompleks.

Iøvrigt har arkivet medvirket ved en udsendelse om Rosenholm i Østjysk Radio og med en åben-time-dag i forbindelse med Turistforeningernes egnsudviklingsdag i marts.

Hertil kommer en speciel og interessant udfordring, som arkivet er blevet inddraget i på Rosenholm slot.

Det klassiske godsarkiv fra Rosenholm er som mange andre godsarkiver overdraget eller deponeret på landsarkivet i Viborg, og landsarkivet har formodentlig sorteret de ældste og vigtigste arkivalier fra, fæsteprotokoller, skifteprotokoller og tingbøger etc. foruden en omfattende samling af dokumenter og breve fra det gamle herresæde.

Men, der er meget tilbage endnu i slottets forskellige pulterrum. Gennem de sidste godt 100 år er der ophobet en næsten uoverskuelig beholdning af regnskaber, bilag og korrespondance af officiel eller pri-

vat karakter. De pågældende godsejere har været indblandet i mange forskellige foretagender landet over.

Traditionen fortæller, at der gennem 400 år er sluppet utallige effekter, inventar og papirer inden for de kendte røde mure, men sjældent noget ud.

Der er ting, der taler for denne tradition. Praktisk talt alt, hvad der kan fæstnes til et stykke papir, trykt eller håndskrevet, er bevaret næsten indtil dato.

Lensbaronessen har ladet indrette to rummelige tårnværelser til arkiv med gedigne hylder og forsvarlig aflåsning. Sommerens ufordring har for os været at foretage en grov sortering, registrering og placering af det omfattende materiale. Det drejer sig om godsregnskaber, privatregnskaber, utallige bilag, breve, kontrakter og officielle skrivelser, foruden tidsskrifter og bøger, – uanset hvilket formål dette arbejde kan tjene i Rosenholms dulgte fremtid.

En film, der i 1962 blev optaget af byen og lokalsamfundet, trænger til en afløser. Der er løbet meget vand i åen gennem de sidste 30 år, og nu er det lykkedes at formå den lokale Rotary club til at gentage eksperimentet med nye billedoptagelser af 1990-ernes lokalsamfund.

Rotary har midlerne, teknikken og åbenbart også tiden til af ofre sig for denne opgave. Resultatet skulle blive en alsidig og varieret billedreportage af nutidens lokalsamfund, – og naturligvis i video.

Skanderborg Egsarkiv

af Leif Juul Pedersen

I august 1989 kunne egnsarkivet ved en re-

ception indvie sine nye lokaler. En drøm var gået i opfyldelse, og et påtrængende behov var løst. Adressen er nu Adelgade 46 i en ejendom, der i en årrække har huset advokatkontor.

Med flytningen mistede arkivet bofællesskabet med Skanderborg Museum, men fik til gengæld på en række andre områder nogle fordele. Egnarkivet fik en mere central placering tæt ved Torvet, og både de ansatte og arkivbrugerne har fået langt bedre arbejdsbetingelser. Magasinforholdene er forbedret, og arkivet disponerer nu over en dejlig læsesal, som også anvendes til møderum. I huset er indrettet mørkekammer og affotograferingsrum, og arkivet råder nu over et mindre udstillingslokale. Dette kom straks i brug, og i 1989 vi-

stes 3 udstillinger. Emnerne var Ejer Bavnehøj, skolevæsenets historie i Ousted-Tåning og en fotoudstilling med museumsinspektør Hugo Matthiessens billeder optaget i Skanderborg 1918.

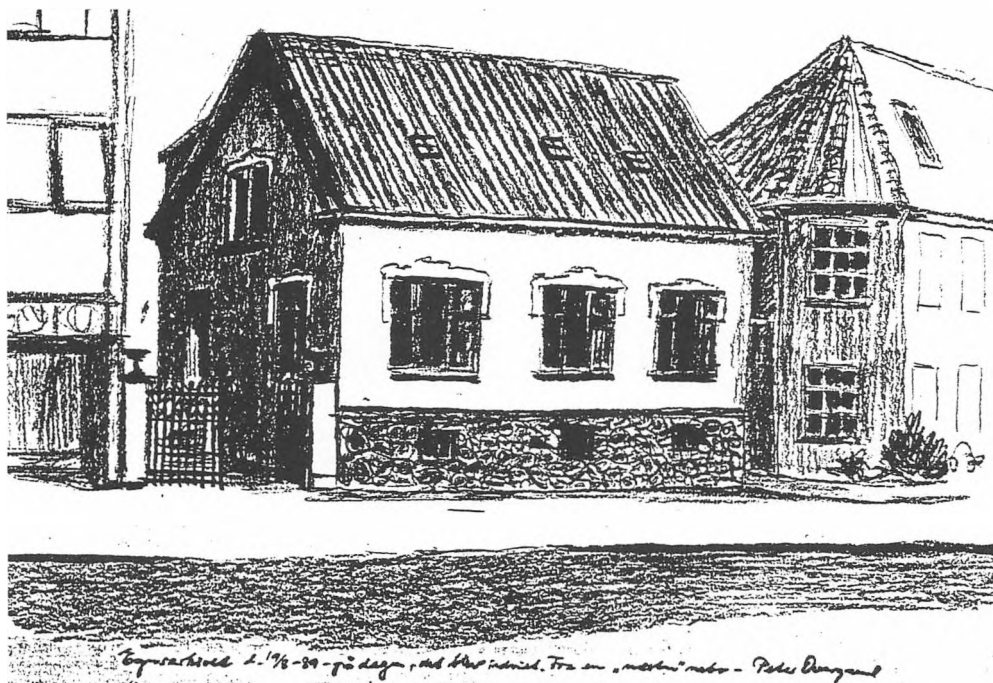
Ved indvielsen kunne vi glæde os over flere fine gaver, bl.a. en stor samling foreningsprotokoller fra Socialdemokratiet og den lokale arbejderbevægelse.

Skejby-Lisbjerg-Ølsted sognearkiv

af P. Holm Jensen.

I det forløbne år har arkivet været billedleverandør til tre udgivelser foruden denne årbog.

Der er leveret billeder til arkæologernes

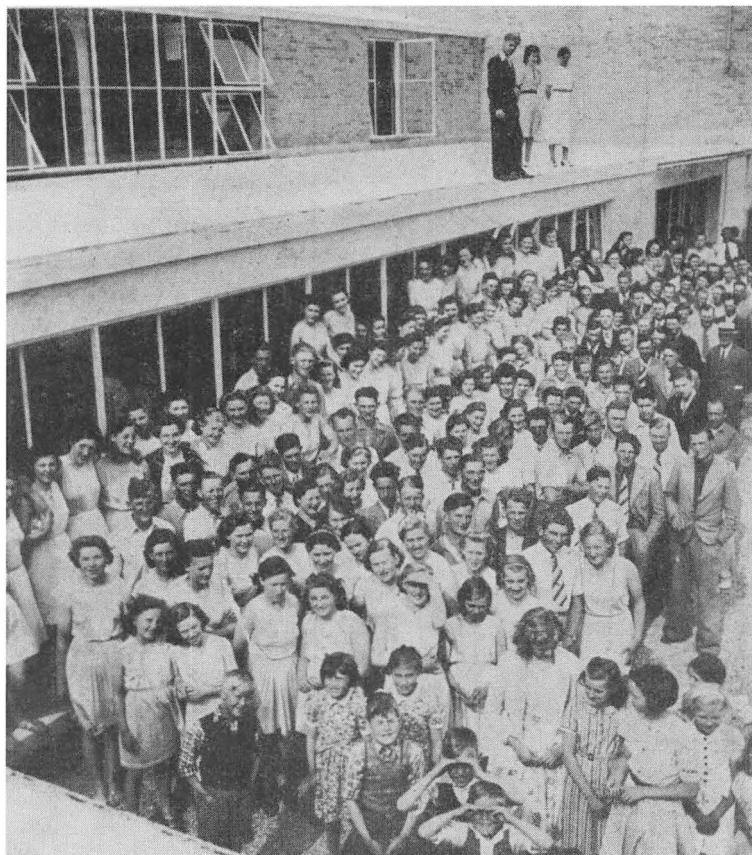
Skanderborg Egnarkivs nye lokaler på Adelgade 46.

artikel om udgravningerne ved Lisbjerg kirke, som var i Århus byhistorisk udvalgs årbog i maj måned. Et dilettantbillede fra 1944 fandt plads i Københavns bogforlags bog »Da vi var besat«, som blev redigeret af Lars Møller og udkom i forbindelse med 50-års dagen for den 9. april 1940. Billedet viser de optrædende i »Gorm den gamle« en titel, der på ingen måde har forbindelse med kongen, men Gorm var en antikvitetsforhandler, og titlen skal snarere tolkes dobbelttydigt på grund af besættelsen.

Den største og mest lokale opgave var, at

jeg fik lov til at skrive erindringer i jubilæumsskriftet ved Lisbjergskolens 50-års jubilæum den 10. maj 1990. Arkivets billeder var rigt repræsenteret i hæftet og på den udstilling, som skolen ophængte i aulaen.

Underligt var det, at ingen dagblade eller ugeaviser fandt jubilæet omtalelsesværdigt. Centralskolen var jo én af de første skoler efter centralskoleloven af 1937, og den blev besøgt af mange andre kommunalbestyrelsesmedlemmer, der gik i byggetanker. Den var også med som efterfølgelsesværdig i et lille klip i den film, som Anna

Den 26. maj 1940 blev sportspladsen omkring Lisbjerg Centralskole indviet. Hold fra amtets gymnastikforening deltog. Her deltager fotograferet i skolegården foran Aulaen. På taget fru Asta Rahbek med den ældste søn Mads og dennes veninde.

Mide viste for hjemstavnsforeningens medlemmer i vinter.

Arkivets arbejde går støt, og besøgstallet er stigende.

Mange skriver med et konkret spørgsmål, som da med velvilje besvares, men jeg synes, at det oftest var bedre med et besøg, så vi virkelig i fællesskab kunne gå i dybden.

Egnsarkivet i Solbjerg

af Emmy Domino

Efter sommerferien 1989 åbnede Solbjerg egnsarkiv et udstillings- og læselokale i en del af biblioteket. Det betyder, at der nu er adgang til store dele af samlingerne i 17 timer om ugen. Der er satset stærkt på den

udadvendte virksomhed gennem udstillinger og omtale i aviserne – og resultaterne har været derefter.

Arkivet har på et år registreret 65 større og mindre afleveringer af materiale. Fra arkivet i Ringe på Fyn er modtaget 34 gamle konfirmandbilleder fra Astrup Sogn. Fotografierne blev fundet i en stak gamle aviser hos en produkthandler, der pænt afleverede sit fund til Ringes lokal-arkiv, hvorfra man fandt frem til Solbjerg. Billederne var endt i den fynske avisbunke via familie til den forlængst afdøde præst i Astrup sogn!

En udstilling af gårde i det gamle Solbjerg gav mere end 50 billeder af familier og bygninger på egnen. Der er også indleveret et halvt hundrede skolebilleder, og arbej-

Sognepræst H.L. Birch Andersen er her fotograferet med et hold konfirmander omkring 1930. 33 lignende fotos blev fundet af en fynsk produkthandler og returneret til Solbjerg.

dere, der skulle omdanne en gammel mønstergård til renselanlæg, fandt på et loft et par kasser skriftligt materiale – notesbøger, stambøger, brugs-bøger, stilehæfter, lønnings-regnskaber og meget mere fra årene 1897-1962.

Fra tre familiemæssigt sammenknyttede gårde i Tiset sogn er registreret 170 dokumenter m.v., der fortæller om udviklingen fra stavnsbåndets ophævelse til anden verdenskrig.

I det nye lokale har der været vist udstillinger om Solbjergs nedlagte mejeri, om trafikken før og nu, om idrætsliv på egnen, om landsbyen Tulstrup, gårdene i Solbjerg og sidst om børnekulturugerne i Solbjerg i de seneste år.

Der er arbejdet tæt sammen med Egnarkivets Støtteforening, der bl.a. har bevilget kontante midler til arkivet. To private besøgende har skænket hhv. 1000 og 500 kr. i glæde over, at egnens gamle værdier bevarer.

Egnarkivet fortæller hver måned om sit virke i et lokalt beboerblad, og i eftersommeren fejres Solbjergskolens 25 års jubilæum med en stor hal-udstilling, hvor både skole, ungdomsskole, bibliotek og andre trækker på arkivets gemmer.

Endelig er egnarkivet gået i samarbejde med FDF/FPF om at udgive en lokalhistorisk billed-kalender, der gerne skulle give et pænt overskud til deling.

Sønderhald Egnarkiv

af Vibeke Nielsen.

Sønderhald Egnarkiv er ikke, hvad det har været! Men når vi nu om endnu nogle uger

har fået benene til jorden igen, skulle det gerne være blevet bedre. Kort sagt, vi er flyttet. Lad os derfor benytte den gode lejlighed til at udbrede den nye adresse: *Nørregade 5B, 8963 Auning.*

De, der ikke har prøvet at flytte et arkiv, ved ikke, hvad det vil sige. Det skete i maj. Kommunen skulle bruge arkivets hidtidige lokaler til en nyetableret skolepasningsordning, men kunne til gengæld tilbyde et parcelhus ved siden af kommunekontoret. Der var alligevel ingen, der ville bo i det, efter at haven var blevet til parkeringsplads, så kommunen havde købt det og brugt til skiftende formål. Vi måtte altså »ferielukke« en måned før sædvanlig og gå igang. I hovedtrækkene er arkivalierne på plads nu (juli), men mange enkeltheder skal alligevel gås efter, før vi igen kan lukke op for andre end den kreds, der arbejder med sagen.

Når vi synes, tiden er inde, slår vi dørene op og indbyder til reception. Bl.a. med den bagtanke, at så må arkivet også gerne blive brugt. Der har nemlig ikke været ret mange gæster i den sidste tid på den gamle adresse. Det er også stadig et lille arkiv, men vi har alligevel meget, der kan bruges i den helt lokale slægts- eller gårdhistorie, og der er også et og andet, der kan anvendes i større sammenhænge. Kom selv og se!

Lokalhistorisk Forening for Sønderhald Kommune havde i 1989 et eneste mål for den traditionelle aftenudflugt. Tustrup, som man fik at se både ude og inde i herligt sommervejrr og fik fortalt om af dens ejer, fru Louis-Hansen. Heldagsturen gik til mange spændende steder i Himmerland. Iøvrigt havde vi efter det sædvanlige mønster en række historiske aftenarrangementer, som alle var velbesøgte.

Foreningen udgiver siden sin start i 1977 et årsskrift med artikler om historiske emner fra egnen.

Vejlby Risskov lokalhistoriske samling af Jonna Abild Nielsen

I vinteren 1989/90 har en del af den lokalhistoriske gruppe været på Landsarkivet i Viborg flere gange for at finde skifter og fæstebreve vedr. gårdene, der var i Vejlbj. De gamle protokoller blev grundigt set igennem, og der blev bestilt og købt mange kopier, som nu bagefter er ved at blive registreret. Det har været et stort arbejde, idet gårdene i Vejlbj ikke var samlet under ét gods, men havde forskellige ejere, bl.a. Aarhus Domkirke og Aarhus Hospital. Nogle var en overgang ryttergods, andre på private hænder og et par stykker var selvejergårde.

Der kunne godt bruges lidt hjælp til tydingen, men ellers må vi jo tage det, efterhånden som det skal bruges til de forskellige gårdhistorier.

En anden del af gruppen fortsætter med

registrering af billeder, som vi heldigvis stadig får flere af. For nylig er der bestilt kontaktkopier hos Haderslev Museum af glasnegativer fra fotograf Sundbøls samling. Han fotograferede landejendomme i dele af Jylland i 1920erne og 30erne.

Samtidig med dette er der ved at blive lavet personregister og samlet avisudklip.

Der har været vist lysbilleder en aften på Jellebakkeskolen og en udstilling på biblioteket.

Som oplysning til evt. slægtsforskere og andre interesserede, kan fortælles, at vi nu har en fin samling af gamle dokumenter sammen med dem, vi for et par år siden gik igennem på Erhvervsarkivet og fik kopier af vedr. de gårde, der hørte under Marselisborg Gods.

Man kan komme meget langt tilbage i tiden ved hjælp af det materiale, der findes i den lokalhistoriske samling. Udover det her nævnte er der også kopi af den første skøde-pantepotokol, brandtaxation og hvad der ellers hører sig til af kirkebøger og folketællingslister. Det ville være ønskeligt med lidt mere lokal interesse for efterforskning af egne slægter via samlingen.

Museer

Clausholm af Henrik Berner.

Sidste år meddelte jeg bl.a. om restaurering af slottets vestfacade. Dette arbejde fuldendtes i eftersommerens løb – ved en ændret og besparende udførelsesmetode (bl.a. brug af lift i st. f. stillads) nåede vi endda længere end planlagt. På vestfacaden resterer således nu »kun« 5 fag i, at hele denne facade er restaureret.

Vi har planer om i denne eftersommer at få også dette klaret, men p. gr. a. vanskeligheder med finansieringen ser det pt. desværre ud til, at arbejdet må udskydes i hvert fald et år.

Sidste år omtaltes desuden vore restaureringsplaner for såvel et loftsmaleri som en portfløj, på Dronning Anna Sophie's tid bemalet med det kredsstillede rigsvåben. Desværre fik vi afslag på bistand fra EF-fonden, hvilket har vanskeliggjort financi-

Facaderestaurering 8. juli 1989.

27. juli 1989. På liften Peter Bavnhøj.

eringen. Vi maser fortsat på og håber naturligtvis, det lykkes – men det betyder, at arbejdet i bedste fald må udskydes. Det ser også ud til, at vi i hvert fald foreløbig må opgive planerne om restaurering af portfløjen og i stedet koncentrere os om loftsmaleriet.

I det tidlige forår lykkedes det at få vestibulen sat i stand – væggene var flere steder revnede og pudsen faldet af.

I lighed med tidligere år afholdes i sommerens løb 2 koncerter ved Randers Byorkester (30. maj henh. 22. august). På grund af overvældende travlhed i august i år afholdes kun én gudstjeneste i Slotskapellet: 2. Pinsedag ved sognepræst Jørgen Kjærgaard.

Grundlovsdag, 5. juni, afholdtes et velbesøgt konservativt stævne i Parken.

Desværre har vi heller ikke i år kunnet finde en forpagter til cafeteriet, hvorfor dette stadig er lukket. Slot og Park er deri-

mod fortsat tilgængelige for offentligheden.

Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup af Svend Nielsen.

Året 1989 blev stærkt præget af Museets 100-års jubilæum. Den første markering skete d. 4. maj med åbningen af en jubilæumsudstilling. Den 15. juni udkom et jubilæumsfrimærke – nye frimærker udkommer som bekendt altid en torsdag – og selve jubilæumsdagen 20. juni blev markeret med festforelæsninger for et indbudt publikum og præsentation af »Landbrugsmuseets historie, bind 2, 1941-1988« skrevet af Svend Nielsen, som har været Museets leder siden 1967. Endvidere åbnedes fotoudstillingen »14 dage på landet«, og endelig var der en delvis udendørs reception, hvor

I forbindelse med Landbrugsmuseets 100-års jubilæum udgav Postvæsenet et frimærke, der viste et af Museets klenodier, nemlig en Mogul traktor årgang 1917.

der i strålende sommervejrl blev serveret grilstegte grise.

Museets jubilæum var også årsag til, at den internationale sammenslutning af landbrugsmuseer, AIMA, 3. – 8. august i Randers afholdt sin 9. kongres med hovedtemaet »Landbrug og natur« og med Landbrugsmuseet som arrangør. Kongressen, der havde deltagere fra 16 lande, blev en stor succes, og i forbindelse med åbningen præsenteredes »Landbrugsmuseets historie, bind 1, tiden indtil 1941« skrevet af professor Axel Steensberg. Ved den afsluttende generalforsamling overtog professor Roberto Togni, Italien, præsidenthvervet efter Svend Nielsen, der blev valgt til vicepræsident.

Udover disse hovedbegivenheder er der

imidlertid sket meget andet. I hal III etableredes en traktorudstilling, som har vist sig at være meget populær. I januar opbyggedes i centralhallen udstillingen »Møg og gylle«, og i forbindelse med åbningen arrangeredes et velbesøgt debatmøde med den fra TV kendte Poul Jørgensen som ordstyrer.

I centralhallen har der i øvrigt været tre kunstudstillinger og en udstilling af polsk husflid, og desuden har vi afholdt de efterhånden traditionelle arrangementer: fåredag, mohair-gededag og tærskedag, som alle var godt besøgt.

Alt i alt har det været et meget travlt år for Museet, og besøgstallet nåede op på 60.103 personer.

Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum

af Vibeke Nielsen.

På Gammel Estrup er vi nu næsten $\frac{2}{3}$ gennem de store restaureringsarbejder, der blev planlagt og påbegyndt sidste år. På afstand lægger man ikke ret meget mærke til det, men på nært hold og inden døre kan man tydeligt se, at tømrer og maler har haft døre og vinduer under behandling. Der er også udført en del murerarbejde. Det ses mindre, men har til gengæld stor sikkerhedsmæssig betydning. Vi fortsætter og når vel inden for det næste års tid igennem alt det, der var nævnt i arkitektens rapport. Færdig bliver man jo aldrig, for der sker hele tiden noget. Om ikke andet skal vinduerne da males igen i en passende rytme. Også orangerierne har fået deres del, og der kan man se det på stor afstand. Nu står de – som de skal – lysende hvide med sorte detaljer. Og så har vi klaret en stor del af det selv, så det ikke blev så dyrt som frygtet.

I haven er der nu påbegyndt arbejder med den egentlige prydhave. Foreløbig er træerne beskåret, ja, et par enkelte måtte endda fældes og skal erstattes, og plænerne er lagt om. Vi regner med at fortsætte til efteråret, men det er et økonomisk spørgsmål, hvor hurtigt vi kan gå frem. Da der bl.a. er planlagt gamle roser og rhododendron i bedene, bliver det sikkert dejligt, når det engang er færdigt.

Af museumsgenstande har vi i det foreløbne år kun fået en enkelt ny. På auktion i efteråret 1989 købte museet et lille chatol, lidt svært at datere, da det er meget enkelt uden specielle detaljer, men dog med rimelig sikkerhed fra anden halvdel af 1700-

tallet. At det i al sin beskedenhed havde interesse skyldes »stamhusseddel« på bagsiden. Det er altså med sikkerhed fra Gammel Estrup. Den plads, det foreløbig har fået i museet, er næppe den endelige.

Fornylig har vi haft koncert med Randers Byorkester i Riddersalen. Den var, som det er sket før, mere end udsolgt (man kan presse lidt ekstra stole ind til sidst), og »vores« orkester kvitterede med dejligt veloplagt spil.

Sidste sommer havde vi de sædvanlige to aftengudstjenester i Kapellet, som også dannede rammen om et bryllup i efteråret.

Odder Museum

af Inger Tolstrup.

Lørdag den 11. november 1989 blev en minderværdig dag i Odder Museums 62 årige historie. Denne dag blev museets nye bygninger indviet, og samtidig åbnede en stor permanent udstilling: JAGT OG JAGTVÅBEN.

Det blev en festlig dag. Borgmester Erik Toftegaard åbnede udstillingen, og der var musik og mange taler. Dagen efter var der åbent hus, så alle havde mulighed for at se den meget omtalte jagtvåbensamling.

Uden her at gå i dybden med den konkrete sag, skal det dog nævnes, at den har været et dårligt eksempel på, hvad der kan ske, når man modtager klausulerede gaver. I dag er sagen heldigvis afsluttet.

Gennem et langt liv har giveren systematisk og indsigtfuldt samlet på jagtvåben.

Hovedinteressen har været at vise den teknologiske udvikling, og alle væsentlige stadier i geværernes lukke- og låsesystemer

er repræsenteret. Der er tale om en 400-årig udvikling: Fra de gamle sortkrudtsforladere til nutidige bagladere med røgsvagt krudt.

I det store, lyse udstillingsrum på 200 kvadratmeter, er våbnene opstillet i grupper efter deres type, og det belyses, hvilken betydning det fik for jagten, når man fik nye eller forbedrede låsesystemer.

Sammen med museumsinspektør Inger

Tolstrup har lærer Kirsten Eriknauer og cand. mag Mikael Andersen stået for det store formidlingsarbejde.

Udstillingsarkitekturen er naturligvis bestemt af de høje, sikrede våbenskabe i glas og metal, mens billedkunstneren og jægeren Bjarne Nielsen har skabt liv og spænding i rummet med sine farveglade rytmer.

I udstillingen kan man finde hvile i skyt-

Et enkelt hjørne af drejeriet står fuldstændig intakt som ved inflytningen i 1897. Her blev de finere drejerarbejder i ben, horn og rav udført. Den foddrevne drejebænk gav bedre føling med arbejdet end de motoriserede. Værkstedets øvrige drejebænke har dog fået installeret elektromotor i 1930'erne. På dem blev det grovere drejearbejde i træ udført.

testuen fra skovfogedboligen Kongshuset ved Rathlousdal, og en videooptagelse viser afskydning af de forskellige våbentyper samt brækning af et dyr.

Mange lokale jægere har iøvrigt bidraget med beretninger om jagten i Hads Herred, og museet vil fortsat indsamle materiale om denne spændende og uopdyrkede side af kulturhistorien.

Drejer Jepsens kunstdrejeri, Odder

Museet har modtaget et enestående kunstdrejeri, der siden 1897 har haft til huse i ejendommen Rosensgade 48 i Odder.

Takket være en hastebevilling fra Statens Museumsnævn og Århus Amts Museumsråd kunne museet gå i gang med hjemtagningen i november 1989.

Værkstedet er grundlagt af kunstdrejer Jørgen Hansen Jepsen, der til forskel fra en almindelig trædrejer arbejdede i materialer som elfenben, horn, rav, merskum og eksotiske træsorter.

Det er kunstdrejeriet, der gør Jepsens værksted til noget enestående, men firmaet har også udført almindeligt drejerarbejde. Gyngestole, piedestaler, kniplepinde, kegler, gelænderstolper og trappebalustre var alle vigtige salgsartikler i den periode, hvor Odder for alvor udviklede sig fra en landsby til en by med købstadkarakter. Især var forretningen kendt for stokke, paraplyer og lange piber.

Cand.mag. Mikael Andersen har stået for hjemtagelse og registrering af de mere end 1000 genstande. Drejerværkstedet forventes genopstillet på museet medio 1990.

Gudrun Felsings dødsbo

Ved testamente oprettet af Gudrun Felsing,

født Mohr, blev Odder Museum indsat som arving til et meget tidstypisk indbo fra et af forrige århundredes rige møllerhjem i Odder.

Blandt de bedste stykker skal nævnes et maleri af Georg Emil Libert, der forestiller Skægs Mølle ved Odder – et bestillingsarbejde til møller Kiørbo.

Herfra stammer også en meget fin kommode, der har tilhørt Frederik den Syvendes moder Charlotte Frederikke, mens hun boede i Horsens. Via en auktion kom det til møller Kiørbo.

Museet har til huse i den eneste bevarede vandmølle langs Odder Å og har mølleriet som et af sine hovedområder. Det har derfor altid været et ønske at kunne indrette et interiør, der repræsenterer de velhavende møllere i det frugtbare Østjylland. Dette er nu blevet muligt med Gudrun Felsing's gave.

Museet har også modtaget en pengegave: 2000 dollars fra dansk-amerikaneren Finn B. Eriksen. Pengene skal anvendes til indsamling og dokumentation af sport i Odder.

Værktøj fra oldefars tid

I 1989 havde museet sin vel nok mest populære særudstilling. Arbejdernes Fællesorganisation og Odder Håndværkerforening fik ideen til at låne cand.mag. Mikael Andersens store samling af håndværktøj. De to foreninger skaffede ikke blot kontakt til godt 40 seniorer, som gennem et halvt år demonstrerede og fortalte om de gamle håndværk. De stod også for en meget vel fungerende kontakt med skolerne. Bl.a. blev der udgivet lærermateriale med be-

skrivelse af de 28 udstillede håndværks historie og teknikker.

I forbindelse med udstillingen af gamle håndværk blev der opført et lille bindingsværkshus, hvor de gamle tømrer- og murerhåndværk samt tækning blev demonstreret. Desuden tog kvinderne fra håndværksudstillingen i foråret initiativet til et par raske hør-dage, hvor der blev skættet, heglet og spundet.

I årets løb havde museet i alt 6 særudstillinger og et par særarrangementer. Besøgstallet ar 12.458

Familiebruget under forandring

Odder Museum har landbokulturen i Hads herred som et af sine hovedområder. I dag står vi midt i en periode med store forandringer, og det er vigtigt, at museerne får dokumenteret disse, mens de står på. Derfor har museet igangsat et projekt, der bl.a. har fået stor opbakning fra Hads Herreds Landboforening.

Undersøgelsen skal gennem interviews

af 9 landbofamilier fra forskellige typer landbrug søge at belyse livsformer og levevilkår.

Der lægges vægt på emner som: Generationsskiftet i landbruget, dagligliv og arbejdet på gården og udenfor, holdninger til religion, politik og kønsroller, forventninger til fremtiden, deltagelse i forenings- og organisations-arbejde, forhold til børn og skole, fritid i og udenfor hjemmet, omgangskreds m.v.

I undersøgelsen indgår en beskrivelse af driftsformen og de senere års ændringer i afgrødernes sammensætning og husdyrholdet. Desuden bliver boligen, gården og de daglige gøremål dokumenteret ved hjælp af fotos.

Kirsten Eriknauer er ansat til arbejdet, som skal udmøntes i en publikation, der kan bidrage til den aktuelle debat og anvendes i studiekredse og på skoler.

Nykredits Fond og Århus Amts Museums råd har ydet støtte til undersøgelsen.

Mange skoleklasser fik en uforglemmelig dag på Odder Museum i forbindelse med besøg på udstillingen »Værktøj fra oldefars tid«. Her er det 6. klasse fra Hundslund skole, der har ovetalt deres lærer Nils Pytlich til at lade skægget falde.

Rye Træskomuseum

af Søren Bach.

Det forløbne år har, som forrige år, været stille og rolig for museet. Besøgstallet er nu stabiliseret, så det er det samme hvert år, og derved er indkomsten jo også ens, så vi bedre kan lægge et budget. Da bestyrelsen stadigvæk passer museet gratis, er vores økonomi god. Vi har i årenes løb haft nogle udstillinger, først havde vi en udstilling af træsko og trækoværktøj i Rye bibliotek, og det blev en stor succes, som vi så senere fulgte op med en udstilling samme sted af Himmelbjergsouvenirs. Denne form for souvenirs er noget, som i høj grad hører hjemme i Rye. I mange år måtte der kun sælges hjemmelavede træting på Himmelbjerget. Vi averterede efter Himmelbjergsouvenirs, og vi fik mange svar og tilbud om at kunne låne de forskellige ting, og vi fik mange flere ting, end der var plads til i udstillingen, det blev altså også en succes. Vi har anskaffet et videoanlæg med fjernsyn og fået optaget en videofilm om træskomuseet. Der kommer stadig mange gaver, ting og sager, der hører hjemme i museet, det er vi meget taknemlige for, det viser jo også, at der er stor interesse for museet, men det giver større pladsmangel og derfor arbejder vi for tiden med at få museet flyttet til større lokaler.

Der er her i byen en skøn gammel hollandsk vindmølle fra 1872. Mølleren er død fornylig, og hans arvinger har solgt møllen til et møllelaug, der er sammensat af de forskellige foreninger i byen, og møllen skal nu være museum. Vi er nu ved, i samarbejde med møllelauget, at finde en ordning, så vi kan flytte træskomuseet op i møllen og ind-

rette et egnsmuseum, som så sammen med møllen skal sortere under museumsforeningen. Det største problem er brandsikringen. Møllens hovedaksel var splintret af et lyn, men vi har fundet en aksel, som vi skal have monteret, så møllen igen kan fungere, nu som et arbejdende museum. Vi har forbindelse med et entreprenørfirma, der vil påtage sig at løfte møllehatten og sætte den ny hovedaksel ned.

Silkeborg Museum

af Keld Dalsgaard Larsen.

Silkeborg Museum holdt den 5-6. august 1989 stort jernalder-marked i museets have. Med en grundstamme i gruppen Urd viste 30-40 mennesker teknikker og håndværk fra jernalderen. Publikum fik lejlighed til at se jernudvinding, smedning af knive, »strikning« af jernbrynje, milebrænding, spinding, kartning, plantefarvning, udfærdigelse af kamme, bensmykker og glasperler og meget mere. Hensigten var, at publikum skulle få et tæt og levende indtryk af jernalderen. Til jernaldermarkedet var det lykkedes at få bygget en rekonstruktion af et jernalderhus i museets have. Rekonstruktionen bygger på en af museets egne udgravninger ved Troldbjerget ved Gjærn. Det nye jernalderhus var med til at give den helt rigtige ramme omkring jernaldermarkedet. Rigtig mange mennesker mødte op på de to markedsdage, og succesen bevirkede, at museet vil holde nyt marked den 30. juni og 1. juli 1990.

Silkeborg Museum har længe ønsket at udvide og forbedre især museets jernalderudstilling med Tollundmanden som cen-

trum. Derfor har museet arbejdet med byggeplaner for et »jernaldercenter«. Disse planer fik i december 1989 fast grund under fødderne, idet Villum Kann Rasmussen Fonden bevilgede 5 mill. kroner til formålet. Silkeborg kommune havde på forhånd sikret museet 3 mill. kroner fra amtets frigørelsesfond, således at der til nybyggeriet nu er 8 mill. kroner til disposition, hvilket beløb byggeriet forventes at ville koste. Byggeriet går igang i 1990 og vil stå færdigt i 1991.

På udgravningsfronten har museet haft god gavn af deltagerne på Knud Bjerring Jensens udgravningshold under Folkeuniversitetet. Under Knud Bjerring Jensens ledelse har holdet udgravet to enkeltgravhøje

ved Porskærgård i Gødvad sogn, og i foråret fortsatte man på den store Vindinggravplads og udgravede en rig kvindegrav fra ældre romersk jernalder med sølvsmykker.

1989 bød på endnu en stor udgravning nemlig ved Gødvad Kirke. Kirken ligger isoleret fra bebyggelse, og det har længe undret. Nu er arkæologerne ved at finde løsning: Kirken har måske ligget ved en vikingegård. Museet har udgravet ca. 1/3 af vikingegården, og på dette område er fundet 11 bygninger, der tidsmæssigt spænder fra ca. midten af 900-årene til omkring midten eller slutningen af 1000-årene. Det er den første vikingetidsbebyggelse, vi kender fra området, så museet glæder sig til at

Det nye branchemuseum for hotel- og restaurationslivet i Danmark, Hotel Ludvigsløst i Svejlbæk ved Silkeborg.

grave videre på pladsen. Inden for nyere tid har den store opgave i 1989/90 været etableringen af branchemuseet »Hotel- og restaurantmuseet Ludvigsløst« i Svejlbæk ved Silkeborg. Hotelbranchen havde længe ønsket et branchemuseum, og på initiativ fra den lokale organisation og Silkeborg Tekniske Skole og med aktiv støtte fra Silkeborg Kommune kunne det nye museum delvist åbne til juli 1989.

Hotel- og restaurantmuseet fik til huse i det gamle sommersted »Hotel Ludvigsløst« ved Julsø lige over for Himmelbjerg. Det har i mange år været et yndet turistmål, men de sidste år kunne det ikke bære som forretning. Derimod er det ideelt som museum, og Silkeborg Kommune har totalt renoveret bygningen. I 1989 stod restaureringen klar tilbageført til ca. 1906, men der manglede fortsat den egentlige museumsudstilling på 1. sal. Denne opgave blev i efteråret 1989 overdraget til Silkeborg Museum til færdiggørelse til den 5. maj 1990. Det har været et stort og spændende arbejde, som blev færdig til den endelige indvielse af restauration og museum den 5. maj 1990. Det har været ønsket at gøre »Hotel Ludvigsløst« til et levende museum, hvor publikum kan se, lugte og smage branchens vidtfavnende historie. Restaurationen er en integreret del af museet, og her kan man i de rette historiske omgivelser nyde gamle retter – dog til 1990-priser. Museumsudstillingen på 1. sal giver publikum en kalejdoskopisk rejse fra middelalderens klosterherberg over 1700-tallets vinstue, Pjaltensborg og Hotel Dagmar, Ribe, videre til badepensionatet fra sidste århundrede til nutidens mangeartede virksomheder i branchen. Som vært til stedet er Hans Jør-

gen Pedersen ansat, og det er hans ansvar, at publikum får en god mad og en god oplevelse i dette nye og anderledes branchemuseum.

Af andre opgaver inden for nyere tid kan nævnes undersøgelsen af bydelen Aldersløsts historie fra den spæde start i 1873 til sammenslutningen med Silkeborg i 1941. Resultatet af arbejdet blev en smuk bog »Jens Bomholts Silkeborg. Fortalt i malerier, fotografier og erindringer« udgivet af Silkeborg Bogtrykkeri.

Silkeborg Museum har traditionen tro haft et travlt år 1989/90, og de kommende år vil med garanti også blive travle til tider også fortravlede. Museet udgav i december 1988 sit første årsskrift, og årsskrift nr. 2 udkom i januar 1990. Her kan alle interesserede læse klart og lige til, hvad museet har arbejdet med det sidste års tid.

Skanderborg Museum

af Helle Reinholdt.

I foråret 1989 flyttede Egnarkivet til nye lokaler i byen, og hermed var museets muligheder med hensyn til øget plads på Adelgade 5 blevet en realitet. Først og fremmest blev der dog sat ressourcer ind på at starte klargøring af lokaler og omflytning af de mest presserende funktioner på museet, bl.a. i tilknytning til den betrængte magasinsituation og behovet for registrerings- og bearbejdningsplads.

Året startede med udstillingen »Legetøj fra tiden 1875-1960«. I tilknytning til Skanderborg Kulturuge åbnede udstillingen om en af byens helligkilder, kilden ved Skvæt Mølle. – »Skønnest ved Skanderborg« hed

sommerens udstilling, der gennem et stort antal billeder gav et godt indtryk af især turistlivet gennem de sidste godt 100 år. Herefter fulgte særudstillingen »Lægeplanter«, som var lånt af Naturhistorisk Museum i Århus. Mange friske og tørrede planter og tinkturer indgik i udstillingen, og i et lørdagsarrangement blev der vist fremstilling af egen urtecreme og demonstreret, hvad tørrede krydderurter kunne anvendes til. I oktober måned, bl.a. i skolerens efterårsferie, blev der vist pottemageri med efterfølgende milebrænding. Både børn og forældre deltog i arrangementet, og mange så på, da milen blev åbnet, og de nybrændte ting dukkede op. Som de foregående år kunne man en aften i november møde op med ting fra sine gemmer til »Kig i kommodeskuffen« for at få en snak og evt. bestemmelse af de gamle ting og sager; et meget velbesøgt og populært arrangement iøvrigt. Året sluttede med »Jul på Skanderborg Museum«. Dette år med interieur og juletræ pyntet som til juletræsfest i Håndværkerforeningens festsal omkring 1920.

Museet har indgået samarbejde med Skanderborg Kommunes Tekniske forvaltning vedrørende bygningsbevaring. Inden for egne rammer har museet foretaget bygningshistorisk undersøgelse i en del af museets bygning, hvis kerne går tilbage til 1700-årenes 1. halvdel.

På undersøgelsessiden fortsatte Århus Amts Museumsråds arkæologiske projekt om »Rekognoscering af fortidsminder i privatskovene i Århus Amt« og »Rekognoscering i nyplantede læghegn«. Museet har desuden deltaget i det landsdækkende registreringsarbejde af møller i Danmark. I museets arbejdsområde er registreret 8 vand- og 2 vindmøller.

Der har været foretaget et par mindre arkæologiske undersøgelser af forekomster fra jernalder og middelalder og herudover været foretaget en større række besigtigelser og rekognosceringer i by og på land.

En del af museets undersøgelsesvirksomhed er publiceret i artikler i Årbog for Skanderborg Museum.

Østjysk Hjemstavnsforening

1.10.1989 - 30.9.1990

Atter et år er gået og dermed tid til et tilbageblik over året, der svandt.

Den 25. nov. 1989 afholdtes generalforsamling på hotel Ansgar, Århus. Næstformand N.P. Boye-Nielsen blev valgt til dirigent og varetog jobbet på bedste vis. Beretning og regnskab blev godkendt, og kontingentet blev uændret 85 kr. + 15 kr. i porto.

Til bestyrelsen genvalgte Søren Bach, Rye, N.P. Boye-Nielsen, Hinnerup, P. Holm Jensen, Lystrup, B. Knie-Andersen, Charlottenlund, Erna Lorenzen, Århus, Hans Jørgen Madsen, Mundelstrup og Ole Friis Sørensen, Adslev. P. Friis Kristiansen, Venge, ønskede at holde en pause fra bestyrelsen, og i hans sted valgtes Jonna Abild Nielsen, Riisskov.

Efter generalforsamlingen holdt folketingets formand, H.P. Clausen et meget spændende foredrag: »Kulturen i Danmark og dens påvirkninger udefra«. Her kom H.P. Clausen ind på Østeuropa og i særlig grad på Østtyskland, hvor øst/vest muren lige var faldet, og man arbejdede hen på et forenet Tyskland.

Østjysk Hjemstavns møde- og udflugtsprogram er blevet vel modtaget. Den 21. febr. viste Anne Mide fra Ondrup en film fra 1946 om »Bondekultur i Østjylland«. Filmen var produceret af hendes far, lærer

Viggo Novrup, Tulstrup, og redaktør for »Husmandshjemmet«, Thomas Christensen, Åbyhøj. Mange af vore medlemmer var mødt frem til en hyggelig og ligefrem aften med Anne Mides fortællinger fra hendes barndom.

I marts fulgte foredraget »Mellem Østdanmark og Vestdanmark«, træk af tiden 1750 - 1914. Foredraget blev holdt af lektor Sten Busck, Århus. Foredraget indeholdt mange aspekter imellem de forskellige dele af Danmark, forskelle der også påvirker i dag.

Oplevelsen i april var besøget på Vejlbj Landbrugsskole, hvor forstander Bent Jensen og frue fortalte om skolens historie og skolen, som den fungerer i dag.

Eftermiddagsturen til Kalø den 17. maj var en naturskøn oplevelse som også hel-dagsturen til Endelave i august. 97 naturlige mennesker drog med Østjysk Hjemstavnsforening fra musikhuset i Århus til Snaptun. Her måtte vi efterlade begge busser, da vandstanden i Endelave havn var for lav. Vi nød sejlturen i det skønne vejr og så i hundredvis af sæler på revet, et fantastisk syn.

Uden busser på Endelave og hvad så? Jo, landmændene på Endelave har fået sommerjob. De kører øen rundt med traktor og

vogn læsset med halmballer og turister. Der måtte køres to gange af tre hold landmænd. Endelave er 13 kvadratkilometer og har 160 indbyggere. I den første fjerdedel af 20. årh. toppede befolkningstallet med næsten 700 mennesker. En del af husene og ødegårdene bliver brugt som sommerhuse, og som de gamle siger: »Det er ikke som det var førhen, da var der lys i alle husene også om vinteren«. Men Endevidterne har lært at væbne sig, også når isen lægger til, og de venter på vårvind.

I september besøgte vi Ebeltoft glasmuseum med den russiske udstilling og glaspusteriet, en fin oplevelse. Herefter blev fregatten »Jylland« besøgt. Den er hver gang imponerende. Dog har den nok aldrig været i så dårlig stand og dog så flot i dens form og konstruktion. Restaureringen er i fuld gang og påregnes at være færdig i 1994. Fregatten blev søsat i 1860 og er altså netop 130 år i år. Dens historie er lang og forskellig, men meget spændende. Sluttelig vil jeg lige fortælle, at der medgik 1600 egetræer til bygning af skibet. Det svarer til 40 tdr. land egeskov.

Årbogen 1989 udkom som vanligt i november, og vor redaktør har som altid præsteret en flot og spændende bog. Mange har tilkendegivet interesse for bogen på den ene eller anden måde. Bogen giver udtryk for, hvad vi i foreningen står for.

Oddebogen har nu været på markedet i knap to år. Vi har stadig eksemplarer liggende. Vor næste udgivelse skulle helst blive »Hørkjærgaard i Søften, bondeliv i Østjylland«. Vi håber, at udgivelsen kan finde sted til efteråret, såfremt materialet bliver færdigredigeret, og den nødvendige økonomi er til stede. Frederik Prip (1876 - 1953) er fortælleren, der beretter om sin barndom og om, hvad der foregik på landet med f.eks. såning, tærskning, ølbrygning og meget andet.

På foreningens vegne vil jeg gerne sende en tak til alle jer, der på så god vis støtter vort arbejde i bestyrelsen. Det er som en gnist, der tænder og giver vort arbejde liv og kulør.

Karen Margrethe Sørensen

Port i gammel gård på Endelave - tegnet af Jonna Bay, Langballe.

Personregister

Aase, musiker 76
Abildgaard, Dorthe 39
Adersen, Christen 32
Ammundsen, John, biskop 77
Andersdatter, Maren 42
Andersen, præst 76
Andersen, Elisabeth 63, 65
Andersen, Ellen 61
Andersen, H.L. Birch, sognepræst 109
Andersen, Mikael, cand. mag. 116, 117
Andersen, Th. Ry, arkitekt 9
Andreasen, Niels Jørgen, cand. mag. 23
Anna Sophie, dansk dronning 112
Anne Marie i Nørskov 70
Anton i Nørskov 70
Arendz, Johan 55
Arenfeldt, Lisbeth 34
Avnstrup, landmåler 24
Augustin, kirkefader 18

Bach, Søren, smedemester 119, 123
Bachmand, Gert, mester 30
Balle, Erich, hyrde 82
Bang, Jens, biskop 21
Bang, Margrethe Skjalmsdatter, nonne 17, 21
Bang, Peder, biskop 21
Barner, K., historiker 22
Bavnehøj, Peter 118
Benedict af Nurcia 16
Bergild, Merete, mag. art. 30, 47
Bernier, Henrik 112
Bertheldatter, Maren 48
Bille, Peder Eskesen 15
Bjærn, Anders Jacobsen 21
Bjærn, N.N. Andersdatter, nonne 21
Bjærn, N.N. Andersdatter, nonne 21
(to søstre)
Bjørner, Signe 77
Blicher, St.St. 99
Blinkenberg, Svend, overlærer 100
Block, Peder Nielsen 51
Bomholt, Jens 100, 121
Bomholt, Julius, minister 100
Bonifacius VII., pave 17
Boye-Nielsen, N.P., assurandør 123
Brahe, Knud 30
Brahe, Sophie 31, 39
Broberg, Peter 61
Broge, Hans, købmand 97
Brok, Esge 30, 31
Brookner, Anita 61
Busck, Steen, lektor 123
Bülow, amtmand 23, 27

Carisius, konferensråd 49, 50
Carlsen, Søren Sloth, arkivleder 105
Carøe, herredsfoged 27, 28
Charlotte Frederikke, dansk dronning 117
Christensen, Claus, præst 45, 46
Christensen, Simon, borgmester 42, 43
Christensen, Thomas, redaktør 123
Christian III., dansk konge 22
Christian IV., dansk konge 82
Christiansdatter, Marine, priorinde 19, 20, 21

Clausen, H.P., professor 123
Clausen, Peder, billedhugger 30, 31, 32, 33,
34, 36, 37, 38, 39, 42, 44, 46, 47
Clemmensen, Niels 19, 21, 22
Cock-Clausen, Ingeborg 61
Cramer, købmand 89

de Lichtenberg, justitsråd 49, 50
Didrik, hattemager 31
Dollerup, Preben, mag. art. 102, 103
Domino, Emmy, bibliotekar 109
Doyle, Leonard I., 22
Drachmann, Holger 69

Egebjerg, Edv., forfatter 78
Elisabeth, abbedisse 11
Elle, P. 47
Elkjær, Kjeld, bibliotekar 98
Enevoldsen, Niels Johs. 101, 102
Erichsen, Finn B., dansk-amerikaner 117
Erichsen, N., købmand 88
Eriknaue, Kirsten, lærer 116, 118
Eriksdatter, Kirsten, nonne 21
Erslev, Kr., historiker 22
Estrup, konsilpræsident 86

Felsing, Gudrun 117
Fischer, Chr., godsejer 84
Florits, Karen 74
Florits, Petra 72
Frank, Tage, arkivleder 101
Frederik II., dansk konge 19
Frederik IV., dansk konge 83
Frederik VII., dansk konge 117
Friedenthal, Richard, forf. 22
Friis, Christen Nielsen, provst 33
Friis, Svend 81
Friis, Mogens, rentemester 81
Frøsig, Hanne 61

Ganghorn, Jørgen, arkitekt 98
Gramb, Esper, fæstebonde 83
Green, Jonna Ebbe 66
Grubbe, Erik 36
Grubbe, Laurids 36
Grundtvig, N.F.S., salmedigter 69
Gyldenchrone, baron 95
Gyldenstjerne, Knud 35
Gøye, Birgitte Mogensdatter, nonne 15, 22
Gøye, Ellen 34

Hans Peter Vognmand 73
Hansen, Jacob, billedhugger 31, 47
Hansen, Per Hofman, bibliotekar 100
Hansen, Svend Nørregaard 23
Hansen, Søren 23
Hasle, Abigail Jensdatter 51
Hasle, Karen Sørensdatter 50, 51, 52, 56, 57,
58, 59, 60
Henriksen, Henrik, billedhugger 30, 31,
39, 46, 47
Hildeborg, priorinde 19
Hilpisch, Stephanus 22
Hoffmann, David, stenhugger 32
Holm, Peder 61
Hoppe, Poul, fotograf 27
Hvide, Jens Ovesen 19
Hvide, Stig Andersen 19
Høj, Sigrid, gårdmandskone 75, 77

Ingvordsen, Jens, cand. mag. 9

Jacobsen, Niels, borgmester 42, 43
Jacobsen, Niels, bonde 82
Jensdatter, Anne 48, 49, 53
Jensdatter, Eline 21
Jensdatter, Maren 48
Jensdatter, Maye 21
Jensdatter, Voldborg 48

Jensen, lærer i Snede 78
Jensen, Aage 67, 76, 78
Jensen, Bent, forstander 123
Jensen, Berthel, gdr. 25
Jensen, Berthel 48, 49
Jensen, Børge, arkivleder 101
Jensen, Ejvind 73
Jensen, Else Marie 75
Jensen, Gudrun 77, 78
Jensen, Helene 72
Jensen, Jens, cand. phil. 30, 47
Jensen, Knud Bjerring 120
Jensen, Kristoffer, degn 66, 67, 69, 70, 71, 72,
74, 75, 76, 77, 78, 80
Jensen, Laurs, gdr. 86
Jensen, N. 78
Jensen, Niels, gdr. 25
Jensen, Niels Erik, arkitekt 98
Jensen, P. Holm, arkivleder 107, 123
Jensen, P.Ø. 69
Jensen, Søren, bonde 82
Jensen, Søren 31
Jeppe, Karen 62, 63, 64, 65
Jepsen, Jørgen Hansen, kunstdrejler 117
Jepsen, Mads, forf. 78
Johansen, Erik, præst 19
Johansen, R. Broby, forf. 61
Juuul, købmand 89
Juuul, Anders Andersen 86
Juuul, N.N., sognefoged 86, 88
Jørgensen, Poul, TV-medarb. 114

Karl Murer 73
Kathrine, priorinde 19
Kiarbo, møller 117
Kjær, Hans, gdr. 24, 25, 26, 27, 28, 29
Kjær, Severin 69
Kjærgaard, Jørgen, sognepræst 113
Klavsén, Anne 115
Klostergaard, Kaj, grosserer 100
Knie-Andersen, Bent, direktør 123
Knudsen, Niels Sehested, sognerådsfmd. 86
Kristensen, Evald Tang, folkemindesamler 81
Kristiansen, P. Friis, overlærer 123
Krumedige, Sofie, nonne 15, 21

Lange, Margrethe 30
Lanngh, Jenns, fæstebonde 83
Larsen, Bo Esbjørn, adjunkt 102
Larsen, Keld Dalsgaard, museumsinspektør
100, 119
Lauridsdatter, Dorothea, priorinde 19
Lauridsdatter, Margretha, priorinde 19
Lauridsen, Søren 32
Lauritzen, Claus, billedhugger 30, 31, 34, 36,
37, 39, 46
Laursen, Carl A., arkivleder 103
Laursen, Karl 78
Libert, Georg Emil, maler 117
Lindemann, provst 49
Lindenov, Henrik 36, 37
Lindenov, Sophie 36
Lorenzen, Erna, museumsinspektør, dr. phil.
61, 123
Lorenzen, Vilh. 22
Louis-Hansen, fru 110
Lund, Hakon 61
Lunge, Ide 39
Lunge, Jørgen 31, 36
Lunge, Sidsel 36
Luther, Morten, reformator 22
Lykke, Karine Jacobsdatter 15
Lykke, Niels Pedersen 10
Løvenbalk, Peder Erichsen 81

Maarsdatter, Kirsten 42
Madsdatter, Maren 49
Madsen, Jens 48, 49, 50, 51, 52, 54, 58, 60, 61
Malund, J. 70

Markdanner, Casper 37
 Mathiesen, Jacob, biskop 33
 Mathisdatter, Magdalene 44
 Mathisen, Knud, bøssebager 32
 Matthiesen, Hugo, museumsinspektør 107
 Merete, fru 81
 Michelsen, Peder 61
 Mide, Anna 108, 109, 123
 Molbech, Chr. 99
 Morsing, Chr. Nielsen, præst 46
 Morsing, Søren Andersen, magister 31
 Mortensen, Frederikke Karoline Maria 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80
 Muncheberg, T.C., birkedommer 23
 Muncheberg, Fr.C., birkedommer 50
 Muggle, Joanne 22
 Munk, Birgitte Sørensdatter, nonne 11, 22
 Munk, Søren Pedersen 22
 Møller, provst 75
 Møller, Jørgen, gdr. 77
 Møller, Lars 108

Nielsdatter, Helene, priorinde 19
 Nielsen, Hans 23
 Nielsen, Hans E. Nørgaard 61
 Nielsen, Jens, fæstebonde 95
 Nielsen, Jens den Yngre, husmand 25
 Nielsen, Jonna Abild, arkivleder 111, 123
 Nielsen, Jytte, arkivleder 104
 Nielsen, Morten, sognefoged 25, 28, 29
 Nielsen, Peiter, gdr. 87
 Nielsen, Rasmus 51
 Nielsen, Rasmus, borgmester 42, 44
 Nielsen, Svend, museumsinspektør 113, 114
 Nielsen, Vibeke, museumsinspektør 110, 115
 Nijkamp, Kirsten, fotograf 41
 Novrup, Viggo, lærer 123

Olesen, R. & O. 22
 Olesen, Svend B. 47
 Olsen, Jørgen 105
 Ovesdatter, Helle, nonne 15, 21

Parsberg, Oluf, rigsråd 32
 Pedersdatter, Birthe 95
 Pedersdatter, Kirsten 95
 Pedersen, Anders, gdr. 24, 25, 28, 29
 Pedersen, Claus 31, 32, 33
 Pedersen, Ejnar, gdr. 62
 Pedersen, Gunde 23
 Pedersen, Hans Jørgen, hotelvært 121
 Pedersen, Kirstin Nørgaard 48
 Pedersen, Leif Juul, arkivleder 106
 Pedersen, Marie 75
 Peders, Barbra, fæstebonde 83
 Pensen, Jes, væbner 93
 Pertou, sognepræst 27

Podebusk, Mourids 81
 Pontoppidan, Erik, historiker 22
 Post, Aage, slagter 89
 Post, Chr., slagter 89
 Poulsen, Knud 85
 Prip, Frederik 124
 Pytlich, Niels, lærer 118

Rabek, Asta 108
 Rahbek, Mads 108
 Rasmus, Morten, fæstebonde 83
 Rasmussen, Albert, gdr. 25
 Rasmussen, Berthel 48
 Rasmussen, Jens 48, 50
 Rasmussen, Laurids, byfoged 32
 Rasmussen, Niels, gdr. 25, 26, 28, 29
 Rasmussen, Niels, gdr. 95, 97
 Rasmussen, Poul, arkivar 22
 Rasmussen, Villum Kann 120
 Reedtz, Karen 39
 Reinholdt, Helle, museumsinspektør 22, 121
 Resen, Peder Hansen 22
 Riis, Peder Pedersen, sognefoged 86
 Rosenkrantz, Erik 33
 Rosenkrantz, Holger 39, 46
 Rothkirch, Wenzel 38, 39
 Ruthze, Aleke, nonne 10
 Ruthze, Ditlev 10
 Rye, Olaf, general 100
 Rytter, Rasmus Sørensen, provst 41, 42
 Rytter, Søren Rasmussen 41, 42

Salling (Selgen), Henning, billedhugger 30, 31, 46, 47
 Schaumburg 75
 Scheel-Plessen, Carl Ludvig 99
 Schesgreen, Sean 61
 Schmidt, Andreas Hansen, strandkontrollør 23, 25, 26, 28
 Secher, V.A., historiker 22
 Sehested, Chr. Thomsen, kansler 32
 Sehested, J.J., sognefoged 86, 88
 Sehested, Niels, gdr. 81
 Skeel, Albert 34
 Skeel, Albret 99
 Skeel, Jørgen 31, 39, 46
 Skeel, Otte 32, 39, 40, 44
 "Skildal", Søren 70
 Skonning, Hans Hansen, bogtrykker 99
 Skram, Niels 19
 Skårup, Rasmus, husmand 25, 26, 28, 29
 Sparre, Anne 36
 Staverskov, Sophie 34
 Steensberg, Axel, professor 61, 114
 Steffensen, H.K., bager 88
 Stigel, Lars, historiker 100
 Stolberg, Elisabeth 99

Storrang, Niels Pedersen 51
 Stoustrup, Karl 78
 Stoustrup, Peder 70, 71
 Strange, Carsten 103
 Stygge, Kirsten Sørensdatter 11
 Stygge, Søren Christiærnsen 10
 Sundbøl, fotograf 111
 Søgaard, Helge, museumsinspektør 22
 Sørensen, I., kroejer 95
 Sørensen, Karen Margrethe 124
 Sørensen, Laurs 51
 Sørensen, Marinus, agronom 93
 Sørensen, Niels, fæstebonde 95
 Sørensen, Ole Friis, civilingeniør 123

Thiset, A., historiker 22
 Thorlasius-Ussing, V., 47
 Tilst, Jens Simonsen, snejder 58
 Toftegaard, Erik, borgmester 115
 Togni, Roberto, professor 114
 Tolstrup, Inger, museumsinspektør 115, 116
 Trappaud, Ditlev, amtmand 84
 Trolle, Herluf, admiral 15, 22
 Tromborg, Esther, lærer 90
 Turris, Jenns, fæstebonde 83
 Turrisen, Per, fæstebonde 83

Udsen, Laurids Ebbesen 33, 34, 38
 Ugelbølle, Søren Sørensen 33
 Ulich, konsumtionsforvalter 23, 25, 26
 Uldall, T. 47
 Ulnitz, Jens, stenhugger 105
 Ulvbjerg, Elna, gdr., cand. teol. 74, 75
 Urne, Dorthe 36

Waagepetersen, Chr. 61
 Vad, Gustav Ludvig, forf. 22
 Vase, Søren 105
 Vedel 70
 Vestenholz, godsejer 76
 Vesteni, Eggert Lauridsen 21
 Vesteni, Mette Eggertsdatter, nonne, skolemester 17, 21
 Vestergaard, præst 75
 Vilhelm, maler 19
 Vit, Anna Dorthea 84
 Woetmann, Birgitte 51
 Wrangel, tysk hærfører 82
 Værn, Rasmus, rådmand 31, 32
 Væver, Jens Nielsen 51

Zangenberg, H. 61
 Østergaard, Peder, arkivleder 104
 Østergaard, Åge, fotograf 105
 Øvlesdatter, Ane 95

Stedregister

Aagaard 35, 36
Aale 76
Adslev 123
Alderslyst 100, 121
Aleppo 62, 63, 64, 65
Allinggaard 84
Amerika 82
Ans 47
Ararat 63
Argentina 78
Armenien 62, 63, 65
Asferg 105
Astrup 109
Auning 110
Avnsbjerg 19, 22, 81

Beder 95
Bergen (Rügen) 11
Bidstrup 49
Bjerge herred 35, 36
Bodum 45, 46
Brande 77
Bregnet 103
Brædstrup 68, 75, 77

Charlottenlund 123
Chile 103
Clausholm 112
Constantinsborg 17, 49, 50
Cypern 103

Dalby 81, 82
Danmark 22, 47, 62, 63, 65, 69,
78, 93, 103, 114, 122
Det hellige Land 11
Djursland 19, 103
Dronningestolen 81
Dyrby 105

Ebeltoft 103, 124
Edslev 102
Ejer Bavnehøj 107
Elev 102
Endelave 123
England 17
Esrom kloster 17

Fausing 98
Frankrig 18
Fredericia 78
Frijsenborg 32
Fussingø 99
Fyn 37, 109

Gammel Estrup 113, 115
Gammelgaard 36
Gassum 105
Gavnø 36
Gedved 23, 24, 26, 27, 28, 29, 66
Gjern 84, 86, 89, 101, 119
Gjern herred 82
Gludalen 105

Grenå 98
Gribstrup 77
Grindsted 72
Grædstrup 70
Grønabæk 84
Gudum 11
Gylling 63, 65
Gødvad 120

Hadbjerg 101
Haderslev 111
Hads herred 117, 118
Hadsten 101, 102
Halling 101, 102
Hammer 70
Harlev 48, 49, 61
Harlevholm 49
Havbro 22
Herning 102
Hillerslev herred 46
Himmelbjerg 119, 121
Himmerland 41, 110
Hinnerup 123
Hjardemål 46
Hjortsvang 70
Holmstol 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89
Holte 63, 65
Hornslet 30, 33, 39, 106
Horsens 27, 28, 36, 68, 69, 70, 117
Hou 95
Houlbjerg herred 21
Hundslund 66, 118
Hvidsten 105
Hvilsager 98
Hørring 98

Italien 114

Jellebakkeskolen 111
Jernit 32
Jerusalem 62, 63
Julstø 121
Jylland 22, 30, 31, 66, 69, 100, 101, 115

Kale 99, 103, 123
Katholm 39, 40
Kattegat 93
Kattrup 27
Kjær herred 47
Klovborg 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74,
75, 77, 78, 80
Kolding 30, 31, 46
Kolt 10
Kolåen 103
Kongo 103
Krogsgaard 38, 39
København 22, 30, 63, 69, 72, 73, 77,
83, 86, 99, 103, 108

Langskov 101
Lemvig 42, 43
Lincoln 17
Linå 48, 61, 82
Lisbjerg 107, 108
Lolland 34, 36
Lund (Skåne) 16, 21
Lund (Horsens) 75
Lyngby 52
Lystrup 102, 123

Malling 93, 94, 95, 96, 97
Mallinggaard 93
Mariager 11
Maribo 36
Marselisborg 111
Matstrup 75, 76
Mering 51
Minnesota 22
Møllerup 48, 51

Mols 103
Mundelstrup 123
Møens Klint 81
Mølhaage 81
Møllerup 103

Nakskov 36
Niedermünster 11
Nim herred 23, 29
Nordjylland 66
Nørhald 104
Nørrejylland 46, 84
Nørup 30
Nr. Snede 68, 70, 76, 77

Odense 31
Odder 19, 95, 97, 115, 117, 118, 124
Ondrup 123
Oustrupgaard 82
Overholm 28

Paris 18
Pedholt 95
Peiterbakken 81, 87
Pommern 11
Portugal 103
Purhus 104, 105
Pårup 31

Randers 30, 31, 42, 44, 47, 98, 99, 113, 114, 115
Ranum 66
Rask Mølle 67
Rathlousdal 117
Refs herred 45, 46
Refstrup 33, 34
Regensburg 11
Ribe 34, 38, 66, 72, 109
Riisskov 9, 111, 123
Ringe 109
Ring Kloster 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16,
17, 19, 20, 21, 22
Rosenholm 39, 46, 105, 106
Roskilde 21
Rouen 18
Rud 102
Rude 91
Rv 51
Ryde 34, 36
Rye 119, 123
Rønninge 37
Rårup 35, 36

Saxild 95
Silkeborg 77, 81, 82, 83, 84, 86, 88,
100, 119, 120, 121
Sjellebro 98
Skader 102
Skanderborg 9, 13, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 49,
50, 60, 61, 83, 84, 100, 106, 107, 121, 122
Skannerup 81, 82, 83, 84, 86, 88
Skats herred 38
Skejby 107
Skeidal 70
Skovsbo 10
Skvæt Mølle 121
Skægs Mølle 117
Skødstrup 30, 41, 42
Slesvig 10
Snaptun 123
Solbjerg 109, 110
Sorgenfri 61
Sorø 30, 47
Sparrehuse 105
Sporup 82
Stenalt 21
Stensballe 90
Stilling 19, 20, 100
Svejbæk 120, 121
Syrien 63, 65

Søby 102
Sødring 104
Søften 124
Sønderhald 110

Tange 102
Thorsager 103
Thisted amt 45, 46, 47
Tineh 64
Tiset 110
Tjele 36, 102
Tjæreborg 30, 34, 38, 39, 44
Tolstrup 28
Troldebjerg 119
Troldebjerg 86
Truelgaard 52, 53
Tulstrup 95, 110, 123
Tustrup 110
Tved 103
Tvilum 84, 85
Tvilumgaard 84, 85
Tyskland 11, 123
Tønning 75
Tørring 11, 77

Tåstrup 48, 50, 52, 61

Udbyhøj 104
Uldum 70
Urfa 63
Urup 19

Vartov 63
Vedskov 81
Vedslet 19
Vejiby 111, 123
Vejle 30, 35
Vejlgaard 93
Venge 123
Vestbirk 74
Vestdanmark 123
Vester Vedsted 66, 79
Vestjylland 74
Viborg 11, 22, 29, 66, 82, 84, 111
Viehøj 86, 89
Vietnam 103
Vilhelmsborg 93, 95
Wirskov 86
Wismar 32

Vissing 98
Voer herred 23, 29
Voer Kloster 10
Voldum 102

Øerne 31, 69
Ølsted 107
Øm Kloster 10
Østbirk 13, 19
Østdanmark 123
Øster Alling 98
Østergaard 21
Øster Lisbjerg herred 41, 42
Østeuropa 123
Østjylland 10, 98, 117, 123, 124
Østtyskland 123

Åbyhøj 123
Åkjaer amt 23
Ålborg 30, 31, 34, 36, 44, 46, 47
Århus 19, 22, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 39,
40, 41, 42, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54,
58, 60, 61, 81, 82, 84, 95, 97, 99, 100, 103,
104, 108, 111, 117, 118, 122, 123
Års herred 22